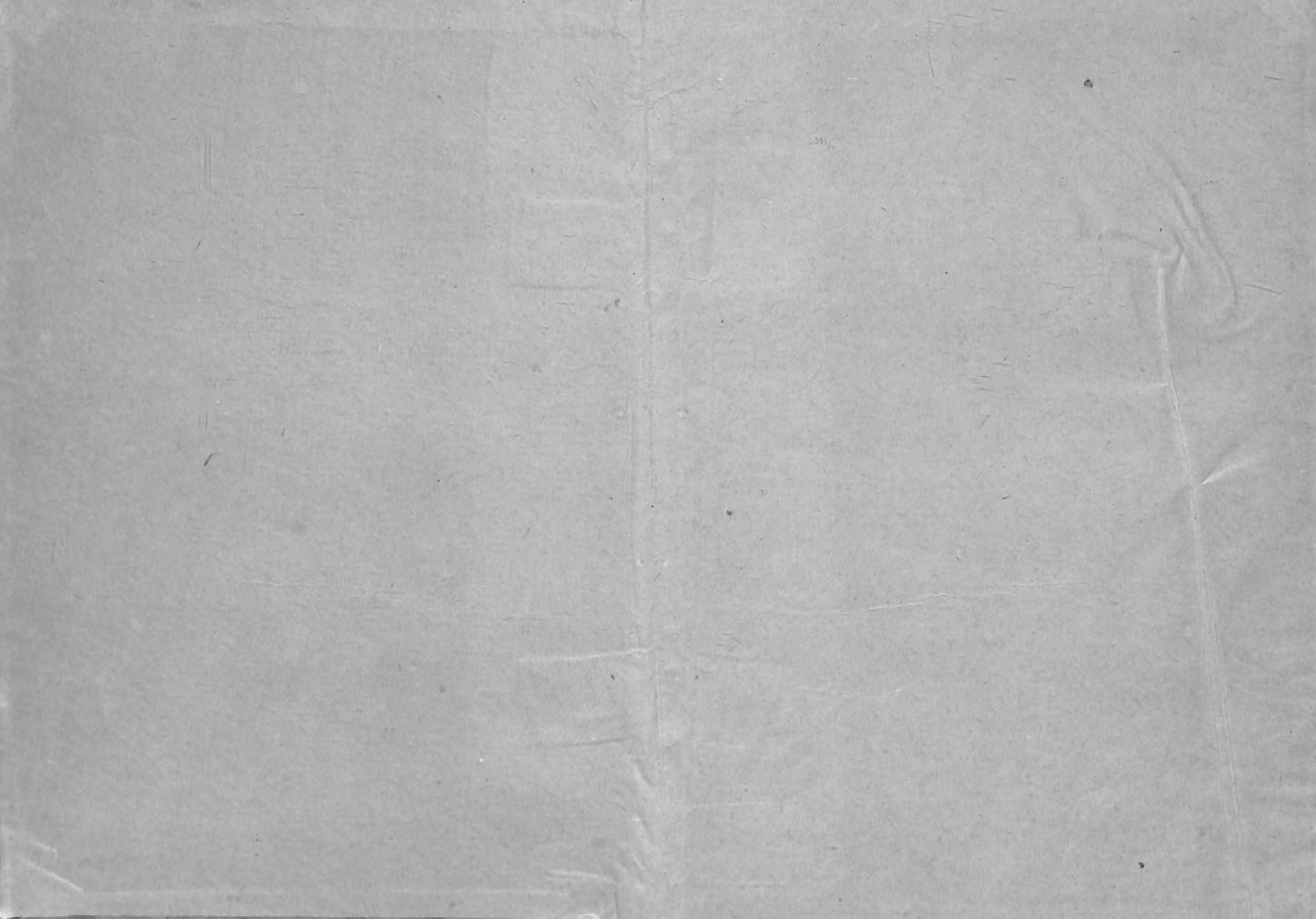

Trinucleus. 1844
particulate

350

492
7-19

20 MAY 2010

ԱՐԳԱՐ ՊԱՅԱԶԱՏ
АБГАР ПАЙАЗАТ

ԽԱԼԴԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԲԱՆԱԼԻՆ
КЛЮЧ ХАЛДСКАГО ЯЗЫКА

492
7-20

ՀՍԽՄ ԳԵՑԻՐԱՆՆ 1986 • ՅԵՐԵՎԱՆ
ГОСИЗДАТ ССРСА • 1986 • ВРИБАНЬ

492

9-19

uu

Proletarux har gaurgo sa bak'anan
Պրոլետարներ բոլոր յերկրների միացե՛՛ր

ԱՐԳԱՐ ՊԱՅԱԶԱՏ
АБГАР ПАЙАЗАТ

179

ԽԱԼԴԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ ԲԱՆԱԼԻՆ
КЛЮЧ ХАЛДСКАГО ЯЗЫКА

39184

4067

~~8898~~

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱՆ
1935

17 JUL 2013

77.802

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Տեխ. խմբագիր Ս. Խաչատրյան
Արագրիչ Գառնիկ Ս. Սեփանյան

Պ ե տ հ ր ա տ ի տ ս ր ա ն
Գլավիկա 33, Պատվիր 728
Հրատ. 3342 Տիրած 1000

Աբգար Պալազյան

Զառաջինն Շուլց, ուսումնական երիտասարդ գերմանացի, առաջեալ ի ֆրանսիական կառավարութենէ, եզիտ արձանս արձանս Սալզեանց ի Վան և ի շրջակայս նորին, յամին 1828: Սպանեալ յաւազակաց քրդաց, արձանագրութիւնքն, զորս գտեալ էր նորա, զերծեալ ջանիւք ղեսպանաց, հասին յԵւրոպա և ի տիպ ընծայեցան յամին 1840, ի հանդիսին Journal Asiatique: Որ զառաջինն ի վեր եհան զուղիղ ընթերցուած և զմեկնութիւն բանիցն, եղև անգլիացին Հինքս, յամին 1847. զայս յառաջ մատոյց Stanislas Guyard և ի կատար էած անգլիացին Sayce, յամին 1882: Անտի և այսր, թէև այլք բազումք գտին նորանոր արձանագրութիւնս և ետուն մեկնութիւնս նորանոր բանից, բայց զբոլորն ընթերցման և մեկնութիւն բանից մնան գրեւ թէ նոյն և նոյնպիսի, որպէս և եղ Sayce:

Դրութիւն Sayce-ի այս է. նշանագիրք արձանագրութեանց Սալզեանց նոյն են և մի ընդ նշանագիրս Ասորեստանեայց. ուստի և պարտ է ընթեռնուլ զնոսա նովին հնչմամբ. իսկ լեզու Սալզեանց անծանօթ է մեղ և ամենեին ընդհատ յայտոց լեզուաց: Իսկ որ միանգամ զբանս այնոցիկ մեկնել կամիցին, մեկնեն ի զարձուածոց բանից և ի ղիպաց ղիպաց՝ ուշ եղեալ հանապաղ եթէ զինչ այնմ կշիռ կայցէ յարձանս Ասորեստանցուց: Մորթման՝ գիտուն գերմանացի, կարծէր եթէ լեզու Սալզեանց հայերէն իցէ և զայս հաստատել կամէր. այլ ոչ եղև հասու: Զնոյն կարծիս ի մտի եղ Սանտալճեան մերազգեայ, այլ կարծիք նորա չեղև ընդունելի: Եւ այսպէս լեզու Սալզեանց կայ և մնայ առանց մեկնելոյ:

Ի նորոգ իմն ճանապարհ եմուտ Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, որ եզիտ եթէ աւարտ անցելոյ կատարելոյ ի Սալզերէն լեզուի ի նոյն է ընդ ուտիերէնի: Այլ զի նա և ոչ նշմարանս ինչ զիտէր ուտիերէն լեզուի, չեղև հասու յառաջ մատուցանելոյ ինչ: Եւ զի որք միանգամ զուտիերէն գիտէին, չէին գիտակ Սալզերէնի, մնաց ձայն նորա ձայն բարբառոյ յանապատի:

Այժմ յետ բազում ամաց անցանելոյ, Աբգար Պայազատ, այր ուտեացի, ամենեին հմուտ և գիտակ ուտիերէն լեզուի և ոչ իւրք անտեղեակ Սալզերէնի, ինքնին իւրովի նորանշան իմն ընծայեցուցանէ ի մատենիս աստ յայսմիկ, ցուցեալ եթէ լեզու Սալզեանց է լեզու ուտեացուց: Եւ զայս ոչ որպէս ի հարեանցի որ անցանիցէ, այլ պէս ասէ, այլ բազում հաւաստեալ և ճշգրիտ պատմէ և հաստատութեամբ ցուցանէ: Եւ զի ստոյգ և հաւաստեալ իցէ բանն, օրինակք և բանք, որ հաւաքեալ կան յէջս 10—14, Սալզերէն և ուտիերէն հանդէպ միմեանց եղեալ, ցուցանեն: Թիւ բանիցս 42 է, յորոց

գեթն (garbi, šidauri, parubi, alšusini, targini, kutubi, ipkulie) ոչ արժանի հաւատարմութեան համարիմ, քանզի այլևայլք են նմանութեամբ ի միմեանց, է՛ զի իմաստիւ, է՛ զի անյայտութեամբ իմաստից: Այլ զ 35 մնացեալ բանս, յորժամ ընդ միմեանս կշռեալ համեմատութեամբ գնիցէ ոք, զոյգ կշիռ գտակաւ գտանիցէ: Յաւել ի վերայ այսոցիկ այլ ևս բանս 14, որք եղեալ կան յէջս 57—63 և են այսոքիկ.

- abilduni հրդեհեաց
- al բարձր
- ašili սրբական
- baadgulubi առի, նուաճեցի
- kai յայտ է
- kukubi կառուցի
- naħubi առի
- nēiš նուէր
- patari քաղաք
- su երկինք
- suini երկնաւոր, երկնաւորական
- jeri շարք
- urudani ժառանգ
- zaarie շինութիւն

Այսու օրինակաւ թիւ համարոյ նոցա լինի ընդ ամենայն 19: Եւ ոչ եթէ միայն նմանութիւն բանից երկոցունց լեզուաց և նոյնութիւն իմաստից ասն մեզ զարմանս առնել և սքանչանս համարել, զի այն զինչ զարմանք իցեն առ այնուիկ, յորժամ ոք մանր միտ գնիցէ և զյօրինուած բանիցն քննիցէ, և տեսանիցէ զի ամենայն խոնարհմունք բայից նոյն են յերկոսին, որպէս խաղդ. šidištuni «կառոյց» և ուտ. šidaštune «կառոյց, շինեաց»: Արդարև անմարթ և անհնարին է ասել, եթէ գիտուած է այս ամենայն կամ առեալ փոխ ի միջէ կամ ի միւսմէ կողմանէ: Նովին օրինակաւ, է ինչ որ անմարթ է մեկնել ի լեզու խաղդեանց, և գտանէ զմեկնութիւն հարազատ ի լեզու ուտեաց, որպէս կրկնութիւն բանիս խաղդ. arhiuruliani «ընտանիք», և ի լեզու ուտեաց arħa «ընտանիք, տուն», յորմէ կրկնութեամբ arhiuruluħ «ազգ և տակ, ազգաւ և տակաւ»:

Չայս ամենայն տեսեալ և քննեալ, համարձակիմ կոչել զգործ Պայագատի «նորակերտ նորանշան չնաշխարհիկ գործ», որպէս ասաց ոմն ի նախնեաց. և զայս ոչ վայրագար ինչ ասացի, այլ գուշակ կամիմ լինել զի այս գործ նորին լինելոց է գլուխ անկեան նորոգ բեւեռագիտութեան:

Հ. ԱՃՅՈՒԹԱՆ

ԻՍ ԿԱՐԾԻՔԸ*)

Առաջին անգամ, 1828 թվին, ֆրանսիական կառավարութեան կողմից գնալով Վան և նրա շրջակաները, յերիտասարդ գիտնական գերմանացի Շուլցը, գտավ խաղդական արձանագրութեաններ: Քուրդ ավագաններից սպանվելով, իր գտած արձանագրութեանները դեսպանների ջանքերով ուղարկվեցին Յեվրոպա և տպագրվեցին 1840 թվին Journal Asiatique հանդեսում: Առաջինը անգլիացի գիտնական Հինքսն էր, վոր 1847 թ. կարողացավ վեր հանել ուղիղ ընթերցումը և բառերի բացատրությունը: Այս գործը առաջ տարավ Ստանիսլաս Գիուարը իսկ կատարելագործեց Սեյս անգլիացին 1882 թվին: Այն որից մինչև այսօր, թեև ուրիշ շատ շատերը գտան նորանոր արձանագրութեաններ և տվին նորանոր մեկնութեաններ, բայց ընթերցման գրութեանը և բառերի մեկնութեանը մնացին գրեթե նույնը և նույնպիսին, ինչպես վոր ավել էր Սեյսը:

Սեյսի գրութեանն այս է. խաղդական արձանագրութեանների նշանագրերը միևնույն են ասորեստանյան նշանագրերի հետ. ուստի հարկավոր է կարգալ նույն հնչյունով. իսկ խաղդական լեզուն մեզ անծանոթ է և միանգամայն տարբեր միւս լեզուներից: Բառերի բացատրությունը դուրս են բերում խոսքերի դարձվածքներից, միշտ ուշադիր լինելով, թե ասորեստանյան արձանագրութեանների մեջ ինչ համապատասխան դարձված կա: Գերմանացի գիտնական Մորթիմանն այն կարծիքն ունեցավ թե խաղդական լեզուն հայերեն է և ուզեց հաստատել այդ, բայց չկարողացավ: Նույն կարծիքին հետևեց նաև Սանտալճյանը, սակայն նրա կարծիքն էլ ընդունելի չեղավ: Յեվ այսպես, խաղդական լեզուն էր և մնում է անմեկնելի:

Մի նոր ուղի բռնեց Գալուստ Տեր Մկրտչյանը, վոր գտավ թե խաղդերեն լեզվի անցյալ կատարյալի bi վերջավորութեանը նման է ուղիերենին: Իսկ վորովհետև նա ուղիերեն լեզվին բոլորովին անտեղյակ էր, անկարող չեղավ հարցն ավելի առաջ տանել: Յեվ վորովհետև ուղիերեն իմացողներն էլ գիտակ չեյին խաղդերենի, ուստի նրա ձայնը մնաց ձայն բարբառո հանապատի:

Այժմ, շատ տարիներ անցնելուց հետո, ուղիացի Արզար Պայագատը միանգամայն հմուտ և զիտակ ուղիերեն լեզվի և վրչ էլ անտեղյակ խաղդերենի, միանգամայն անկախ կերպով, սույն աշխատութեան մեջ, մի բո-

*) Թարգմանված է պրոֆեսոր լեզվաբան Հ. Աճառյանի փոսկեգրքան գրաբարով գրած նոտաշարանից:

լորովին նոր միտք է յերևան հանում, ցույց տալով, վոր խաղերեն լեզուն ուղիներենն է: Յեւ այս բանը, վնչ թե հարևանցի կերպով, այլ շափազանց հավաստի և ճշգրիտ հաստատութեամբ ապացուցում է: Իր յենթադրութեան ստուգութեանը ապացուցում են այն որինականերն ու վկայութեանները, վոր հավաքված են 10—14, 57—64 եջերում, խաղերենը և ուղիներենը դեմ աս դեմ: Այս բառերի թիվը 56 հատ է, վորոնցից յոթը (garbi, šidauri, parubi al-šusini, targini kalubi ipkulie) ինձ թվում են կասկածելի, վորովհետև տարբեր են և կամ նշանակութեանը անձանոթ է մեզ, իսկ մնացած 49 բառերը յերբ միմյանց հետ համեմատվեն, իրար բոլորովին համապատասխան դուրս կգան: Վոչ միայն յերկու լեզուների բառերի նմանութեանն և իմաստի նույնութեանն է վոր դարմանք և սքանչանք է պատճառում մեզ, վորովհետև դա դեռ զարմանալի չէ, յերբ մեկը մանրակրկիտ կերպով ուշադրութեան առնի և բառերի կազմութեանը քննի, կըտեսնի, վոր բայերի բոլոր խոնարհումները նույնն են յերկու լեզուներում, ինչպես խաղ. šidiistuni «կառուցեց» և ուղ. šidaštene «կառուցեց, շինեց»: Արդարև անկարելի չէ ասել, վոր այս բոլորը պատահական է միայն, կամ փոխ է առնված մեկի կամ մյուսի կողմից: Նույնպես շատ կետեր կան, վոր անկարելի չէ մեկնել խաղերենով, բայց մեկնվում են ստույգ կերպով ուղիներեն լեզվով: Ինչպես խաղ. arxiuruliani «ընտանիք» կրկնական, վորին համապատասխանում է ուղիներեն լեզվոր arxa «ընտանիք, տոհմ», վորից էլ կրկնութեամբ arxiurulux «ցեղն ու մեզը, ազգը մազգը»:

Այս բոլորը տեսնելով ու քննելով, համարձակվում եմ անվանել Պայազատի գործը «նորակերտ, նորանշան չնաշխարհիկ գործ» ինչպես մեր նախնիքներից մեկն ասել է. և այս վոչ թե վայրագար եմ ասում, այլ գուշակ եմ ուզում լինել, վոր իր այս գործը նոր բեկնագիտութեան անկյունաքարը պիտի լինի:

Առաջին անգամ Գալուստ Տ. Մկրտչյանը (միաբան) գաղափար կր ունեցել խաղերենի մեջ գտնելու ուղիներենի տարբեր: (Տես «Արարատ» ամսագիր 1893 թ. հոյեմբեր): Իր աշխատութեան միակ արդյունքն էր խաղերեն բայերի սահմանական յեզանակի անցյալ կատարյալի եւ վերջավորութեան նմանութեանը ուղի-աղվաներենի համազոր եւ վերջավորութեան հետ: Հեղինակի մտտեցումը վոչ մի այլ հետևանք չունեցավ այն պատճառով, վոր վնչ բեկնագետները ծանոթ եյին ուղի-աղվաներեն լեզվին և վոչ էլ ուղիագետները՝ խաղական սեպագրութեան:

Միաբանից բոլորովին անկախաբար, 1934 թվին, ԽՍՀՄ-ի Գիտութեաների Ակադեմիայի Անդրկովկասյան Ֆիլիալի պատվերի համաձայն Աղվանից պատմութեանը գրելիս, պարզ ու վորոշ նկատեցինք, վոր պատմական հին Հայաստանի աշխարհագրական շատ անուններ մեկնվում եյին ուղի-աղվաներենով, մտածեցինք, թե արդյոք, հին Հայաստանի ընակիչների, այն է խաղերի լեզուն էլ կապ չունի ուղի-աղվաներենի հետ: Առաջին անգամ, ելլարի սեպագիր արձանագրութեան, նույնիսկ հարևանցի քննութեանը հաստատեց մեր կարծիքի ճշտութեանը: Գրա մի խումբ խաղերեն բառեր, վորոնք թե ձևով և թե իմաստով բոլորովին նույնն եյին ուղի-աղվաներեն լեզվի հետ: Հարցն արդեն վճռված էր: Խաղերեն բեկնագրութեան լեզուն ուներ ուրեմն ուղիներեն տարբեր:

Այստեղ ծագում է նոր հարց. արդյոք, այդ բառերը չեյին կարող լինել փոխառութեան — կամ խաղերենից ուղիներեն, կամ ուղիներենից՝ խաղերեն. և կամ յերկուսը միասին՝ մի յերբորդ լեզվից: Յերկրորդ, նմանութեանը արդյունք չէ յերկու լեզուների ցեղակցութեան, կամ վոր նույն է ծագման նույնութեան. և վերջապես յերբորդ՝ ավելի համարձակ խոսելով, խաղերեն և ուղի-աղվաներեն լեզուները միեւնույնը չեն:

Նույնիսկ, յեթե վերջին յերկուսը ճիշտ չլինեք, այնուամենայնիվ միայն առաջին կետը, այսինքն փոխառութեան պարագան մեծ կարևորութեան ունի: Յեթե կան բառեր, վոր փոխառութեան պատճառով նույն են թե խաղերենի և թե ուղիներենի մեջ, ապա ուրեմն ուղիներենը կարող է իր բանալի ծառայել վորոշ խաղերեն բառեր բացատրելու, կասկածելիները ճշտելու և արդեն բացատրված բառերը հաստատելու, մի բան, վորին շափազանց անհրաժեշտ կարիք ունի խաղերեն բեկնագրութեանը:

Բայց հարցը վճռվեց հոգուտ յերկրորդի. ըստ վորում գտնվեցին այնպիսի բայական ձևեր, վորոնք վոչ միայն չեյին կարող վորևե կողմից փոխառության արդյունք լինել, այլև ուղիերենի մեջ իրենց ունեցած կազմության յեղանակով ծառայում են հայտնապես բացատրելու համար նաև խաղական բայական կազմությունը: Իսկ գոյականների հոլովական ձևերը յերկու լեզուների մեջ, վոչ միայն նման են, այլ նույնը, միմիայն հոլովական վերջավորությունների — սուֆիքսների շատ քիչ տարբերությամբ: Ապագա մանրակրկիտ աշխատանքներին և մնում ապացուցել յերկրորդ կետը, վոր իրապես ուրիշ բան չե, յեթե վոչ յերկրորդը՝ միայն ժամանակի տարբերությամբ:

Նախքան խաղական սեպագիր արձանագրությունների վերծանման անցնելու ուղի-ազվանքին լեզվով, հարգո խաղագետ լեզվաբանների ուշադրությունը հրավիրելու համար, պարտք ենք համարում տալ խաղագետ Մ. Վ. Նիկոլսկու վերծանած արձանագրությունների այն բոլոր բառերը, վորոնք ուղի-ազվանական բառեր են թե կազմով, թե իմաստով և թե քերականական ձևերով:

Այդ բառերը գրում ենք այնպես, ինչպես վերծանված ու թարգմանված ե, դիմացը գրելով նույն ուղի-ազվանքին բառերը բառացի թարգմանությունով ավելացնելով նաև այդ նույն բառերի այլ նշանակությունը ներկա կենդանի լեզվում: Տալիս ենք խաղական այդ նման բայերի ու գոյական անունների խոնարհումն ու հոլովումը ներկա ուղի լեզվի քերականությունով: Վերլուծում խոսքի մասերը (մասունք բանի) և ցույց տալիս խաղական լեզվի կազմության նույնությունը ուղի-ազվանական լեզվի կազմության հետ:

Արձանագրությունների տողերը գրում ենք ինչպես բնագրումն և, վորոշելով հաջորդականության կարգը թվանշաններով, ինչպես վերծանածն և:

Գրում ենք արձանագրությունների այն բառերը, վորոնք նոր են, կրկնողությունից խոսափելու համար: Այն բառերը, վոր վերծանող խաղագետները (Նիկոլսկու արձանագրությունների) չեն կարողացել թարգմանել, կամ թարգմանել են հարցականով, կամ սխալ, մենք թարգմանել ենք ուղի-ազվան լեզվով առաջնորդվելով, յերբ պարզ նկատել ենք, վոր ուղի-ազվանական լեզվին հարազատ բառեր են թե կազմով և թե իմաստով:

Գրում ենք Մ. Նիկոլսկու վերծանածները անփոփոխ, ապա կից վերծանում մենք ազվանքերնով առաջնորդվելով, իսկ հետո առանձին գրում մեր վերծանածը ներկա ուղիերենով ակնբախ դարձնելու համար այդ յերկու լեզուների զարմանալի նմանությունը, ասել և թե նույնությունը:

Այստեղ տեղին և հիշել, վոր մի շարք խաղագետներ, իրենց վերծանածները շարունակ յենթարկել են փոխոխությունների, նույնը շարունակվում և այսօր, վորոնցից աչքի և ընկնում խաղագետ Մեչչանինովը:

Ուստի մենք ինկատի ունենալով սրանց հակասություններն ու տատանումները, իսկ Յերևանում գտնվող ջուխտ ու կենտ հայ խաղագետներին քրմապետական որթողութիւնը, վորոշեցինք միմիայն առաջնորդվել ուղի-

ազվանքին լեզվով, համոզված լինելով, վոր այս ձևով սեպագիր արձանագրություններին մեծ ծառայություն արած կլինենք, քան նրանք իրենց լեզվարանական յենթադրություններով, հուսալով այն խաղագետ լեզվարանները աջակցությունը, վորոնց համար գիտությունը զավեշտ չե:

Այս վերջինները, հավատացած ենք, ուսումնասիրելով ուղիերեն լեզուն, վորը մենք, միակ բանալին ենք համարում խաղերենի, անտարակույս կըհամաձայնվին մեզ հետ, նամանավանդ յերբ նկատեն այդ յերկու լեզուների ֆոնեմայի նույնությունը բառերն իմաստավորելիս:

Ուստի մնում է, հարգո լեզվագետ խաղագետներին, լեզվաբանական վորոնումներից անցնել ուղիական կենդանի լեզվին, նրա միջոցով վերծանել այդ հետաքրքիր արձանագրությունները, պարզել խավարի մեջ թաղնըված այդ հին պատմությունը, ճշտել աշխարհագրական անունները, ինչպես և հատուկ անունները, վոր խաղագետները ճիշտ չըմբռնելով խաղերենի քերականական կազմը, սեռական, տրական և գործիական հոլովները շփոթել են իրար հետ, սեռականով դրված անունները համարել ուղղական, ոժանդակ բայերը նույնացրել հոլովման սուֆիքսների հետ, բայերի անցյալ կատարյալի ե, ու, մի վերջավորությունները համարել զանազան դեմքերի բայական վերջավորություններ: Յեվ այս չափազանց բնորոշ և, վորովհետև առաջնորդվել են յենթադրություններով ու լեզվարանական հնարավոր մեթոդներով և այս հիման վրա կազմել քերականությունը:

Նման աշխատությունների քանակը բավականին խոշոր և: Այժմ յերկրորդ լեզվաբան անձին և պատկանում քննության յենթարկելու խաղերենի մեջ գործադրված Յաֆիտտոլոգիայի մեթոդները, թե նրանք լինչ չափով են համապատասխանում իրականության:

Յեթե կարելի յե այսպես արտահայտել — խաղական լեզվի մեր այս գյուտը, զալիս և ապացուցելու, վոր հնագույն և նախապատմական դարերում, Կովկասի, Անդրկովկասի և առաջավոր Փոքր-Ասիայի նախկին իշխողները յեղել են Սկյութական ցեղերից նաև Ուղի-Ալթայները, ըստ հայ պատմագիրների Ազվանները: Սրանք մեր թվականից մոտ 2000 տարի առաջ, մաս մաս շարժվելով հեռու արևելքից, տիրապետել են վերոհիշյալ յերկրներին, իշխել յերկար դարեր, հետզհետե թուլանալով տեղի ավել նոր ցեղերին: Արձանագրություններից յերևում և, վոր այդ տեղատվությունը սկսվում է մեր երայից 4—5 դար առաջ, յերբ ասպարիզ են լինում Արմենները: Տրամաբանական և մտածել, Բիանայում թուլացած ազվանները պետք է կենտրոնանային Գուգարքում, Սեանա լճի ավազանում, Սյունիքում, Արցախում և Կուրի հսկայական հովտում, Յոր-Ալազան գետերից սկսած մինչև Կասպիան ծովը, Արաքսից սկսած մինչև Կովկասյան լեռնաշղթան, վորը հավանական մի ժամանակ Մենուաների, Սարգուրների, Արգիշտների և Բուսանների հսկայական պետության մի մասն էր կազմում:

Հնագույն պատմագիրներից Հերոդոտ, Ստրաբոն, Պլինիոս հետագայում հայ պատմագիրներից Մ. Խորենացի, Փավստոս Բյուզանդ և մյուսները չիմանալով սրանց հին անցյալը, առաջինները անվանում են Ալթան, իսկ

վերջինները Աղվան: Սրանք ամենքը վորպես ականջալուր պատմություն գրողներ, հասկանալի չե պետք և անեյին սխալներ, հետևաբար դարձանալու չե, վոր Մ. Խորենացին, Հափաղանց նեղանում և, վոր Աղվանները խելեն Հայաստանի 15րդ նահանգը և նրանց հարավային սահմանն և համարում կուր գետը: Այնինչ հայ պատմագիրները հիշատակած ցեղեր՝ Գարգամանները, Գարգարները Գուգարները, Ծովզիները, Հարճիները, Պիանները, Վըրկանները և մյուսները թվով 26 վոչ այլ վոք են, յեթե վոչ նույն Ուղի-աղվանների նախարարական տոհմերը միևնույն ուղի լեզվով և նրա բարբառներով խոսող աղվաններ: Տեսեք փաստերը մեր կազմած Ուղի-Աղվանական պատմության և աշխարհագրության մեջ: Սրանով ուզում ենք շեշտել, վոր խալդ կոչված թագավորների անշուշտ քարերի վրա փորել տված սեպերը ավելի շատ բան կարող են ասել և, ճշմարտությունը պարզել, քան ականջալուր գրված բազմահատոր պատմությունները, իրենց մեծապետական, կրոնական և քաղաքական տեղեկանքներով: Մենք տեսնում ենք նաև, վոր այդ Աղվան կամ Ալբան կոչվողները վոչ այլ վոք են, յեթե վոչ ներկայիս մնացորդ Աղվանները, վոր իրենց Ուղի յեն անվանում, ինչպես Արմեններն իրենց՝ հայեր և այդ ուղիները լեզվով և բացառվում հին Հայաստանի և ներկայիս Ազերբայջանի աշխարհագրական հին անունների մեծագույն մասը

Այսպես ուրեմն Աղվանները Բիանան թողնելով Արմեններին, իրենց իշխանությունը շարունակում են այստեղ, քաղաքականը հասցնելով մինչև մեր երայի 13րդ դարի սկիզբը իսկ կրոնականը՝ արդեն հայացած, մինչև 19րդ դարի սկիզբը ու վերջացնում Բաղդասար Միտրոպոլիտի մահով:

Տեսնում ենք նաև, վոր այդ խոշոր ցեղի հոսանքները, համաձայն պատմագիրների հիշատակումների, շարժվում են դեպի Յեվրոպա և դեպի Սլավոնական յերկիրները: Այս հոսանքները զուգադիպում են համարյա Բիանայի անկման դարաշրջաններին: Յեվրոպայում նրանք իշխելով ձուլվում են դերձանական ու սլավոնական ցեղերի հետ: Իսկ բուն յերկրում, չկարողանալով ստեղծել սեփական գիր ու գրականութուն, յենթարկվում են, նոր կրոնի—քրիստոնեության միջոցով և այդ յերկուսի տեր Արմեններին, ձուլվում նախ Բիանայում, հետագայում Մյունիքում, Գուգարքում, Գարգամանում, Արցախում, կուր գետի աջ կողմում սարածվող սափաստաններում, իսկ Ալաղան և Յոր գետի հովիտներում՝ իրերների հետ: Իսկ 12րդ դարից, յերբ Աղվանից աշխարհում հայտնվում են սելջուկներն ու պարսիկները, կուրի ամբողջ հովիտը Չաքաթայայից սկսած մինչև Կասպից ծովը իսլամանում: Վերջին իսլամացումը կատարվեց 1751 թվին, ծագումով աղվան հաջի Չալաբիի Շաքիի խանության հիմնադիրի ձեռքով նրա հայր Կարա քեշիզ կոչված քահանայի աջակցությամբ: Կուր գետի ձախ ափից հյուսիս, նույն շրջանից սկսած մինչև պարսկական Շամախու խանության սահմանները մոտ 230,000 ուղի-աղվան ազգաբնակչութուն, զեռ իր մայրենի ուղիներն լեզվով խոսող, Չալաբիի դարհուրելի հալածանքներից ստիպված իսլամացան, թողնելով Որորան, Ճալուզ, Վարդաշեն, Վարդանլի, Նիժ,

Չուրլի, Միրզաբեկլի և Սուլթան-Նուխի գյուղերը, վորոնք սիրվասանման անտաններում պահպանեցին իրենց լեզուն ու կրոնը: Ամենավերջին իսլամացումը կատարվեց 1920 թվականի մարտ ամսի 20ին, մուսաֆատիստները կոտորածից ազատվելու համար: Աղվանների թիվը այժմ հասնում և 9000ի:

Կովկասագիտության մեջ, այժմ ավելի քան անհրաժեշտ և ունենալ ուղիագիտական յենթաբաժին, վոր այդ լեզվի միջոցով պարզորեն տեսնի գլխավորապես հայկական ու թուրքական լեզուների մեջ հայացած ու թուրքացած աղվաններին թողած բառապաշարի այն շերտը, վոր այժմ հաճախ թուրք ու հայ լեզվադեմոստրիան տարակուսանքի մեջ և նետում, ինչպես որինակ, Լուսի գնացած կուլտուր-պատմական թանգարանի արշավախմբին, վոր իր գանդաչափությամբ տեսնում և վոր լուսեցիները այլ տեսակի «հայեր» են (տես «Ս. Հայաստան» թերթի 1934 թ. № 242), իսկ Բաղուից գնացած լեզվագիտական արշավախումբը Շամախու շրջան, ուր գտավ 800ից ավելի տերմիններ, վոր խորթ են թուրքական լեզվին (տես «Ս. Հայաստան» թերթի № 287, 1934 թվականի):

Իսկ թե այդ ուղի-աղվանները, ըստ յեվրոպական պատմագիրների Ալբանները ընդի կովկասցիներ են թե յեկվորներ, մենք այդ արդեն պարզել ենք մեր մի այլ առայժմ անտիպ աշխատության մեջ խորագրով—«Չինարեն ու ուղիներն լեզուների ազգակցությունը»:

Յեթե ճիշտ և մեր այս տեսակետը, ապա ուրեմն Չինաստանը, մարդկային այդ հսկա վորորանը, մարդկային խոշոր հոսանքներ և ճամբել հնագույն դարերում դեպի արևմուտք, վորոնցից մեկը՝ ուղի-ալբանականը անհայտ ժամանակներում ներս են խուճել Անդրկովկաս և Փոքր-Ասիա յերկու ուղղությամբ— մի հոսանքը Դարբանդի վրայով, կուրի բարեբեր հովիտը, իսկ մյուսը՝ Կասպիան ծովի հարավային ափերով հյուսիսային Պարսկաստան, այդտեղից դեպի Ուրմիա, ապա Բիանա կամ Վան: Հիշյալ յերկրամասերում կազմելով տոհմապետական բազմաթիվ մանր իշխանություններ, ստեղծեցին Բիանայի թագավորների համար տվյալներ, վոր նրանք կարողացան նրանց բոլորին մտցնել մի գայիստնի տակ ու ստեղծել այն հսկա պետությունը, վոր իրավամբ տիտղոսում էյին իրենց—թագավոր թագավորների, թագավոր ամբողջ աշխարհի, պատժում անհնազանդ ցեղակից իշխաններին ու սուտանուն թագավորներին, վորոնց քանակը մի սեպագիր արձանագրության մեջ հասնում և 23-ի:

Մենք յենթադրում ենք, նրանք Չինաստանից բերած պիտի լինին և հիերոգլիֆները կուլտուրան: Հավանական և նրանց գոյությունը առաջավոր Ասիայում և կովկասում, վոր հետագայում անցան բևեռադրերի, վորը մեր կարծիքով հիերոգլիֆների եվրոպիոն դարգացումն և, վորին ապա հետևեց Արեմենյան դարաշրջանի արամեական գիրը, վորի միակ որինակն և առայժմ մեր վերձանած տապանագիրը, վորը և զետեղում ենք այստեղ արտատպելով «Ս. Հայաստան» թերթի 1935 թ. № 3-ից, վորպես հետաքրքիր նյութ:

«Հայաստանի Կուլտուր-Պատմական ինստիտուտը Նոր-Բայազետի շրջանում Աևանի լճի մոտերքում, գտել է լեռկու արձանագրութուն և դրանց շտամբը ուղարկել է Լենինգրադ ու Մոսկվա՝ նշանագրերը վորոշելու և կարգալու համար:

«Սակայն այնտեղի լեզվագետներին հաջողվել է միայն վորոշել, վոր նշանագրերն արամեական են, Աքեմինյան դարաշրջանի: Դիմեցինք լեզվագետ պրոֆ. ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆԻՆ ու նրա մոտ գտնվող արամեական տառերի հետ համեմատելով՝ վորոշեցինք հնչյունները և ստացանք հետևյալը՝ (կարգալ աջից ձախ).

Դ Կ Է Կ Ի Կ Ի Կ
 Բ Կ Կ Կ Կ Կ Կ
 Դ Ի Կ Կ Կ Կ Կ
 Բ Կ Կ Կ Կ Կ Կ
 Կ Ի Կ Կ Կ Կ Կ
 Կ Կ Կ Կ Կ Կ Կ
 Կ Կ Կ Կ Կ Կ Կ
 Կ Կ Կ Կ Կ Կ Կ

«Այս ճիշտ պատճենն է մի քարի վրա փորված նշանագրերի: «Մկեցի փորձել կարգալ Ընթերցումն հաջողվեց, սակայն նշանագրերի հետևյալ փոփոխումով, վորոնք մենք ճշտորեն չենք կարողացել վորոշել: «Ըստ արամեական սխտեմի՝ աջից ձախ յերրորդ տառը դուրս յեկավ Տ., հինգերորդը՝ Բ., վոր բոլորովին չեկինք կարողացել վորոշել վեցերորդը՝ Ն., տասնութերորդը՝ Յ., քսանչորսերորդը՝ Բ.:

«Լեզուն՝ ուղի-աղվանական և: Ստացվեց հետևյալ տեքստը, որից պարզվում է, վոր գտնված քարերը տապաններ են.

ԱՎԱՏՈՒԽՈ ԲԸԵՂ ԹԱՄ
 ՄԻԱՆԵ ՎԻ ՇՈՒ-ՍԱ ԶՈՒ
 ԹԵԶ ՎԱ՝ ԹԱՅԵ ԳԱ
 ԲՈՆՈ ՀԱՔՈՐ ՀԱԽ ԼԱՅՅԻ...

«Բառացի թարգմանությունն է՝
 ԻՄԱՅԱՄԻՅ ԱՐԵՎ ԿԱՏԱՐՅԱԼ
 ԱՅՍՏԵՂ Ե ԲՈ ԳԻՇԵՐԸ-ՄԻԱՅՆ ՅԵՍ ԶԵՄ
 ՀԱՎԱՍԱՅԱԾ ԳՆԱՅԵԼ ԱՅԴՏԵՂ
 ՆԱ ԱՅԴՊԵՍ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՆԱԼՈՎ...

«Քարի մնացած մասը, կոտրվել, կորել է, ուստի և գրության միտքը լրիվ չէ:

«Նկատի ունենալով, վոր աղվանացիների աստվածները մինչև քրիստոնեյությունը հանդիսանում էին նաև արևն ու լուսինը, արևը՝ իգական, լուսինը՝ արական, ազատ իմաստով թարգմանելիս՝ ստացվում է հետևյալը.—

«Մեր իմացածիցը վեր դու, աստված կատարյալ,

այստեղ է քր գիշերը,—միայն յես չեմ հավատացած լեկել այստեղ նա այդպես ճշմարտության հասնելով...

«Լեզուն Նիժի բարբառին է նման: Վարդաշենի*) բարբառով արձանագրության տեքստը հետևյալն է.

ԱՖԱՆՈՒՏՈ ԲԸԵՂ ԹԱՄ
 ՄԻԱՆԵ ՎԻ ՇՈՒ-ՍԱ ԶՈՒ
 ԹԵԶ ՎԱ՝ ԹԱՅԵ ԳԱ
 ԲՈՆՈ ՀԱՔՈՐ ՀԱԽ ԼԱՅՅԻ...

«Ինչպես տեսնում ենք, վարդաշենցին ասում է՝ ԱՖԱՏՈՒԽՈ, ԲՈՆՈ, ՎԱ՝, իսկ նիժեցին՝ ԱՎԱՏՈՒԽՈ, ԲՈՆՈ ՎԸԵ:

«Ուղի-աղվան լեզուն չինականի նման ձայնավորների ինտոնացիաների՝ Ա, Ո, ՈՒ-ն յերեք տեսակ, Ե և Ի-ն՝ յերկու տեսակ, ուստի այս տեքստի մեջ ՎԱ՝ հավատ բառի Ա ձայնավորը պիտի արտասանել յերրորդ ինտոնացիայով — աստիճանով, վորպեսզի ստացվի հավատ, հակառակ պարագային սովորական Ա ձայնավորով կստացվի ԲԵԶ դերանունը—ՎԱ:

«Այս յերկու բարբառների այս աննշան տարբերությունը ցույց է տալիս, վոր ուղի-աղվան լեզուն մնացել է մինչև այժմ քարացումի մեջ՝ գեր ու գրականության բացակայության պատճառով, և զարմանալի չէ, վոր մոտ 2500 տարվա հնության հասնող այս արձանագրության լեզուն նման է ներկա ուղի-աղվանական լեզվին»:

Պարտք ենք համարում նաև շեշտել այստեղ, վոր սեպագիր տրձանագրությունների մեջ ինչպես և ուղիերենում կան մի քանի բառեր, վոր նրման են պարսկերենի կամ թյուրքերենի, վոր հավանական մեր լեզվագետները, նամանավանդ հայ լեզվագետները փաստ կարող են ծառայեցնել մեր «տգիտությունը» ապացուցելու համար, մենք կասենք այդպիսիներին, վոր խաղերը, վորպես դրանցից ավելի հին իշխողներ, նամանորինակ բառեր ավելի շուտ իրենք պիտի տային հպատակ մյուս ցեղերին, քան թե նրանցից կվերցնեյին, թեև ժխտելի չէ և հակառակ ձևը, վոր իշխող պետությունը կարող է վերցնել և հպատակներից բառեր, ուստի և նման փաստերը պետք է համարել յերկսայրի և խախուտ մտածելակերպի հետևանք:

Վերջացնելով մեր ներածությունը, վորպես տեղեկանք հայտնում ենք վոր աղվանական ցեղի այդ մնացորդները, խորհրդային իրավակարգում միայն իրավունք են ստացել իրենց մայրենի լեզվով ունենալ գիր ու գրականություն, վորպիսի գործին լծվել են այդ փոքրացած ժողովրդի ուսումնականները և տպագրել առաջին այբենարանը լատինական տառերով:

Մենք համոզված ենք, վոր այս գործը հաջողություն կունենա, վորովհետև Ազրբեջանի և Անդրկովկասի կառավարական ու կուսակցական կենտրոնական մարմինները ցույց են տալիս բարոյական ու ֆինանսական լայն աջակցություններ:

*) Նիժի Վարդաշեն, ձախթ, Որոբան, Վարդաշուռ, Չուբուռ, Միլդարեկու և Սուլթան—Նուխի՝ Նուխու գավառում իրար մոտ գտնվող աղվան-ուգիարենակ գյուղերն են, վորոնց բնակչությունը մուսավթական կառավարութան կողմից սրածության է յենթարկվել 1920 թվին. այժմ մնացել են մոտ 10 հազար հոգի. իսկ Որոբանն իսլամացել է այդ թվին և այժմ էլ մնում են իսլամ:

Մ. Վ. Նիկոլայու վերձանած արձանագրութ յուններէց խաղաղական այն բաները, վոր նման են ուղիներենին թե կազմով, թե իմաստով:

Խաղերնը

- karuni=покорил=նվաճեց
- kuruni=велик=հզոր է
- ħaubi=он взял=նա վերցրեց
- ebani=страна, место=վայր
- pili=канал=ջրանցք
- tini=назвав=անվանելով
- aguni=провел=անցկացրեց
- šidištuni=соорудил=կառուցեց
- alie=говорит=ասում է
- gicē=страны=վայրի
- garbi?
- ubardu=веление=հրաման
- teruni=давел=վերջացրեց
- uštabi=молился=աղոթեց
- tekuni=вдарь=նվեր
- aše=мужчина=այր
- aruni=привел=բերեց
- aaldubi=изменил=ձևափոխեց
- mee=его=նրա
- aluše=кто=ով վոր

Ուղիներնը

- gärene = 1. նվաճեց, 2. միացրեց, 3. խառնեց
- gürüne = 1. հզոր է, 2. հարուստ է, 3. վորոտում է
- k'aufebi = 1. վերցրեց, 2. խլեց, 3. բռնագրավեց
- ebani = 1. վայր, 2. տափաստան
- pili = 1. ջրանցք, 2. ուղիական առճամբ անուն
- cini = անունն է
- aķene = 1. անցկացրեց, 2. վերցրեց
- šidaštune = 1. կառուցեց, 2. քանդելով շինեց
- elne կամ ele = 1. ասում է, 2. կանչում է, 3. հայտնում է
- gae = 1. վայրի, 2. յերկրի, 3. տեղի, 4. հողի, 5. ձեռքի = k'iei
- gārbi = 1. միացրած, 2. միացնելով
- ubar = հրաման
- t'erene = 1. վերջացրեց, 2. վերջավեց
- neuštēbi = 1. աղոթեց, 2. ուխտեց, 3. նվիրեց աղոթելով, uštabi = կերտած
- t'ek'ine = 1. նվեր է, 2. պարգև է, t'ek'u = տոնածառ
- išu = այր
- arene = 1. յեկավ, 2. բերեց
- ahaldebi = 1. ձևափոխեց, 2. այլ կերպ դարձրեց
- me = 1. այս, 2. դանակ
- mee = սրա (Նիժի բարբառ)
- mo = այս
- mono = սա ինքը (Վարդաշենի բարբառ)
- meta = սրա (Վարդաշենի բարբառ)
- mota = սրա (Նիժի բարբառ)
- alšin = ով վոր

tiulie=присвоит կը յուրացնի

arħiuruliani=семейство=ընտանիք

badusie=разрушенный=կործանված

zieldi=алтарь=սեղան տաճարի

esie=закон=որենքի

eurie=господину=պարոնին, տերին

terubi=построил=շինեց

k'ini=отделил=բաժանեց

cial = 1. իր անունով, 2. իր անվան

ciale = իր անունով է

ciale bo = 1. իր անունով կանի, 2. կը յուրացնի

ciale bi = 1. յուրացրեց, 2. իր անվան արեց

arħa = 1. ընտանիք, 2. տոհմ, 3. սերունդ

arħiuruluħ = 1. ցեղն ու մեղը, 2. ցեղն-հիմնովին

badeci = կործանված (Նիժի բարբառ)

badkeci = կործանված (Վարդաշենի բարբառ)

badkesun = կործանվել

badevkesun = կործանել

bad-zu-ki = կործանվեցի

bad-e-ki = կործանվեց

bad-tun-ki = կործանվեցին (Նիժի բարբառ)

ban-ķun-ki = կործանվեցին (Վարդաշենի բարբառ)

zilda = սեղան տաճարի

sia = 1. կարգ, 2. հաշվարկում

siae = 1. կարգի, 2. հաշվարկման

urue = 1. մեծին, 2. քաջին

serebi = 1. կառուցեց, 2. շինեց

ser-ru-bi = շինեցիր

ser-zu-bi = շինեցի

ser-tun-bi = շինեցին

ser-yan-bi = շինեցինք

ser = շինք

yan = մենք

besun = անել

bi = արած

ser-besun = շինք անել, այսինքն շինել

ser-e-bi = շինք նա արեց, այսինքն կառուցեց

k'ine = 1. կեսն է, 2. կես բաժինն է, 3. ձեղքված է

k'inebi = 1. բաժանեց, 2. դատեց, 3. ջոկեց

ք'ի-ռ = կես եւ
 ք'ի-ն = կէս ես
 ք'ի-նե = կես ե
 ք'ի-ռ-բի = 1. բաժանեցի, կիսեցի, 3. ճեղքեցի
 taraiuhı = вельможа = իշխան
 t'araiuh = իշխանների կամ taraiugo
 t'ara = իշխան
 t'arastun = 1. իշխել, 2. կառավարել
 t'ara-z-di = կառավարեցի
 t'ara-ne-di = կառավարեց
 şidauri = дикаго?
 t'auri = 1. ձևի 2. այնպես
 t'aur = ձև
 me t'aur = այս ձևի 2. այնպես
 žee = քարի (Վարդաշենի բարբառ)
 žë = քար (Վարդաշենի բարբառ)
 ži = քար (Նիժի բարբառ)
 žii = քարի (Նիժի բարբառ)
 zadubi = построил = շինեց
 zad-zu-bi = շինեցի
 zad-tu-bi = շինեցիր
 zad-e-bi = շինեց
 zad-besun = շինել
 zad-bi = շինած
 zad = 1. գործ, 2. բան
 oldi = փայտե սյուների դեմ տված
 ol = սյուն փայտի
 ol-desun = սյունել
 ol-zu-di = սյունեցի
 ol-e-di = սյունեց
 ol-di = 1. սյունած, 2. սյուներով շինած
 parubi = вывел? = դուրս հանեց?
 barebi = 1. բաժանեց, 2. մասերի բաժանեց
 bar = 1. բաժին, 2. պտուղ
 bar-besun = բաժանել
 bar-zu-bi = բաժանեցի
 bar-u-bi = բաժանեցիր
 bar-e-bi = բաժանեց
 bar-tun-bi = բաժանեցին

bar-bi = բաժանած
 bar-bala = բաժանելու
 bar-zu-bo = կբաժանեմ
 արհար-շու-բի = разрушил = ավերեցի
 արհար-շու-բի = ավերեցի
 արհար-besun = ավերել
 ար-բ'եսուն 1. քերել, 2. քերծել, 3. քորել
 արհար-րու-բի = ավերեցիր
 արհար-e-bi = ավերեց
 ար-zu-p'i = քերծեցի
 ար-u-p'i = քերծեցիր
 ար-e-p'i = քերծեց
 ար-kal = քերծող
 արհար-bal = ավերող
 արհար-bi = ավերած
 ար p'i = քերծած
 արaldinili = место пребывания Халда = Սալդի յեղած վայրը - տեղը = Սալդավան
 արaldinili = խալդի յեղած տեղը = Սալդավան
 Vardanli = Վարդանավան
 li = ավան
 arum-lu = 1. ցորենոտ, 2. ցորենատու
 yağub-lu = Հակոբների գյուղը, 2. Հակոբանոց
 Menuahinili = место Менуа = Մենուայի տեղը, 2. Մենուայի ավանը, Մենուաշեն
 alşusini = великому = հոգրին, մեծին
 alsusini = вышненебесному = վերին յերկնային
 al şu si-ne = վերին գիշերվա տերին
 al su si-ne = վերին յերկնային տերին
 al = ala = վեր
 alun = վերին
 ala-e = վերի
 şu = գիշեր
 şu-e = գիշերի
 sin = տեր
 sin-e = 1. տերի, 2. տերին
 targini = избраннейших = ընտրյալների
 t'argene = վոչնչացավ
 t'arg-besun = վոչնչացնել
 t'arg-zu-bi = վոչնչացրի
 t'arg-e-bi = վոչնչացրեց
 t'arg-esun = վոչնչանալ
 t'arg-ez = վոչնչացա

արaldinili = место пребывания Халда = Սալդի յեղած վայրը - տեղը = Սալդավան

Menuahinili = место Менуа = Մենուայի տեղը, 2. Մենուայի ավանը, Մենուաշեն
 alşusini = великому = հոգրին, մեծին
 alsusini = вышненебесному = վերին յերկնային

targini = избраннейших = ընտրյալների

bar-bi = բաժանած
 bar-bala = բաժանելու
 bar-zu-bo = կբաժանեմ
 արհար-շու-բի = разрушил = ավերեցի
 արհար-շու-բի = ավերեցի
 արհар-besun = ավերել
 ար-բ'եսուն 1. քերել, 2. քերծել, 3. քորել
 արհար-րու-բի = ավերեցիր
 արհար-e-bi = ավերեց
 ար-zu-p'i = քերծեցի
 ար-u-p'i = քերծեցիր
 ար-e-p'i = քերծեց
 ար-kal = քերծող
 արհар-bal = ավերող
 արհар-bi = ավերած
 ար p'i = քերծած
 արaldinili = место пребывания Халда = Սալդի յեղած տեղը = Սալդավան
 արaldinili = խալդի յեղած տեղը = Սալդավան
 Vardanli = Վարդանավան
 li = ավան
 arum-lu = 1. ցորենոտ, 2. ցորենատու
 yağub-lu = Հակոբների գյուղը, 2. Հակոբանոց
 Menuahinili = место Менуа = Մենուայի տեղը, 2. Մենուայի ավանը, Մենուաշեն
 al şu si-ne = վերին գիշերվա տերին
 al su si-ne = վերին յերկնային տերին
 al = ala = վեր
 alun = վերին
 ala-e = վերի
 şu = գիշեր
 şu-e = գիշերի
 sin = տեր
 sin-e = 1. տերի, 2. տերին
 targini = избраннейших = ընտրյալների
 t'argene = վոչնչացավ
 t'arg-besun = վոչնչացնել
 t'arg-zu-bi = վոչնչացրի
 t'arg-e-bi = վոչնչացրեց
 t'arg-esun = վոչնչանալ
 t'arg-ez = վոչնչացա

t'arg-en = վոչնչացար
 t'arg-e-ne = վոչնչացալ
 t'arg-zu-esa = վոչնչանում եմ
 t'ar-gün = վոչնչացում
 t'ar-güni = վոչնչացումի
 t'ar-gü-ne = վոչնչացումին
 kot-e-bi = 1. ժողովեց, 2. իմի հավաքեց
 kot-besun = 1. ժողովել, 2. հավաքել
 kot-esun = հավաքվել
 kot = հավաք
 kot-man = 1. հավաք մեծ, 2. խոտի
 դեզ
 kot-bi = հավաքած
 kot-bal = հավաքող
 t'ul-ç-do = 1. կը գլորի, 2. տեղահան
 կանի
 t'ul desun = t'ol-desun = գլորել
 t'ul-esun = t'ol-esun = գլորվել
 t'ol-zu-di = գլորեցի
 t'ol-u-di = գլորեցիք
 t'ol-e-di = գլորեց
 t'ol-zu = գլորվեցի
 t'ol-un = գլորվեցիք
 t'ol-e = գլորվեց
 t'ol-di = գլորած
 t'ol-bi = գլորված
 t'ol-dal = գլորող
 t'ol-bak'al = գլորվող
 putul-e-bo = 1. կը քերծի, 2. շերտա-
 հան կանի
 putur-e-bo = կեղևահան կանի
 puturiš = 1. մաքուր, 2. կեղևից զտած
 puturiš cabul = զտած շագանակ
 puturiš besun = 1. մաքրել, 2. զտել
 puturiš bak'sun = մաքրվել
 hip-k'ul-e-do = թեկուզ ձեռք կտա
 hip = 1. թեկուզ, 2. հենց
 k'ul = ձեռք
 k'ul-desun = ձեռք տալ
 k'ul-e-di = ձեռք ավել
 má-k'ul-da = մի ձեռք տուր
 k'ul-da = ձեռք տուր

kutubi = разделил? = բաժանեց?

t'ulie = удалит = կը գլորի

pitulie = испортил = կփչացնի

ipk'ulie = разобьет = կը ջարդի

Այժմ վերոհիշյալ խաղերեն բայերից խոնարհենք ուղիերեն բա-
 յերին կից, վոր ակնբախ լինի քերականական կազմի նույնությունը:

Սահմանական ներկա

յեզակի		հոգնակի
խաղերեն	ուղիերեն*	խաղերեն յեզ ուղիերեն
kar-zu-besa = gār-zu-besa = միացնում եմ		gār-yan-besa = միացնում ենք
kar-u-besa = gār-u-besa = միացնում ես		gār-nan-besa = միացնում եք
kar-e-besa = gār-e-besa = միացնում ե		gār-tun-besa = միացնում են

Անցյալ անկասար

յեզակի	
խաղերեն	ուղիերեն
kar-zu-besay = gār-zu-besay = միացնում եյի	
kar-u-besay = gār-u-besay = միացնում եյիք	
kar-e-besay = gār-e-besay = միացնում եր	

հոգնակի

խաղերեն	յեզ ուղիերեն
kar-yan besay = միացնում եյինք	
kar-nan-besay = միացնում եյիք	
kar-tun-besav = միացնում եյին	

Անցյալ կասարյալ

յեզակի		հոգնակի
խաղերեն	ուղիերեն	խաղերեն ուղիերեն
kar-u-z = gār-e-z = միացրի		kar-yan = gār-yan = միացրինք, խառն ենք
kar-u-nu = gār-e-n = միացրիք		kar-nan = gār-nan = միացրիք, խառն եք
kār-u-ni = gār-e-ne = միացրեց		kar-tuni = gār-tun = միացրին, խառն են
kar-besun = gār-besun = միացնել		kar-ba = gār-ba = միացրու,
kar-bi = gār-bi = միացրած		kar-banan = gār-banan = միացրեք,

Սահմանական ներկա առաջին ձև

յեզակի	
խաղերեն	ուղիերեն
kuru-z-besa = gūrū-z-besa = վորոտում եմ	
kuru-n-besa = gūrū-n-besa = վորոտում ես	
kuru-ne-besa = gūrū-ne-besa = վորոտում ե	

* Խոնարհում ենք յենթադրարար, իսկ սահմանական յեզանակի անցյալ կատարյալը նույնպատասխանում է սեպագրության բայերի անց. կատարյալին, վորի դիմացը կենդանի յեզվի անցյալ կատարյալն է իր ֆոնեմայով:

Սահմ. ներկա յերկրորդ ձևվ

յեզակի

հոգնակի

խաղերն ուղիներն

խաղերն ուղիներն

kuru-z = g'ur'u-z = վորոտում եմ

kuru-yan = g'ur'u-yan = վորոտում ենք

kuru-n = g'ur'u-n = վորոտում ես

kuru-nan = g'ur'u-nan = վորոտում եք

kuru-ni = g'ur'u-ne = վորոտում ե

kuru-tuni = g'ur'u-tun = վորոտում են

Անցյալ կատարյալ

յեզակի

խաղերն ուղիներն

kuru-z-bi = g'ur'u-z-bi = վորոտացի

kuru-n-bi = g'ur'u-n-bi = վորոտացիք

kuru-ne-bi = g'ur'u-ne-bi = վորոտաց

հոգնակի

խաղերն ուղիներն

kuru-yan-bi = g'ur'u-yan-bi = վորոտացիք

kuru-nan-bi = g'ur'u-nan-bi = վորոտացիք

kuru-tun-bi = g'ur'u-tun-bi = վորոտացիք

Մա ներգործականք

յեզակի

խաղերն ուղիներն

kuru-z-di = g'ur'u-z-di = վորոտացրի

kuru-n-di = g'ur'u-n-di = վորոտացրիք

kuru-ne-di = g'ur'u-ne-di = վորոտացրեց

kuru-p'sun = g'ur'u-p'sun = վորոտալ

kuru-p'anan = g'ur'u-p'anan = վորոտացիք

հոգնակի

խաղերն ուղիներն

kuru-yan-di = g'ur'u-yan-di = վորոտացրիք

kuru-nan-di = g'ur'u-nan-di = վորոտացրիք

kuru-tun-di = g'ur'u-tun-di = վորոտացրիք

kuru-da = g'ur'u-da = վորոտացրու

kuru-danan = g'ur'u-danan = վորոտացրեք

Բնորոշ ե ֆոնեմայի տարբերութիւնը. սա ինքնատիւնքյան աղացուցց ե, վոր սեպագիր արձանագրութիւններն ունին հատուկ ֆոնեմա ճիշտ ու-գիերենի նման: Շարունակենք խոնարհումը նյութանաների ըմբռնումը թող-նելով խաղագետներին:

Սահմանակաճ ներկա

յեզակի

խաղերն

ուղիներն

hau-z-besa = k'auf-zu-besa = գրավում եմ

hau-n-besa = k'auf-n-besa = գրավում ես

hau-ne-besa = k'auf-ne besa = գրավում ե

հոգնակի

խաղերն

ուղիներն

hau-yan-besa = k'auf-yan besa = գրավում ենք

hau nan-besa = k'auf-nan-besa = գրավում եք

hau-tun-besa = k'auf-tun-besa = գրավում են

Ներկրորդ ձևվը, վոր սակավ ե գործածվում

յեզակի

խաղերն

ուղիներն

hau-z = k'auf-z = գրավում եմ

hau-n = k'auf-n = գրավում ես

hau-ni = k'auf-ne = գրավում ե

հոգնակի

խաղերն

ուղիներն

hau-yan = k'auf-yan = գրավում ենք

hau-nan = k'uf-nan = գրավում եք

hau-tun = k'auf tun = գրավում են

Անցյալ կատարյալ

յեզակի

խաղերն

ուղիներն

hau-z-bi = k'auf-z-bi = գրավեցի

hau-n-bi = k'auf-n-bi = գրավեցիք

hau-u-bi = k'auf-e-bi = գրավեց

hau-besun = k'auf-besun = գրավել

hau bi = k'auf-bi = գրաված

հոգնակի

խաղերն

ուղիներն

hau-yan-bi = k'auf-yan-bi = գրավեցիք

hau-nan bi = k'auf-nan-bi = գրավեցիք

hau-tun bi = k'auf tun bi = գրավեցին

hau-ba = k'auf-ba = գրավիք

hau-banan = k'auf-banan = գրավեցեք

Այս բայը խոնարհվում ե նաև desun ոժանդակով:

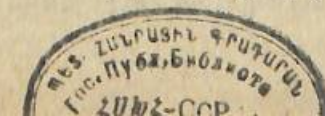
hau z-di = k'auf-z-di գրավեցի

hau n-di = k'auf-n-di = գրավեցիք

hau-u-di = k'auf e di = գրավեց

Համոզված ենք, վոր արձանագրութիւն մեջ hau-besun բայը պետք ե լինի k'auf-besun: Ակնհայտ ե ք հնչյունի բացակայութիւնը. իսկ հ-հնչյունը պետք ե լինի ք = k':

4017
1009
39184

Սահմանական ներկա

յնզակի

խաղերն ուղիերն

ti-z-besa = ci-z-besa = անվանում եմ
 ti-n-besa = ci-n-besa = անվանում ես
 ti-ne-besa = ci-ne-besa = անվանում ե

հոգնակի

խաղերն ուղիերն

ti-yan-besa = ci-yan-besa = անվանում ենք
 ti-nan-besa = ci-nan-besa = անվանում եք
 ti-tun-besa = ci-tun-besa = անվանում են

Յուրեր կյանքի բայով

խաղերն ուղիերն

հոգնակի խաղ ուղ

ti-z = ci-z = անուն եմ ti-yan = ci-yan = անուն ենք
 ti-n = ci-n = անուն ես ti-nan = ci-nan = անուն եք
 ti-ni = ci-ni = անունն ե ti-tun = ci-tun = անուն են

Ս.նցյալ կատարյալ

Յեզակի

հոգնակի

խաղերն ուղիերն

խաղերն ուղիերն

ti-z-bi = ci-z-bi = անվանեցի
 ti-n-bi = ci-n-bi = անվանեցիր
 ti-ni-bi = ci-ne-bi = անվանեց
 ti-besun = ci-besun = անվանել
 ti-bi = ci-bi = անվանած
 ti-yan-bi = ci-yan bi = անվանեցինք
 ti-nan bi = ci-nan-bi = անվանեցիք
 ti-tun-bi = ci-tun-bi = անվանեցին
 ti-ba = ci-ba = անվանիք
 ti-banan = ci-banan = անվանեցիք

Ներկա ուղի-աղվաներն լեզվում — ti, վոր նշանակում է անուն, դարձել է ci, այլ խոսքով լեզվաբանական որնքի համաձայն է հնչյունը ձևափոխվել է ծ = ց հնչյունի: Ուստի ֆոնետիկական այդ առանձնահատկությունների մասին, մենք բացատրությունների մեջ չենք մտնիլ, քանի վոր այդ բոլորը ակնհայտ է խաղադետների համար: Սակայն ցանկալի յե մանրամասնորեն ուշադրութուն դարձնել լեզվական այդ տվյալները վրա, վորոնք հիմնովին ազատուցում են իրենց հերթին այդ յերկու լեզուների նույնութունը:

Սահմանական ներկա

յնզակի

հոգնակի

խաղերն ուղիերն

խաղերն ուղիերն

ali-z = elu-z = հայտնում եմ, ասում եմ al-yan = el-yan = հայտնում ենք
 ali-n = elu-n = հայտնում ես, ասում ես al-nan = el-nan = հայտնում եք
 ali-e = el-e կամ el-ne = հայտնում ե, ասում ե al-tun = el-tun = հայտնում են

կամ

al-zu-eħa = el-zu-eħa = հայտնում եմ al-yan-eħa = el-yan-eħa = հայտնում ենք
 al-u-eħa = el-u-eħa = հայտնում ես al-nan-eħa = el-nan-eħa = հայտնում եք
 al-ne-eħa = el-ne-eħa = հայտնում ե al-tun-eħa = el-tun-eħa = հայտնում են

Ս.նցյալ կատարյալ

յնզակի

հոգնակի

խաղերն ուղիերն

խաղերն ուղիերն

al-zu-p'i = el-zu-p'i = հայտնեցի al-yan-p'i = el-yan-p'i = հայտնեցինք
 al-un-p'i = el-un-p'i = հայտնեցիր al-nan-p'i = el-nan-p'i = հայտնեցիք
 al-e-p'i = el-e-p'i = հայտնեց al-tun-p'i = el-tun-p'i = հայտնեցին

al-p'esun = el-p'esun = 1. հայտնել, 2. կանչել
 al-p'i = el-p'i = 1. հայտնած, 2. կանչած
 al-p'a = el-p'a = հայտնիլ
 al-p'anan = el-p'anan = հայտնեցիք

Հայտնում ենք ի դիտութուն, վոր ուղի-աղվաներն լեզվի բոլոր տեսակի բայերը, բոլոր յեղանակներում, բայի հրամայականից, ընդունում են բայարմատի և ոժանդակ բայի արանքում յեզակի դեմքում յեզակի դերանունների սուֆիքսները, իսկ հոգնակի դեմքում, հոգնակի դեմքի դերանունների սուֆիքսները: Որինակ ser = շենք besun = անել բայի ոժանդակությամբ դարձնելով բայ կատանանք ser-besun = շինել: Ser-zu-besa = շինում եմ. zu-ն այստեղ առաջին դեմքի լրիվ դերանունն է. կարելի յե խոնարհել այսպես — ser-z-besa*) = շինում եմ. այս ձևով մտնում են բոլոր մյուս անձնական դերանունների մասնիկները — zu, un, šeta, yan, vān, šetğon = յե, դու, նա, մենք, դուք, նրանք:

Սահմանական ներկա

յնզակի

հոգնակի

խաղերն ուղիերն

խաղերն ուղիերն

šidušt-e-z = šidašt-ez = կառուցում եմ šidašt-yan = կառուցում ենք
 šidušt-un = šidašt-en = կառուցում ես šidašt-nan = կառուցում եք
 šidušt-u-ni = šidašt-e-ne = կառուցում ե šidašt-tun = կառուցում են

կամ

šidušt-zu = šidašt-zu
 šidušt-un = šidašt-un
 šidušt-u-ni = šidašt-u-ni

*) Սույն ձևով է խոնարհվում նիժի դիալեկտում:

Անցյալ կասարյալ

խաղերն ուղիերն
šidušt-zu-bi = šidašt-zu-bi = կառուցի
šidušt-un-bi = šidašt-un-bi = կառուցիր
šidušt-u-bi = šidašt-e-bi = կառուցեց
šiduštesun = šidaštbesun = կառուցել
šiduš-bi = šidaš-bi = կառուցած:

Չափազանց հետաքրքիր բայ է սա: կազմված է յերկու բայարմատից
է tesun ոժանդակից. šid, uš, tesun. ներկա ուղիերն լեզուն ունի դրան-
ցից կազմված հետևյալ բայերը. šid-besun = քանդել, šid-p'esun = քրքրել,
uš-besun = փայտեղեն շինել, փայտ անել, uš-tesun = փայտել, շինքը փայ-
տով կառուցել: Հետևաբար նշանակում է քանդվածը փայտով կառուցել: šī-
dušt բայը՝ լեզուն մոռացուի՞լյան է տվել:

Սահմանական ներկա

յոզակի հոգնակի
խաղերն ուղիերն խաղերն ուղիերն
ter-u-z = t'är-e-z = վերջացնում եմ ter-yan = t'är-yan = վերջացնում ենք
ter-u-n = t'är-e-n = վերջացնում ես ter-nan = t'är-nan = վերջացնում եք
ter-u-ni = t'är-e-ne = վերջացնում ե ես ter-tun = t'är-tun = վերջացնում են

կամ

ter-zu-besa = t'är-zu-besa
ter-un-besa = t'är-ru-besa
ter-u-besa = t'är-e-besa

Անցյալ կասարյալ

խաղերն ուղիերն
ter-zu-bi = t'är-zu-bi = վերջացրի
ter-un-bi = t'är-un-bi = վերջացրիր
ter-u-bi = t'är-e-bi = վերջացրեց
ter-besun = t'är-besun = վերջացնել
ter-bi = t'är-bi = վերջացրած
t'er-ba = t'är-ba = վերջացրու
ter-banan = t'är-banan = վերջացրեք

Հատանական սեպագրողը թ = t'-ի տեղ փոքրգրել է t, իսկ չերկրորդ
աստիճանի ա = ä-ի փոխարեն e, վոր մտավորապես մոտենալ կարողանա
ֆոնեմային

Սահմանական ներկա

խաղերն ուղիերն
nëiš-zu = nëiš-zu = ուխտում եմ, նվիրաբերում եմ, ծառայում, մատաղ եմ
nëiš-un = nëiš-un = ուխտում ես, նվիրաբերում ես, ծառայում, մատաղ ես
në-iš-e = nëiš-e = ուխտում ե, նվիրաբերում ե, ծառայում, մատաղ ե

k'i-zu = k'i-z = կես եմ = k'i-z-besa = բաժանում եմ
k'i-nu = k'i-n = կես ես = k'i-n-besa = բաժանում ես
k'i-ni = ki-ne = կես ե = k'i-ne-besa = բաժանում ե

Անցյալ կասարյալ

nëiš-zu-bi = ուխտեցի k'i-z-bi = բաժանեցի, կիսեցի
nëiš-un-bi = ուխտեցիր k'i-n-bi = բաժանեցիր, կիսեցիր
nëiš-e-bi = ուխտեց ki-ne-bi = բաժանեց, կիսեց

Ապառնի ներկա

nëiš-zu-bo = կնվիրեմ k'i-z-bo = կբաժանեմ
nëiš-un-bo = կնվիրես k'i-n-bo = կբաժանես
nëiš-e-bo = կնվիրի ki-ne-bo = կբաժանի
nëiš-tesun = նվիրել աղոթքով k'i-bsun = կիսել, բաժանել
nëiš-esun = ուխտել k'i-bak'sun = կիսվել, բաժանվել
nëiš-tal = նվիրող k'i-bal = կիսող, բաժանող
nëiš-bal = ուխտող k'i-bak'al = կիսվող, բաժանվող

Սահմանական ներկա

խաղերն ուղիերն
zad-zu-besa = zad-zu-besa = շինում եմ
zad-un-besa = zad-un-besa = շինում ես
zad-u-besa = zad-e-besa = շինում ե
harhar-zu-besa = harhar-zu-besa = քանդում եմ
harhar-un-besa = harhar-un-besa = քանդում ես
harhar-u-besa = harhar-e-besa = քանդում ե
kut-zu-besa = kot-zu-besa = ժողովում եմ
kut-un-besa = kot-un-besa = ժողովում ես
kut-u-besa = kot-e-besa = ժողովում ե

Անցյալ կասարյալ

խաղերն ուղիերն
zad-zu-bi = zad-zu-bi = շինեցի
zad-un-bi = zad-un-bi = շինեցիր
zad-u-bi = zad-e-bi = շինեց
harhar-zu-bi = harhar-zu-bi = քանդեցի
harhar-un-bi = harhar-un-bi = քանդեցիր
harhar-u-bi = harhar-e-bi = քանդեց

խաղերնն ուղիերնն

kut-zu-bi = kot-zu-bi = ժողովեցի
kut-un-bi = kot-un-bi = ժողովեցիր
kut-u-bi = kot-e-bi = ժողովեց

zad-besun = շինել
zad-bi = շինած
zad-bal = շինող

harhar-besun = քանդել harhar-desun = ավերել
harhar-bi = քանդած harhar-di = ավերած
harhar-p'esun = քերել har-p'esun = քորել
har = 1. քանդումն, 2. քոր, 3. քերումն

Սահմանական ներկա

խաղերնն ուղիերնն

pitul-zu = putul-zu
pitul-un = putul-un
pitul-ie = putul-e*)

կամ

pitul-zu-besa = քերծում եմ
pitul-un-besa = քերծում ես
pitul-e-besa = քերծում ե

խաղերնն ուղիերնն

ipk'ul-zu = ipk'ul-zu
ipk'ul-un = ipk'ul-un
ipk'ul-ie = ipk'ul-e

կամ

ipk'ul-zu-desa = հենց ձեռք եմ տալիս
ipk'ul-u -desa = հենց ձեռք ես տալիս
ipk'ul-e-desa = հենց ձեռք ե տալիս

Անցյալ կատարյալ

խաղերնն ուղիերնն

pitul-zu-bi = putul-zu-bi = քերծեցի
pitul-un-bi = putul-un-bi = քերծեցիր
pitul-i-bi = putul-e-bi**) = քերծեց

կամ

puturiš-zu-bi = կեղևն հանեցի
puturiš-un-bi = կեղևն հանեցիր
puturiš-e-bi = կեղևն հանեց

*) Նիժի դիալեկտում, վարդաշենիք՝ putur-re:
**) կամ putur-e-bi:

խաղերնն ուղիերնն

ipk'ul-zu-di = ipk'ul-zu-di = հենց ձեռք ավի
ipk'ul-un-di = ipk'ul-un-di = հենց ձեռք ավիր
ipk'ul-i-di = ipk'ul-e-di = հենց ձեռք ավեց

կամ

k'ul-zu-di = ձեռք ավի
k'ul-un-di = ձեռք ավիր
k'ul-e-di = ձեռք ավեց

խաղերնն ուղիերնն

pitul-besun = putul-besun կամ putur-besun = քերծել, մաշկել
ipk'ul-desun = ipk'ul-desun = հենց ձեռք տալ
pitul-bi = putul-bi = քերծած
ipk'ul-di = ipk'ul-di = հենց ձեռք տված
pitul-bal = putul-bal = քերծող
k'ul-dal = k'ul-dal = ձեռք տվող

pitul-ba = puturiš-ba = քերծիր
k'ul-da = k'ul-da = ձեռք տուր
má k'ul-da = մի ձեռք տուր
k'ul-ma-da = մի ձեռք տուր
puturiš-ma-ba = մի քերծիր

III

ԱՐԴԱՄԵՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
Надпись из Ардамеда

1. d. Xaldini uš mašini d. Menuaše
Богу Халду величайшему Меньа
2. d. išruuinišiniše ini pili
Сын Ишпуина этот канал
3. Aguni, Menuai pili tini
провел Меньа каналом назвав

1. Աստված Խաղըին ամենամեծին Մենուան
2. վորդին Իշպուինի այս ջրանցքը
3. անցկացրեց, Մենուայի ջրանցք անվանելով:
Խաղագետների, վորոնց թվում է ալագեմիկ Ի. Մեշչանինովի ամե-
նահաջող թարգմանությունն է այս: Մինք դիտարկումք որինակ բերինք ամե-
նահաջողը, վոր մեր վերծանածի հետ, ինչպես և կենդանի լեզվի հետ համե-
մատելիս տարբերությունը գտնե քիչ լինի, վոր խաղագետներին համոզել
կարողանանք, վոր նախապատմական Հայաստանի և կից վայրերի ժայռերի
և այլ հնագույն ավերված շինքերի վրա գտնված բևեռագրությունների լե-
զուն, ուղի-աղվանքներն է, վոր բևեռագրությունների մասնագետ լեզվա-
բանները, սեպագրություններում հաճախ կրկնվող աստված Խաղի անվան

պատճառով անվանեցին «խալդերեն», վորովհետև ինչպես սկզբում նկատեցինք, չէին կարողանում վորոշել, վոչ լեզուն և վոչ այն ժողովրդին, վորը խոսելիս է յեղել այդ լեզվով:

Մեր ձեռնարկած այս գործը չամազանց դժվարին է, վորովհետև մենք ասպարեզ գալով, խալդագետներին, թե ԽՍՀՄ-ի և թե Յեվրոպայի 110 տարվան «խալդերենի» ուսումնասիրությունները, վոր տպագրված են հատորներով, ցնցում ենք հիմքից և այդ հետաքրքիր սեպագրություններն նոր ուսումնասիրության խնդիր առաջադրում:

Մեր այս գործը, կրկնում ենք նրա համար է դժվարին, վորովհետև ազվանները չեն թողել զրականության նշույլ անգամ, իսկ յեթե յերբեցեթողել են, մեզ վոչինչ չի հասել, ուստի յես ապագա իմ ոպոնենտներին միայն մի պատասխան ունիմ տալու — գնալ և ուսումնասիրել կենդանի լեզուն. և հուսով ենք, վոր անշուշտ կը գտնվեն զեռ չքարացած ու քրմացած լեզվագետներ թե մեզնում և թե Յեվրոպայում կընթանան մեր այս գտած ուղիով, կը թափանցեն արածս գյուտի մեջ ու կըզան այն համոզման, վորպիսի անասան համոզմունքի մեջ, կանգնած ենք մենք ահա:

Մարըր, ինչպես և նրա հարեթարանական — «ЯФИТОЛОГИЯ» դպրոցին պատկանող ակադեմիկ Ի. Մեչչանինովը իրենց բոլոր աշխատությունների մեջ, շարունակ կրկնել են — վոր այդ բևեռագրությունների լեզուն պետք է վորոնել կովկասյան ցեղերի մեջ:

Մարըրի այս տեսությունը հաստատվում է մեր այս արած գյուտով, վոր կովկասում ապրող այդ ցեղը աղվաններն են, վորոնց պետականությունը մեր երկրում, հասավ մինչև 12-րդ դարը*): Իսկ սեպագիր արձանագրությունները այժմ գալիս ասում են մեզ, վոր նրանց իշխանությունը սկսվել է մեր երայից առաջ 17-րդ դարում:

Խալդագետները, լեզվարանական մեթոդներով, վանկերով զրված սեպագրություններից բաւեր կազմելիս, յենթագրություններով առաջնորդվելով, մի բառի վանկը միացրել են կից բառին, ստացել մի նոր բառ, մի նոր տեսակի եսպերանտո, ակամայից արել խոշորագույն սխալներ, թե իմաստի, թե հատուկ անունների, ինչպես և աշխարհագրական անունների իսկ քերականական կազմը, թող ներեն ինձ, մեր այս արտահայտության համար, հասցրել զավեշտի Մեր նպատակից դուրս է, քննադատել խալդագետներին. այդ կլինեք ապերախտություն, վոր նրանք մի դարից ավելի յես, լեզվաբանական բոլոր հնարավոր միջոցներով կարողացել են սեպերի տակ թագնված մոտ 4000 տարի սրանից առաջվա լեզուն կենդանացնել վորոշ չափով, վոր այսոր մենք կարողացանք գտնել այդ սեպագրերի լեզվով խոսող կենդանի ժողովրդին, վորի լեզվի տարրերնակ ֆոնեմայի մասին, իրավամբ աչպես և արտահայտվում Մ. Սորենացին — «խժական, աղխագուր, կոկոջդախոս, խեցրեկագույն...»

*) Տես պատմագիրներ Սորարոն, Պլինիոս, Մ. Սորենացի և համարյա անթափր բոլոր մյուս հայ պատմագիրները:

Ահա այսպիսի անկանանքով զարգարված լեզու յես այդ բևեռագրությունների լեզուն, ինչպես և նրան հաջորդած կենդանի լեզուն, վոր հրաշքով մնացել է մինչև այսօր, քանակով մոտ 10.000 ժողովրդի բերնում, յերբեմնի Նուխու գաւառի, Գանձակի նահանգի վեց գյուղերում — Նիժ, Վարդաշեն, Ջուրլե, Միրզաբեկլի, Վարդանլի և Ճալուզ:

Ըստ մեր ուսումնասիրության, վորն արդեն պատրաստ է տպագրության հանձնելու, բայց առայժմ աջակցություն չենք գտնում վոչ մի կողմից, ուղի-աղվաններն լեզուն քույր է վրացերենի, արխագերենի, լեկզերենի, ավալերենի, ապա ազգակից չինարենի:

Այս լեզուն, բացի իր սովորական հինգ պարզ ա, ու, ու, ե, ի հնչյուններից ունի նաև սրանց աստիճանները, վորոնք իրենց հնչման յեղանակով — ի տոնացիայով ցույց են տալիս տարբեր իմաստ ու միտք, ճիշտ չինականի նման: Որինակ ma նշանակում է ուր, mā = մայուն, mǎ = ուղեղ, eq = միս ēq = ձի, i = լսելը, ǐ = կոչ, կանչ: ǐ միանգամայն նման է ուսական ու հնչյունին: Բացի սրանից ունի կովկասյան քույր լեզուներին հատուկ բոլոր բաղաձայներն ու շառաչողները, ինչպես և կղ և քղ հնչյունները առգանած մի հարվածով: Բացակայում են միանգամայն à և ու հնչյունները:

Ուրեմն շատ հասկանալի յես, վոր բևեռագրությունները վերծանելիս, պետք է առաջնորդվել լեզվի ֆոնեմայով, հակառակ պարագային կառավարան մտքի ազավաղումներ, վորպիսի սխալները խալդագետների վերծանած արձանագրությունների մեջ անվերջ կրկնվում են ու ցույց տալիս բունազրոսիկ իմաստներ, վոր մենք ցույց կտանք հետզհետե:

Ահա Արդամիդի արձանագրությունը. առաջին տողը ըստ խալդագետների վերծանման, յերկրորդ տողը ըստ մեր վերծանումի, իսկ յերրորդ տողը՝ կենդանի լեզվով:

1. d. Xaldinini uš mašini d. Menuaše
2. d. Xaldini niuš ma ši ni d. Menuaše
3. d. Xaldine neiš ma šo ne d. Menuaen
1. d. išpuuinixiniše ini pili
2. d. išpuuinixin iše ini pili
3. d. išpuuinixon iše ini pili
1. aguni d. Menuai pili tini
2. aguni d. Menuai pili ti ni
3. agene d. Menuai pili ci ne

Ըստ խալդագետների և Մեչչանինովի թարգմանության, ինչպես սկզբում ցույց տվինք հետևյալն է.

1. Богу Халду величайшему Менуа
Աստված Խալդին ամենամեծին Մենուան
2. сын Ишпуина этот канал
վորդին Իշպուինի այս ջրանցքը
3. провел, Менуи каналом назвав.
անցկացրեց Մենուայի ջրանցք անվանելով:

Ըստ մեր վերձանման և կենդանի լեզվի.

1. d. Xaldini niuš ma ši ni d. Menuaše
 d. Xaldine neiš ma šo ne d. Menuaen
Աստված Թալդին զոհ, ուր նա է. Մենուան

2. d. išpuuinixin iše ini pili
 d. išpuuinixon iše ini pili
Ծնյալ Իշպուինից նշանավոր մարդու, նոր ջրանցք

3. aguni. d. Menuai pili ti ni
 agene. d. Menuai pili ci ne
վերցրեց. Մենուայի ջրանցք անունն է:

Միթե ակնբախ չե բեռնազրույթյան լեզվի ու կենդանի ազվան լեզվի հարազատությունը:

Մինչև վերոհիշյալ արձանագրության ըստ մասունք բանի վերլուծման անցնելը, վորից պարզ կերևա խալդագետների սխալը բառակազմության ու թարգմանության, հնարավոր և տեղին ենք զտնույն ասելու, վոր ազվանների Xald աստվածը ամպրոպի, վորոտի ու յերկրաշարժի միաձույլ աստվածն է, վորովհետև աղուաներեն ըստ Նիժի դիալեկտի hald իսկ ըստ Վարդաշինի դիալեկտի gald նշանակում է շարժ, նամանավանդ Քելիշինի յերկրեզու արձանագրության սկզբնական տողերում սոսկ սեպագրված է ald: Haldesun ըստ Նիժի դիալեկտի, galdesun ըստ Վարդաշինի նշանակում է շարժել, halp'esun = galp'esun = շարժվել, galda = halda շարժիք, galp'a = շարժվիք:

gal-zu-desa = շարժում եմ	gal-zu-di = շարժեցի
gal-zu-do = կը շարժեմ	gal-zu-esa = շարժվում եմ
gal-zu-p'i = շարժվեցի	gal-zu-ko = կը շարժվիմ
gal-zu-p'e = շարժվել եմ	ga gal-esa = լերկիրը շարժվում է

Քերականական սարուկտուրան միանգամայն համապատասխան է կենդանի լեզվի քերականական կազմին: Ինչպես արձանագրության, այնպես և կենդանի լեզվի ներգործական բայերը, յինթական պահանջում են առանց բացառության գործիական հոլովով: Արձանագրության մեջ գրված է Menuaše aguni. բառացի թարգմանությունն է = Մենուայով վերցրեց, անցկացրեց: Կենդանի լեզուն հնչում է նույն ձևով = Menuaen agene = յինթական զարձյալ գործիական հոլովով: Ուրեմն հին լեզվի գործիականի սուֆիքս še, ներկա կենդանի լեզվում, զարձել է en: Կեզվական այդ եվոլյուցիան ցույց տալու համար, իրար կից հոլովենք Menua և Išpuuin հասուկ անունները հին և նոր լեզվով, վորից կերևա այդ յերկու լեզուների հարազատությունը:

Ուղ.	Menua	Menua
Սեռ.	Menuai կամ Menuaa	Menuai (aa)
Տր.	Menuaini	Menuaine
Հայց.	Menuaxi	Menuax
Գործ.	Menuaše	Menuaen
Բաց.	Menuaxin	Menuaxon
Ներգ.	Menuašte	Menuasta
Նախգիր հոլով	Menuali	Manual

Ուղ.	išpuuin	išpuuin
Սեռ.	išpuuini	išpuuini
Տր.	išpuuinini	išpuunine
Հայց.	išpuuinixi	išpuuinix կամ (ax)
Գործ.	išpuuiniše	išpuuinen
Բաց.	išpuuinixin	išpuuinixon
Ներգ.	išpuuinašte	išpuuinasta
Նախգ.	հոլով išpuuinali	išpuuinal

Հոլովենք այժմ Xald և Sardur նույնակազմ կենդանի լեզվի գոյականների հետ:

Ուղ.	Xald, Sardur,	P'ald, Sant'ur
Սեռ.	Xaldi, Sarduri	P'aldi, Sant'uri
Տր.	Xaldini, Sardurini	P'aldine, Sant'urine
Հայց.	Xaldixi, Sardurixi	P'aldix, Sant'urix (ax)
Գործ.	Xaldiše, Sarduriše,	P'alden, Sant'uren
Բաց.	Xaldixin, Sardurixin	P'aldixon, Sant'uraxon
Ներգ.	Xaldašte, Sardurašte	P'aldasta, Sant'urasta
Նախգ.	հոլ. Xaldali, Sardurali	P'aldal, Sant'ural

Հետևաբար տրական հոլովով Xald անունը պետք է լինի Xaldini և վոչ թե Xaldinini, ինչպես խալդագետներն են յինթադրում. uš մասնիկին է պատկանում վերջին ni վանկը և կազմում niuš բառը, վոր ազվաներեն յերեք նշանակութուն ունի նայած իմաստին նախադասության = զոհ, մատաղ լինել, ծառա լինել. zu va neiš նշանակում է «յես քեզ մատաղ»: Beğajugo zu neiš = ասածուն յես մատաղ, կամ ասածուն յես ծառա: Ազվաներենում üš նշանակում է փայտ իսկ uš առանձին վոչ մի իմաստ չունի:

Ma = ուր, վորտեղ. malin = վորտեղից. šo, կամ šono = նա, ni կամ ne = ե: Ըստ Նիժի t'ak'i tia, ma šo ni = գնա այնտեղ, ուր նա է. ըստ Վարդաշինի = t'ak'e tia ma šo ne = գնա այնտեղ, ուր նա յե: Beğajug Xaldine neiš ma šo ne k'arxesā = աստված խալդին յես մատաղ, ուր նա է ապրում: Xald, beğajugo ini uštabi jī góló giš ne = խալդ աստուծո համար նոր կերտած քարը շատ սուրբ է:

So *h*ad šono = նա, šota *h*ad šita *h*ad šeta = նրա. šetu, šitu, šotu = նրան, šetusta, šitusta *h*ad šotusta = նրանում. zu-z = յես եմ, un-nu = դու յես. šo-ne = նա յե, yan-yan = մենք ենք, van-nan = դուք եք, sonor qun *h*ad šonor-tun = նրանք են:

Menuaše aguni = Menuaen agene = Մենուան վերցրեց. Menueše terubi = Մենուան վերջացրեց, Menuaen t'ärebi = Մենուան վերջացրեց: Menuaen t'ärebi zapsunax = Մենուան վերջացրեց ծխելը: Սեպագրում բաց. հորովը գործ ե անված յերկու ձևով išpuuinixin և išpuuinixi, առաջին ձևը պահել ե նիժի դիալեկտը xin սուֆիքսը դարձնելով xon, իսկ xi ձևը պահել ե վարդաշենի դիալեկտը xi սուֆիքսը դարձնելով xo. me ayel bēgajūgoxo ni za are = այս մանուկը ասածուց ե ինձ յիկել, իսկ վարդաշենին կասի—me ayel bēgaxo ne za are: Bēg նաև արև ե նշանակում: Բացառական հորովի այդ յերկու ձևերի գործածությունը կարելի յե գալ այն յեզրակացություն, վոր ուրարտական արքունիքում յերկու դիալեկտը գործածություն մեջ ե յեղիլ: Սակայն տեղին ե նկատել, վոր վարդաշենի դիալեկտը հնագույն լեզվից ավելի շատ բառեր ե պահել քան նիժինը. iše դրված ե սեռական հորովով, վորպես վորոշիչ անական յինժականի. ուղ. išu, սեռ. և տրական iše, հայց. išex, գործ. išen, բաց. išexo(n), ներգ. išesta. դեպի վրա ցույց տվող հորով išel դեպի ցույց տվող հորով išeč = իշեճ, վորպիսի հորով չգտանք սեպագրություն մեջ, ուստի հորովական աղյուսակում ցույց չտվինք:

Ini նշանակում ե նոր և վոչ թե այս = օտո. inilug = նորություն, սեպագրում inili = նորություն: Ini usen eḡaxun, ini kōin aqal-zu = նոր տարին գալիս, նոր գլխարկ եմ առնելու յես:

Pili = ջրանցք, դրված ե ուղ. հորովով, վորպես լրացուցիչ խնդիր aguni—agene բայի. յեթե ներգ. բայերի խնդիրները անուսնչ գոյականներ են ուղ. հորովով են դրվում, իսկ շնչավորները՝ հայցական յերբ խնդիրները բայից առաջ են դրված:

Aguni = agene ներգործ. բաց. անցյալ կատարյալ ժամանակի յեզակի յերրորդ դեմք: A-zgesa վերցնում եմ, առնում եմ, azgesay = վերցնում եյի, agez = վերցրի, agen = վերցրիր, agene = վերցրեց:

Ti = ci անուն. ti ni = ci ne = անունն ե ուղ. ti, ci, սեռ. և տր. tiecie, հայց. tiex, ciex, գործ. tieše, cien, բաց. tiexin, ciexon, ներգ. tiašte, ciasta:

Եյլարի արձանագրությունը ըստ Մեղչանինովի իսկ յերկրորդ տողը կենդանի լեզվով:

1. d. Xaldini uštabi majini giš šurie
К богу Халду я обратился великою к нам милостью
d. Xald ini uštabi ma jī ne giš šor
Ած. Խաղը նոր կերտած ուր քարն ե սուրբ այնպես

2. Karuni d. Etiunini d. Xaldii
покорилон страну Етиуни Бог Халд
gārene d. Etiun ini d. Xaldion
նոր միացրեց յերկիրը ետիուն Ած. Խաղյան

3. kuruni d. Xaldini giš šurie kūrūni
велик бог Халд к нам милостью велик
gūrūne d. Xald ini giš šor gūrūne
հզորությունն ե. Ած. Խաղը նոր, վոր սուրբ ե այնպես ե հզոր

4. d. Xaldinini uš mašini uštabi
к богу Халду величайшему обратился я (с мольбою)
d. Xaldine nīuš ma šo ne uštabi.
Ած. Խաղին մատաղ ուր նա ե կերտած.

5. d. Argišṭini d. Menuaxie
за Аргиштя сына Мєнуа
d. Argišṭi ne d. Menuaxoe
Արգիշյան ե ծնյալ Մենուայան

6. k'auni d. Uluaniei i-ebam
он взял страны Улуани область
k'aufene d Uluanieun i. ebanī
բռնագրավեց Ուլուանիեյի յերկրի տափաստանը

7. d. Daarani i-nie d. Xaldinini
город Дарани области для бога Халда
d. Daarani i-nie. d. Xaldini ne
քաղաք Դարանի շրջանները: Ած. Խաղին ե պատկանում

8. al su šini d. Asgi šṭini d. Menuaxi
вышнєнебестного для Аргиштя сына Мєнуа
al sue sinā d. Argišṭi ne d. Menuaxo
բարձր յերկ. քի իշխանությունը: Արգիշյան ե ծնյալ Մենուայից

9. i i alsuini i d. Biainai
царя могуществ. царя божественного царя страны Биайны
i i i. al suene i d. Biainae
Թագ. հզոր Թագավոր ի վերուստ յ'րկնն, Թագ. յերկրի Բիայնյան

10 aluji d. Tuušpaae i
живущаго в городе Тушны град
al i jī d. Tuušpaaun i
բարձրաժայռ բերդ Տուշպայան քաղաք

Արձանագրությունից յերևում է, վոր Արգիշտը Սալգ ասածուն կերտել է նոր արձան և նրա քարը համարում է սուրբ և իրեն՝ նրա զոհն է համարում: Ի. Մեղանինոյն առաջին տողում uštabi թարգմանում է обратился իսկ չորրորդ տողում՝ обратился с мольбою, uš mašini = обратился я, իսկ Արգամեղի արձանագրության մեջ նույնը = величайшему, այնինչ uštabi = ustabi անցյալ դերբայ է uštavesun ներդրմական բայի, իսկ mašini բաղկացած է յերեք բառից ma šo ne = ուր նա է: Ušta-z-besa = կերտում եմ, ušta-z-besay = կերտում եյի, ušta-z-bi = կերտեցի, uštabi = կերտած, uštabal = կերտող, uštabela = կերտելու:

ji կամ jē = քար, ժայռ, կամ պարիսպ նայած գործածության տեղին. šurie = šor e = այսպես է, šor = այսպես Kuru-ni = gūrū-ne = հողոր է, gūrū-z = հողոր եմ, gūrū-n = հողոր ես, gūrū-ne = հողոր ե. gūrū-z-bak'i = հողորացա, gūr-u-z-bak'o = կը հողորանամ, gūrū-z-bak'e = հողորացել եմ: Xauni = k'auni = k'aufene = բռնագրավեց, k'aufbesun = բռնագրավել, k'auf-zu-desa = բռնագրավում եմ կամ k'auf-zu = բռնագրավում եմ. առաջի ձևի անցյալ կատարյալն է k'auf-zu-di = բռնագրավեցի, իսկ յերկրորդ ձևինը k'auf-ez = բռնագրավեցի, k'auf-en = բռնագրավեցիր, k'auf-ene = բռնագրավեց:

Ուղ. Uluanie, սեռ. Uluaniei. Daaraní գրված է սեռական հոլովում, ուղ. կլինի Daaran:

Sini = Siná = փորձություն կամ իշխանություն. sina-z-besa = փորձում եմ. sina-z-bi = փորցեցի, su = յերկինք, sue = յերկնի, alalu su = բարձր յերկինք կամ alu su:

Աղվան կամ ուղի լեզվի ֆոնետայի մասին աչքի դարնող որինակ կարող է լինել Գեղիցի արձանագրության առաջին պարբերությունը: Ահա.

1. iu d. Aldi kaai i Ardinidi
2. nunali d. išpuuinini d. Sarduriexe
3. i i d. i šuraue i. d. Biainaue
4. aluji d. Tušpaa i

Սալգագետները մոտավորապես թարգմանել են այսպես — Սարգուրի փորդի Իշպուինը թագավոր հողոր, թագավոր յերկրի Շուրայի, թագավոր Բիայնայի, բնակիչ Տուշպա քաղաքի, ուղեորվեց քաղաք Արգիշիլի, աստված Սալգի առջև զոհ մատուցանելու, վորը մտացածին է ու միանգամայն բռնազրոսիկ: Այդ պարբերության իսկական իմաստն է.

1. iu d. Aldi kaai d. Ardinidi
i d. Haldi k'āāi d. Ardinidi
կոչ աստված Սալգի լուսարացի Արգիշնականի
2. nunali d. išpuuiniai d. Sarduriexe
nunele d. išuuinine d. Sardurixe
անձառելի Իշպուինին ծնյալ Սարգուրյանին

3. i i d. i Suraud i. d. Biainau
i i d. i Surauun i. d. Biainauun

Թագավորին հողոր, թագավորին յերկրի Շուրայան, թագավորին Բիայնայան

1. aluji d. Tušpaa i
alujī d. Tušpaa i
բարձրաժայռ բերդ Տուշպայի քաղաքի:

Սեպագրողը կոչ = i բառը ստիպված է յեղել աղվան լեզվի ֆոնետան ստիպ համար յերկու հնչյունով գրել, վորովհետև ասորականում գոյություն չունի նման հնչյուն: K'āāi, վոր նշանակում է լուսարացի, սեպագրել է kaai նույնպես ասորական նման հնչյունների բացակայության պատճառով: K'āāy = լուսարաց, k'āāi = լուսարացի, k'āāine = լուսարացին, k'āāen = լուսարացով, k'āāixo = լուսարացից: i-z-desa = կոչում եմ կամ կանչում եմ. i-n-desa = կոչում ես, i-ne-desa = կոչում ե. i-z-di = կոչեցի, i-n-di = կոչեցիր, i-ne-di = կոչեց, i-z-do = կը կոչեմ, i-z-de = կոչել եմ:

Ardinid = Արգիշիլի վայր կամ Արգիշնանոց, Արգիշնական: Վարդաշենի մոտ կան յերկու իսլամացած աղվանական գյուղեր. մեկի անունն է Armeid, մյուսինը՝ Zāgjid. բացի սրանից պահել է լեզուն հետևյալ բառը Xoid, կամ Xeid, վոր նշանակում է ջրավայր. Xe = ջուր իսկ id = ածանց է: Նոր լեզուն մոտացության է տվել այս ձևը: Ներկա աղվանը xoid է անվանում չալթուկ ցանելու վայրը, վոր ինչպես բոլորին հայանի է, բրինձ ցանած լաքերը շարունակ ջրով լի յեն մնում սկսած ցանքից՝ մինչև հունձքը:

ՈՒՊԻ-ԱՂՎԱՆՆԵՐԵՆ ԼԵՁՎԻ ՖՈՆԵՄԱՆ

- 1) a¹ = սովորական a բոլոր լեզուներում
- 2) a² = la mere ֆրանսական առողանությամբ կամ թրքական a:
- 3) a³ = առողանվում է կոկորդից. բերանի խոռոչը բոլորակ դարձնելով:
- 4) u¹ = սովորական
- 5) u² = mur ֆրանսական
- 6) u³ = առողանվում է կոկորդից, բերանի խոռոչը բոլորակ դարձնելով ու լեզուն քիմքին մոտեցնելով:
- 7) o¹ = սովորական
- 8) o² = leou ֆրանսական
- 9) o³ = առողանվում է կոկորդից, բերանի խոռոչը բոլորակ դարձրած ու լեզուն քիչ հետ քաշելով
- 10) e¹ = ստորական:
- 11) e² = ուստական ե, վերջում լսելի e, ե ե մի հարվածով:
- 12) i¹ = սովորական:
- 13) i² = ճիշտ ուսական ե:
- 14) k¹ = սովորական:
- 15) k³ = հայկական f (kh)

16) k² = հայկական f և ղ հնչյունների միացումը մի հարվածով կո-
կորդից:

17) k = հայկական կ և ղ հնչյունների միացումը մի հարվածով կո-
կորդից:

Մնացած բոլոր հնչյունները նման են հայկական հնչյուններին միան-
գամայն, ի բաց առյալ ո և à տառերը, վորոնք միանգամայն բացակայում
են հիշյալ լեզվում:

Տրանսկրիպցիան գործ կածենք միջազգային. ահա նրանք

a ¹ = a	o ² = ó	k ² = k'	ֆ = f
a ² = á	o ³ = ö	k ³ = k''	խ = ք
a ³ = ä	e ¹ = e	kġ = ք	յ = y
u ¹ = u	e ² = ě	đ = c	ջ = յ
u ² = ů	i ¹ = i	g = ց	փ = ք'
u ³ = ü	i ² = ĭ	đ = č	թ = ք''
o ¹ = o	k ² = k'	ž = č	

Մնացածը սովորական:

НАДПИСЬ ИЗ МАКУ

1. (d.) Xaldi-e (i) ini (i) (d) Rusa-še
Бога Халда владыки эти покои Руса
2. (d.) Ar-giš-te-ĥi-ni-še ši-di-iš-tu-ni (d.) Hal-di-ni-ni
сын Аргиштия соорудил. богу Халду
3. uš-maši-ni (d.) Ru-sa-še (d.) Ar-giš-ti-ĥi-ni-še
величайшему Руса сын Аргиштия
4. ali k'ar-bi (i)-zi ma-nu-ūi gi-e-i
говорит (из) камня алтарь еделав и...
5. is-ti-ni ši-da-u-ri šu-ki (d.) Xal-di-še
сооружение верхнее как Бог Халд
6. u-bar-du du-ni i-e-še ši-di-iš-tu-bi
веление дал я воздвиг
7. te-ru-bi ti-ni (d.) Ru-sa-i (i) (i)
довел до конца назвав Руса город малый
8. (d.) Ru-sa-še (d.) Ar-giš-ti ĥi-ni-še a-li
Руса сын Аргиштия говорит
9. a-lu-še i-ni (i)-te tu-li-e a-lu-še
тот кто этот надпись похитит, тот кто
10. pi-tu-li-e a-lu-še ip-ku-li-e tu-ri-ni-ni
испортит ее, тот кто разобьет да разгневаются на него
11. (d.) Xal-di-še (d.)-še (d.) ni-še (i) (i)-še
бог Халд бог Теишеба бог Ардини, боги

12. me-ku ui ti-ni ma-nu-ni (d.) (i)-ni ka-i
его наместе они назовут сделав явным

13. (d) Ru-sa-a-ni (d) Ar-giš-te-ĥi
для Русы сына Аргиштия

14. (i) (i) (i) (i) (i) (i)-a-u-e
царя могущественного царя страны стран

15. (i) (d) Bi-a-i-na-^ue (i) (i)-u-e
царя страны Biain царя царей

16. a-lu-ji (d) Tu-uš-ra-a-e (i)
обитающего в городе Тушпы-града.

Այժմ կվերծանենք մենք Մակույի արձանագրությունը:

1. (d) Xaldie (i) ini (i) (d) Rusaše
Խալդ աստծուն հորին, նոր տաճար Ռուսան
2. (d) Argište-ĥin iše ši-dištuni. (d) Xaldini
ծնյալ Արգիշտից նշանավոր այրի, կառուցեց: ած. Խալդին
3. niuš ma šini (d) Rusaše (d) Argišteĥin iše
մատաղ, ուր նա յե Ռուսան ծնյալ Արգիշտից նշանավոր այրի
4. ali karbi (i)-zi manu ui giei
հայտարարում ե, փակած սեղանը վորը քո ձեռքի
5. ištini šidauri šuki (d) Xaldiše
գործը չե, այն ձեռի կցած Ած. Խալդը
6. ubar du duni ieše ši-dištubi
հրաման տված ե. հետո կառուցեց
7. terubi tini (d) Rusaai (i) (i)
վերջացրեց անունով Ռուսայի վորը քաղաք (Ռուսակերտ):
8. (d) Rusaše (d) Argišteĥin iše ali
Ռուսան ծնյալ Արգիշտից այրի ասում ե,
9. aluše ini (i)-te tulie aluše
ով վոր նոր արձանագրությունը կգործի, ով վոր
10. pitulie aluše ipk'ulie t'urinini
կը քերծի, ով վոր թեկուզ ձեռք կտա, վտանահար կանեն
11. (d) Xaldiše (d) Teišebaše (d) Ardiniše (i) še
Ած. Խալդը Թեիշեբան Արդինը — աստվածները
12. me ku ui tini man un i (d) (i)-ni kai
Այս վոր քո անունն ե, ուր վոր դու յես, ած. Արդինին հայտնի յե
13. (d) Rusaani (d) Argišteĥi
Ռուսան ե ծնյալ Արգիշտից

14. (i) (i) (i) (i)
 Թագավոր հզոր Թագավոր յերկրից յերկիր,
15. (i) (d) Biainaue (i) (i)-u-e (i)
 Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն, Թագավոր Թագավորների
16. alujī (d) Tuušpaae (i)
 բարձրաժայռ բերդի Տուշպայան քաղաքի:
- Սուչնը ներկա ուղի-աղվաներենով.
1. d. Xaldie ini d. Rusaen
 Խալդիան նոր տաճար Ռուսան
 2. d. Argištexon iše šidašdene. d. Xaldie
 ծնյալ Արգիշտից այրի, կառուցեց: Աստծուն Խալդին
 3. niuš ma šo ne. Rusaen d. Argištexon iše
 մատաղ, ուր նա յե: Ռուսան ծնյալ Արգիշտից այրի
 4. ele: gārbi zilduḥ mano ui k'ie
 հայտնուժե փակած սեղանը, զորը քո ձեռքի
 5. ašt'e ni šet'auri šuki. biğajūgon Xalden
 գործը չե այնպես կցած Աստված Խալդը,
 6. ubar t'adene. öša šidašte bi
 հրաման տված ե: Հետո կառուցեց
 7. t'arebi cien Rusaai kicke gümür.
 վերջացրեց անունով Ռուսայի փոքր քաղաք:
 8. Rusaen d. Argištexon iše, ele,
 Ռուսան ծնյալ Արգիշտից այրի, հայտնուժե (կանչում ե),
 9. alšin ini i te t'uledo alšin
 ով վոր նոր հուշարձանը կը գլորի, ով վոր
 10. puturebo, alšin ip' k'uledo, t'urinene bo
 կը քերծի, ով վոր թեկուզ ձեռք կաա, վոտնահար կանի
 11. biğajūgon Xalden biğajūgon Teišebaen Ardinen, beğajūguḥ
 Աստված Խալդը Աստված Թեիշեբան Արդինը աստվածները:
 12. me k'u vi cine man un nu beğajūgo Ardie k'aye
 Այս վոր քո անունն ե, ուր վոր գու լես, Աստված Արդինին հայտնի յե:
 13. Rusaen d. Argištexa
 Ռուսան ե ծնյալ Արգիշտից
 14. i i i i d.
 Թագավոր հզոր, Թագավոր յերկրից յերկիր,
 15. i d Biainaun i i i ue
 Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն, Թագավոր Թագավորների,
 16. alalu jī, d. Tuušpaauun i
 բարձրաժայռ բերդի Տուշպայան քաղաքի:

Չուտ ուղի-աղվաներենով.

1. Biğajūgo Xaldie ini gergeç Rusaen
2. ğaren Argištexon iše, šidaštene. biğajūgo Xaldie
3. niuš ma šo ni. Rusaen ğaren Argištexon iše
4. ele; gārbi zilduḥ mano vi k'ie
5. ašt'eni šet'aure šuki biğajūgon Xalden
6. ubar t'adene. öša šidaštebi
7. t'arebi cien Rusaai kicke gümür.
8. Rusaen, ğar Argištexon iše, ele,
9. alšin ini çamnuḥ te t'uledo, alšin
10. puturišebo, alšin ip k'uledo, t'urinenebo
11. beğajūgon Xalden beğajūgon Teišebaen, Ardinen
12. me k'u vi cine, ma un nu, beğajūgo Ardie k'aye.
13. Rusaen ne, ğar Argištexo
14. iräh zorru, iräh gaurgoxo gaurgo,
15. iräh gae Biainaun, iräh irähgo,
16. alu jī, sağnax Tuušpaa gümürün:

Այս արձանագրության մեջ արդեն ակնբախ ե, վոր Rusaše, Xaldiše, Teiše baše և նման մյուս անունները, վոր կազմում են նախադասության մեջ յենթականեր, դրված են գործիական հոլովով, նույնը նոր լեզվի մեջն ե, միայն գործիական հոլովի սուֆիքս -še-, ինչպես ասացինք, դարձել ե այժմ en- Rusa-še = Rusa-en, Xaldi-še = Xald-en և այլն:

Մենք թարգմանեցինք արձանագրությունները բառացի: Այժմ վերահիշյալ արձանագրությունները թարգմանեցք ըստ իմաստի համաձայն աղվանական լեզվի ոտրուկսուրալի:

ԱՐԴԱՄԵՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. d. Xaldini niuš ma ši ni d. Menuaše
 Աստված Խալդին յես մատաղ, վորտեղ վոր նա յե գտնվում: Մե-
 նուան
2. išpuinixin iše ini pili
 ծնյալ Իշպուին նշանավոր այրից, նոր ջրանցք
3. aguni d. Menuai pili ti ni
 անցկացրեց: Մենուայի ջրանցք նրա անունն ե:

1. d. Xald ini uštabi ma jī ni giš šurie
Աստված Խալդը նոր կերտված, ուր նրա քարն է սուրբ այնպես
2. karuni d. Etiun ini d. Xaldii
միացրեց Ետիուն յերկիրը նոր, Խալդ աստվածութեան
3. kuruni d. Xaldi ni giš šurie kuruni
հզորութունն է, Աստված Խալդն է սուրբ այնպես և հզոր,
4. d. Xaldini niuš ma ši ni uštabi
Աստված Խալդին յես մատաղ, ուր վոր նա յե գտնվում կերտված.
5. d. Argiišti ni d. Menuaxie
Արգիշտը վոր գավակն է Մենուաչի
6. xauni d. Uluaniei (i) ebani
բռնագրավեց Ուլուանիեյի յերկիրն ու տափաստանը:
7. d. Daarani i-nie d. Xaldini ni
քաղաք Դարանի շրջանները: Աստված Խալդին է պատկանում
8. al su šini Argiišti ni d. Menuaxi
վերին յերկնի թագավորութունը իսկ Արգիշտը Մենուաչից է
9. i i i al šui ni i d. d. Biainaie
Թագավոր հզոր, թագավոր վերին յերկնքի կամքով, թագավոր յերկրի Բիայնյան
10. alu jī d. Tuušpaae i
բարձրաժայռ բերդի Տոսպին պատկանող քաղաքի:

ՄԱԿՈՒԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.

1. d. Xaldie i ini i d Rusa-še
Խալդ աստվածութեան համար նոր տաճար Ռուսան,
2. d. Argiištixin iše šidištuni d. Xaldini ni-
ծնյալ Արգիշտ նշանավոր այրից, կառուցեց: Աստված Խալդին յես
3. uš ma ši ni d. Rusaše d. Argiištixin iše
մատաղ, ուր վոր նա յե գտնվում. Ռուսան ծնյալ Արգիշտ նշանավոր այրից
4. ali, k'arbi i-zi manu ui giei
ասում է, փակած սեղանը, վորը քո ձեռքի
5. is t'i ni šidauri šuki d. Xaldiše
գործը չե, այնպես կցած Աստված Խալդը
6. ubar duduni ieše šidiištubi
հրաման տվավ. հետո, կառուցեց

7. t'erubi ti ni d. Rusa i i
վերջացրեց, վորի անունն է Ռուսաչի փոքր քաղաք:
8. d. Rusaše d. Argiištixin iše ali
Ռուսան ծնյալ Արգիշտ նշանավոր այրից՝ ասում է —
9. aluše ini i-te t'ulie aluše
ով վոր, նոր հուշարձանը կգլորի, ով վոր
10. pitulie, aluše ip'k'ulie t'urinini
կըքերծի, ով վոր թեկուզ ձեռք կտա, վտանակոխ կանեն,
11. d. Xaldiše, d. T'eišebaše d. Ardiniše i, i-še
Աստված Խալդը, աստված Թեիշեբան, Աստված Արդինը, բոլոր աստ-
վածները:
12. me ku ui ti ni ma nu ni d. i Ardini k'ai
Այս անունը, վոր քոնն է, ուր վոր ել լինիս, աստված Արդինին
հայտնի յե:
13. d. Rusaani d. Argiištexi
Ռուսան է Արգիշտից՝
14. i i i i i i
Թագավոր հզոր, թագավոր աշխարհից աշխարհ,
15. i d. Biainaue i i-ue
Թագավոր յերկրի Բիայնական — բոլոր թագավորների
16. alujī d. Tuušpaae i
բարձրաժայռ բերդի Տոսպյան քաղաքի:

VI

Այժմ անցնենք Մ. Նիկոլսկու վերձանած արձանագրութուններից նրանց, վորոնք շատ թե քիչ լրիվ են, վորովհետև մեր նպատակը չե արձա-
նագրութուններ վերձանել, այլ ապացուցել, վոր խալդերենը ուղի-աղվա-
ներեն լեզուն է:

1. (d) Xal-di-ni uš-tu-bi ma-ji-ni giš-šu-ri-e
Халди я молился властителю могущественному
2. Ka-ru-ni (d) E-ri-du-u-ḫi (d)-ni-e ka-ru-ni
который дал страну Еридуахи который дал
3. (d) Lu-xi-u-ni-ni te-ku-ni (d) Menu-a kai
город Лухиини в дарь Менуа
4. (d) Xal-di-ni ku-ru-ni (d) Xal-di-ni giš-šu-rii
Халди подателю Халди могущественному
5. ku-ru-ni (d) Xal-di-ni-ni uš maj ini uš-ta-bi
подателю Халдийцам милостивым я молился

6. (d) Me-nu-a-ni (d) iš-pu-i-ni-ḫi
за Менуа сына Ишпуина
7. u-lu-uš-ta-bi (d) Xal-di-ni (d) Me-nu-a-še
я приблизился с дарами к Халди Менуа
8. a-li-e nu-na-bi (d) E-ri-du-a-ḫi (d)-ni
говорит: я пришел в страну Еридуахи
9. (d) Lu-ḫi-u-ni-ni (d)-si a-li-u-i-e
гогод Лухиупини город царской
10. a-i-še a-i-ni-e-i k'abko šu la-at-ni
.
11. a-ru-ni (d) Xal-di-še (d) Me-nu-a
привел Халди Менуа
12. (d) iš-pu-u-i-ni-ḫi-ni-e ḫa-u-bi
сыну Ишпуини я завоевал
13. (d) Lu-ḫi-u-ni-ni 'a-al-du-bi
город Лухинини я изменил
14. (d) Lu-ḫ-i-u-ni-ni me-e--ši-ni pi-i
города Лухиунини его имя
15. (d) Me-nu-a-še a-li-e, a-lu-še i-ni
Менуа говорит: кто этот
16. (i) tu-li-e a-lu-še pi-tu-li-e
надпись удалит кто изгладит имя
17. (d) a-lu-še a-i-ni i-ni i-ni-li du-li-e
кто землю ее предаст
18. a-lu-še u-li-še ti-u-li-e
кто другой присвоит
19. i-e-še (d) Lu-ḫi-u-ni-ni ḫa-u-bi
я город Лухиунини завоевал
20. tu-ri-ni-ni (d) Xal-di-še (d) Teišebaše (d) Ardiniše
этого мужа Халди Теишпа Ардини
21. -e ma-i-ni ar-di-ni pi-i-ni
боги его явно имя
22. me-i ar-ḫi-u-gu-li-a-ni, me-i
его семейство его
23. i-na-i-ni, me-i na-a-ra
город его огню
24. a-u-i-e u-lu-li-e
ваде предадут.

(U. V. ևիկտորի, ԿՅ 28)

Քննարկել սույն տեկստը, մենք նպատակահարմար չենք գտնում, վո-
րովհետև ամեն ինչ յենթադրության վրա յե հիմնված, հետևաբար համարյա
ամբողջովին սխալ: Ուստի մենք առանց սխալների բացատրությունների
այսուհետև կանցնենք մեր վերծանման, ապա մեր վերծանածի տեկստը կպար-
զարանենք:

1. (d) Haldini uštabi ma ši ni giš šurie
Աստված Սալդը նոր կերտված ուր նա յե սուրբ այնպես
2. ka-runi (d) Eriduaḫi (d)-nie karuni
միացրեց յերկիրն Երիսուա. յերկիրները միացրեց.
3. (d) Luḫiun ini tekuni (d) Menua kai
քաղաք Լուխը նոր նվեր ե Մենուա յին բացահայտ.
4. (d) Xaldini kuruni (d) Xaldini giš šurie kuruni
Աստված Սալդը հզոր ե, Աձ. Սալդը սուրբ այնպես հզոր ե
5. (d) Xaldini nius ma ši ni uštabi
Սալդ Աստծուն մատաղ, ուր նա յե կերտված.
6. (d) Menuani (d) išpuiniḫi
Մենուան ե ծնյալ Իշպուինից վոր
7. uluštabi (d) Xaldini. Menuaše
վերանորոգեց տաճարը խալդյան. Մենուան
8. alie nunabi (d) Eriduaḫi (d)-ni
հայտարարում ե. վոչնչացրեց Երիդուա յերկիրը
9. (d) Luḫiue ini (d)-si ali uie
քաղաք Լուխը նոր քաղաք թագավորական. ասում ե ամեն
10. a iše ainiiei k'abka šu laatni
մի մարդու հայտնի չե, վոչազող գիշեր հանկարծակի
11. aruni (d) Xaldiše (d) Menuaše
յեկավ Աստված Սալդը Մենուան
12. (d) išpuiniḫinie ḫaubi
ծնյալ Իշպուինյան, բռնազրավեց
13. (d) Luḫiun ini. aaldubi
քաղաքը Լուխ. նորից ձևափոխեց
14. (d) Luḫiun ini me ešini pii
քաղաքը Լուխ. նորից սա կորավ արյան մեջ
15. (d) Menuaše alie; aluše ini
Մենուան ասում ե, ով վոր նոր
16. (i) tulie aluše pitulie
արձանագրությունը գլորի, ով վոր քերծի,
17. aluše a ini inili dulie
ով վոր մեկել նորից նորություն մտցնի

18. aluše ul iše tlušie

ով վոր ավազակ մարդու անունով կանվանի

19. ieše (d) Lušiu ini haubi

հետք քաղաք Լուիսը նոր գրաված

20. turinini (d) Xaldiše (d) Teišebaše (d) Ardiniše

վոտնահար կանի Ած. Խալդը, Ած. Տեիշեբան Ած. Արդին

21. . . . e maani Ardini p'iine

բոլոր Աստվածները. մեծ Արդին ասաց—

22. mei arhiuruliani mei

սրա ցեղն ու մեղը, սրա

23. inaini, mei naarae

յեղած չեղածը, սրա բնակարանը

24. auie ululie

ի դուր տեղը կիչացնի:

Սույնը ներկա աղվաներենով:

1. Biğaşuğ Xald ini uštabi ma šo ne giš šoor

2. gärene galaş Eriduaş, gaurgoş gärene.

3. gûmûr Lušiu ini tek'ine Menuaa k'ai

4. biğaşuğ Xaldini gürüne, Xaldini giš šoor gûrûne

5. biğaşuğ Xaldine nêiš ma šo ne uštabi.

6. Menuane išpuuniño

7. ulušebi gergeçaş Xaldiun. Menuaen

8. ele-nunebi gaurgaş Eruduaşiu

9. gûmûr lušiu naş ini gûmûr irähunei, ele huie

01/11. har sa iše aianie, k'abka šu arene. biğaşuğ Xalden

12. Menuaen, išpuuniexon k'aufebi

13. gûmûraş Lušiu. ini ähaldebi

14. gûmûraş Lušiu. ini me äçene pie boş.

15. Menuaen ele- alšin ini çamnuş me

16. t'uledo, alšin puturebo,

17. alšin saal ini iniluğ dulebo,

18. alšin ul iše cialebo,

19. öša gûmûr ini k'aufbi

20. t'urinene bo biğaşuğon Xalden, Teišebaen, Ardien

21. huie biğaşuğmuğon. maunuu Ardinen p'iine

22. meta arhiurulia, meta

23. ainoanax meta naaraaş,

24. hauai lulebo.

1. Xaldi բառը դրված է սեռական հոլովով. պետք է լինի տրական հոլովով վորպես լրացուցիչ. հին ձևով Xaldini, նորով Xalde կամ Xaldine: Lušiu nini բաղկացած է յերկու մասից Lušiu և ini. Lušiu տրական հոլով է, ուղղական հոլովը է Luš. aaldubi (d) lušiu = ձե- վափոխեց ֆաղաբ Լուիս. aaldubi ներգործական բայը պահանջում է լրացուցիչը ուղղական հոլովով, յերբ անշունչ գոյական է խնդիրը: Յեթե ֆաղաբ վորոշիչը չլինի, պիտի լինի aaldubi Lušiu naş, իսկ յերբ գոյություն ունի այդ վորոշիչը, վերջինը դառնում է հայցական հոլով, իսկ լրացուցիչը մնում է տրական հոլովով, վորից և կազմված է ինքը հայցականը — aaldubi gûmûraş Lušiu = ձեվափոխեց ֆաղաբ Լուիս: tekuni եյական բայի միջոցով գոյականից կազմված բայ. tekuni = բնծա t'ek'uni — այժմ t'ek'une = բնծա է: t'ek'uni Menua k'ai = բնծա է Մենուային բացահայտ: Այս նախադասության մեջ լրացուցիչ Մենուա բառը պետք է դրվի տրական հոլովով, վոր կլինի Menuaa, վորը միաժամանակ և սեռական է. առնասարակ ձայնավորով վերջացող բազմավանկ բառի տրական սուֆիքսն է i կամ e, միավանկինը՝ a, բայց a վերջավորություն ունեցող գոյականը հաճախ չեն վերցնում հիշյալ սուֆիքսները, — ինչպես ավյալ դեպքումն է. միայն նախադասության կազմից պետք է հասկանալ այդ նրբությունը. որինակ me bez t'ekune bez nanaa = սա իմ է բնծան է մայրիկին: Այստեղ nanaa պետք է հասկանալ տրական հոլովով: Kai = պետք է առգանել կ- հնչյունը յերրորդ աստիճանով — k'ai = ֆղաի:

4. Արձանագրությունների մեջ հաճախ նկատվում են, վոր տրական ու գործիական հոլովը իրար նման են. պետք է յենթադրել, վոր հնում յեղել է այնպես, կամ սեպագրողը թողել է այդ ժամանակակիցներին հասկանալու, չնայած նա բազմաթիվ այլ տեղերում սեպագրել է գործիականի լրիվ ձևը = Argištiše, Xaldiše, Menuaše, Sarduriše, վորը այժմ դարձել է Argišten, Xalden, Menuaen, Sarduren: huie = = ալեմ = հնում uie. 'a iše = մի մարդու, այժմ՝ har iše. a-ի ապուտողը ցույց է տալիս հ հնչյունի բացակայությունը. իսկ r- հնչյունի բացակայությունը կամ սեպագրողի սխալն է կամ վերծանողի, վորովհետև նախադասության խմատը այդ է պնդում:

Ainiiei = հայցի յե, պարզ է, ակնբախ է, այժմ ձևափոխվել է = = aianie, վոր բայ է, եյական բայի ոժանդակությամբ: K'abka = վազող, k'ab = վազ, k'abesun = վազել, kabzup'i = վազեցի, kabzudi = վազեցի. láät' = հանկարծ, láät'ni = հանկարծակի: K'abka šu lăhâtni aruni Xaldiše: Բառացի նշանակում է վազող գիեծ հանկարծակի յեկավ խալով: Այժմ esun բայը, վորի անցյալ կատարյալն է aruni — ներկայում arene = յեկավ պահանջում է բացառական հոլովով Xald բառը, Xaldiho:

11. Menua haubi- պետք է յենթական լիներ, ինչպես այլ տեղե-
րուսն է արձանագրութեան, Menuaše haubi կամ ներկա լեզվով Me-
nuaen k'afebi: Հավանական, բաց է թողնված այդ վանկը, կամ վեր-
ծանոցը մոռացել է:

14. Meešini բաղկացած է յերկու բառից me=սա կամ այս և eši-
ni— վոր վոչ մի իմաստ չունի յեթե e- ձայնավորը չառդանվի յերկրորդ
աստիճանով և š-ն չկարդացվի չ (չ) վորով կատարվի ešini և կնշանակի
կորավ. այժմ ešine, ešiz=կորա, ešin=կորար, ešini(e)=կորավ:

18. Aluše uliše tiulie=ով վոր գալլ մարդու անունով կանվանի.
ներկայում աղվանը ulišu=գալլմարդ գործ է ածուս ավազակ մտքով այն
եւ այն մարդկանց նկատմամբ, վորոնք հայտնի յեն իրենց արկածներով:
Ինչպես յերևում է հնագույն դարերում, նման իշխողներին, նման քաջագոր-
ծությունները յուրացնող իշխանին կամ թագավորին է ի նկատի ունեցել
Մենուան:

19. ieše=խաղաղասերից շատերը համարում են յես անձնական
դերանուն: Աղվաներենում անձնական առաջին դեմքի դերանունն է zu=յես,
un=դու, šo կամ šono=նա: Նախադասութեան իմաստը պնդում է, վոր
ieše բառը նշանակում է նետ, վոր այժմ առդանվում է öša, և մենք կար-
ծում ենք սեպագրողը ie գրելով ցանկացել է ցույց տալ o ձայնավորի յեր-
րորդ աստիճանը. իսկ վերջին e-ն, վոր այժմ դարձել է a, պետք է համա-
րել բնական:

21. Maan կամ man նշանակում է մեծ. ardini p'iini. յենթական
գրված է տրականով. պետք է լինի գործիականով ardiniše, հետևաբար
դա Ardin աստոծո անունն է և պետք է գլխատառով գրված լինի, բայց
Նիկոլսկին փոքրատառով է գրել: Piini բայը, վոր նշանակում է ասաց, p'e-
sun=ասել բայի անցյալ կատարյալի յերրորդ դեմքն է=p'iiz, p'iin,
p'iini ներկա լեզվում p'iiz, p'iin, piine. սրա ներկան է eħzu, eħ-
nu, eħne, անցյալ անկատար eħzuy, eħnuy, eħney, անցյալ կա-
տարյալ p'iiz, ապառնի յեղանակի ներկա ժամանակը uzko=կասեմ un-
ko=կասես, uneko=կասե: Պարզ է, վոր բայն անկանոն բայերիցն է:

22. Me=սա կամ այս, mei=սրա. այս ձևը գործածական է Նիժ-
գյուղում. նաև mo=սա, moo=սրա. վարդաշենցին սեռականում ասում
է meta=սրա, ուղղականը՝ me: Նույն բառը աղվաներենում նաև նշանա-
կում է դանակ:

23. inaini=ունեցած չունեցածը, այժմ դարձել է ainain: Haa-
ra=վորչ, սուն:

24. Auie=իզուր=այժմ auai=կամ hauai=իզուր. ululie=
=կփչացնի այժմ lülebo, կամ ulülebo=կփչացնի կամ դատարկածուն
կրողնի: Անորոշ դերբայն է այժմ lülbesun=փչացնի: Lulubesa=
փչացնում եմ, lülubesa=փչացնում ես, lülubesa=փչացնում է, lülubi=
փչացրի, lülubo=կփչացնեմ, lülebo=կփչացնի:

1. (d) Xaldiee urie
Халди господину
2. ini (d) badusie
этот дом разрушенный
3. (d) Menuaše (d) išpuuinišiniše
Менуа сыи Ишпуни
4. šidiištuini (i)
возстановил дворец
5. šiidištuni badusie
возстановил разрушенный
6. teruni (d) Menuašinili
построил местобреыванием Менуа
7. tini (d) Xaldinini
назвал (бож) Халдиниям
8. alsušini (d) Menuani
великим Менуа
9. (d) Išpuuini
сыну Ишпуни
10. (i) (i) (i) (d) Bianaē
царю могущественному царю страны Биана
11. aluši (d) Tuušpae
живущему в городе Тишпа.

(Մ. Վ Նիկոլսկի, էջ 28)

Մույնը մեր վերծանումով

1. (d) Xaldiee urie
Խաղաղային աղոթքի
2. ini (d) badusie
նոր տաճարը քանդված
3. (d) Menuaše (d) išpuuinišiniše
Մենուան, վորդին իշխողինյան այրի,
4. šidiištuni. (i)
վերաշինեց պալատը
5. šiidištuni badusie.
վերանորոգեց կործանվածը.
6. teruni (d) Menuašinili
վերջացրեց ավանը Մենուակերտ
7. tini (d) Xaldinini
անունով: Խաղա աստծունն է,

8. al su sini (d) Menua ni
բարձր յերկնի իշխանությունը Մենուան և
9. (d) išpuuiniḫini
վորդին Իշպուինյան,
10. (i) (i) (i) (d) Biainae
Թագավոր հզոր, Թագավոր յերկրի Բիանայի
11. alu jī (d) Tuušpae (d)
բարձրաժայռ բերդի Տուշպայան քաղաքի

Սույնը ներկա աղվաներենով՝

1. Xaldiee ur-e
խալդյան աղոթքի
2. ini gergeç badeçi
նոր տաճարը կործանված
3. Menuaen išpuuinionon iše
Մենուան վորդի Իշպուինից այրի
4. šidaštuene. (i)
վերաշինեց: Պալատը
5. šidaštune badecio.
վերաշինեց, վոր ավերված եր:
6. t'ere ne aizaḫ Menuaḫinili
վերջացրեց ավանը Մենուախինիլի (Մենուակերտ)
7. ciene, Xaldine
անունով: Խալդ Աստծուն և
8. alun sue sini Menua ne
վերին յերկնի իշխանությունը Մենուան և
9. išpuuinionon
վորդի Իշպուինի
10. i i i (d) Bianaue
Թագավոր հզոր, Թագավոր յերկրի Բիանային
11. aluje (d) Tuuspaae d
բարձրապարխալ բերդի Տուշպայան քաղաքի

Ցեկասի ԲՆՆԱՐԿՈՒՄԸ

1. Xaldiee urie = խալդային աղոթքի: Այս դարձվածքը ցույց է տալիս, վոր արձանագրությունների մեջ սովորական կրկնվող ձևը—Xaldini ustabi majini giš šu urie, Xaldini nius ma ši ni սեպագրողը չի ուզում կրկնած լինել, վոր կրճատած լինի սեպագրությունը: Սրանից պետք է յեզրակացնել, վոր աղոթքի այդ ձևը ընդունված սովոր-

ություն է և չպիտի դարձանալ, թե ինչու այդ պարբերությունը կրկնվում է մի շարք արձանագրությունների մեջ, ճիշտ նման քրիստոնեական «ճայր մեռ»-ի:

2. badusie = կործանված, ներկա ձևը badeçi = ինքն իրեն կործանված, badkeçi = ուրիշի ձեռքով կործանված: Անորոշ դերբայը չեզոք badesun, այլոց ձեռքով = badkesun, ներգործական = bad'evkesun: Ներգործական բայի ներկան՝ badevzukeca, կատարյալը՝ badevzuki ապանի ներկան՝ badevzuko, չեզոքը և կրավորականը իրար նման՝ badzukeza, անցյալ կատարյալը՝ badzuki: ini շարունակ խալդագետները բացահայտել են այս, ճիշտ չե, նշանակում է նոր:

4. Sidiišṭuni = վերաշինեց. այս բայը բացատրված է:

6. Menuaḫinili = Մենուայանոց, Մենուայի լինող վայր. այստեղից աղվանական բոլոր գյուղերի անունների վերջավորությունը = վարդանլի, Ջոուրլի, Միրզաբեկլի, Յաղուրլի: Այս ձևը չպետք է յենթադրել, վոր խալդերը թուրքերից վերցրին. այս ձևը խալդերենում 4000 տարի առաջ եր գործածվում, դեռ ապացուցված չե, վոր թուրքերը 4000 տարի առաջ այդպիսի արձանագրություններ ունեյին, կամ նման պետություն են ունեցել, ապա ուրեմն տրամաբանական յեզրակացությունը պետք է լինի, միանգամայն հակառակը, վորին առարկում էյին մեզ Յերևանի խալդագետները, և մեք այս ակնհայտ գյուտը համարում «հայրենասիրություն», խրվելով քրմական ուղղափառության մեջ:

8. Menuani = ներկա ձևն է Menua ne. բոլոր գոյականները եյական բայի ոժանդակությամբ խոնարհվում են, այստեղ յերրորդ դեմք է. Menua-z, Menua-n, Menua-ni կամ Menua-ne = Մենուան եմ, Մենուան ես, Մենուան էյերրորդ դեմքը համարյա նման հայկականի: Menua հատուկ անունը գործադրում են աղվանցիները Mänäf և Menu ձևով:

1. (d) Xaldinini alsuisini
Халдейцам великим
2. (d) Argištiše (d) Menuaḫiniše
Аргишти сын Менуа
3. alie . . . (i) badusiie
говорит дворец разрушенный
4. šidiišṭubi teruubi
я возстановил обстроил
5. (d) Argištiḫinibi tiini
Аргиштихинили он назван
6. kiuraani kuuldini maanu
стены (берега) крепния каждую

7. uigilštinil šidauri
слоем камня этого дикаго
8. (i) . . . Munaani . . . agubi
реку Мунани я вывел
9. (d) uldie (d) zaarie terubi
деревянные сооружения? я построил
10. zadubi, arnišinili iš tini
совершил предприятие это
11. (d) Argišṭini (d) Menuaḥi,
(вчесть) Аргисти сына Менуа
12. (i) (i) alsuuinie
царя могущест. царя великого
13. (i) (d) Biainaue
царя страны Биайны
14. aluši (d) Tuušpae (d)
живущаго в городе Тушпа.

(Մ. Նիկուսի, էջ 55)

Սուշնը մեր վերձանումով

1. (d) Xaldi ni nial sui sin e
Աստված խաղիւն բարձր յերկնի տերին
2. (d) Argištiše (d) Menuaḥin iše
Արգիշտը ծնյալ Մենուայից այրի,
3. alie (i) badusiie
ասում ե, պալատը կորձանված
4. šidištubi teruubi
վերականգնեց, վերջացրեց:
5. (d) Argištiḥinili tiini
Արգիշտավան անունն ե
6. k'iuraani kuldini, maanuui
քարերակազմ հողալիցք ե. այս կողմի մասը
7. gii ištini šedauri
քարյա զործ չե. այս ձևով
8. (i) Munaani ni agubi
գետ Մունանն ե վերցրած,
9. (d) uldie (d) zaarie terubi.
սյունելով տունելը վերջացրեց:
10. zadubi ? ar niš inili ič tini
չինեց ցեղատանձի նոր ավան իր անունով:

11. (d) Argišṭini (d) Menuaḥi
Արգիշտն ե ծնյալ Մենուայից
12. i i i al suinie
Թագավոր հզոր Թագավոր ի վերուստ յերկնքի
13. i (d) Biainaue
Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն
14. alu ji (d) Tuušpae (d)
բարձրապարիսպ բերդ Տոսպան քաղաքի:

Սուշնը աղվան լեզվով

1. Biḡaḡuḡ Xaldi ne alun sue sine
Աստված խաղիւն վերին յերկնի տերին
2. Argišten ḡaren Menuaxon iše
Արգիշտը վորդին Մենուայից այրի
3. ele — šahnišinaḥ badeçi
հայտարարում ե պալատը ավերված
4. šidaštebi t'ārebi
քանգեց ու շինեց, վերջացրեց
5. Argištinili cien.
Արգիշտավան անունով:
6. kuraane araani = kuuldine maanuun
քարոտ ե, հողալիցք ե այս կողմի մասը
7. jēe ašbine še t'aur e
քարյա շինվածք ե այնպես ե
8. uk' Munaani ne akibi
գետ Մունանը հանված —
9. oldi zaarinaḥ t'ārebi
սյունելով տունելը վերջացրեց:
10. zadebi arnišinili ič cien.
Շինեց ցեղատանձի նոր ավան իր անունով:
11. Argišṭ e ḡar Menuaḥo
Արգիշտն ե վորդի Մենուայից
12. (i) (i) ale suini
Թագավոր հզոր Թագավոր ի վերուստ յերկնի
13. i gae Biainaue
Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն
14. alu jē sḡnax Tuušpae gümürün
բարձրաժայռ բերդ Տուշպայի քաղաքի

5. tini ելական բայ է գոյականով — ti կամ ci = անուն. ti ni = ci ne = անունն է. ներկա լեզվում է հնչյունը առողանվում է c = ծ:

6. kiu raani = քարակալ է. առաջին վանկ kiu պետք է k հընչյունը առողանել յերբորդ աստիճանով կ — f — ֆղ = k — ի առաջ սեպագրել է i — վոր կ — հնչյունը աղվանական ֆոնետային մոտեցմանը = ֆղ. ուրեմն պիտի գրեր q'uraani = ֆուրանի, վոր նշանակում է քարքարոտ է: kuuldini = հողալից է, kuul = հող, kuldесun = հողի, kuldi = հողած, kuldini = kuldine = հողած է, հողալից է, kuldal = հող լեցնող. անցյալ կատարյալ kuluzdi, kulundi, kuluudi կամ kuledi = հողեցի, հողեցիք, հողեց: Maanu բառին մենք կկցենք 7-րդ սողի ui մասնիկը, վոր խաղաղեաներն առանձին բառ են համարում, սխալ է, վորովհետև maanu բառի մասն է այդ maanui, վոր նշանակում է այս կողմի. ներկայում՝ maanui յերկուսն էլ սեռականով:

7/8. agubi — ներկա լեզվում agibi = հանած կամ հանված, վերցրած կամ վերցրված. կազմված է յե-կու բայից aksun և besun բայերից = վերցնել և անել: Agsun բայի անցյալ կատարյալն է azgi, angı, anegı = վերցրի, վերցրիք վերցրեց. besun բայի կատարյալն է biz, bin bine կամ bi = արի, արիք, արավ: Ուստի agubi կամ ներկայով akibi նշանակում է բառացի վերցրած, արած այլ խոսքով վերցրված, հանված: Ներկա լեզվում կա հոմանիշ բառ չիճսun = հանել, սա յեղ կրավորական ձևը չու-նի, ինչպես agubi-ն, ուստի սա յեղ կրավորական ձևը կազմում է besun բայի ոժանդակությամբ — չիճերibi = հանված: Giı = քարե, քարյա. այժմ jii, կամ jëe = քարե, քարյա. ուղղականն է jı կամ jë. i- հնչյունը պետք է առողանվի յերկրորդ աստիճանով ë կամ ı, վորը սեպագրողը չի կարողացել փորագրել, թողել է այդ բացը և նման այլ բազմաթիվ ֆոնետիկական բացեր ժամանակակիցներին ըմբռնելու: Նույն դժվարությունների առաջ երկանգնած գիտությունների ակադեմիայի Անդրկովկասյան ֆիլիալը յերբ աղվաներեն լեզվի աֆալիտն երկազմում անցյալ տարի Դժբախտաբար Անդրկովկասյան ֆիլիալի մի քանի մասնագետներն էլ աղավաղեցին հընչյունները չըմբռնելով աղվաներենի ֆոնետիկան, շատաչող հնչյունների համար էլ յերկրորդ տեսակի տառեր հնարեցին, այնինչ շատաչողների առողանման փոփոխությունը միմիայն կախված է աստիճաններով առողանվող ձայնավորների աղգեցությունից և այդպիսով ստացավ մի նոր տեսակի չինական հիբրոգլիֆներ, վորը խոստանում է ապագայում լինել ավելի խրթին ու անըմբռնելի, ինչպես խաղերեն կոչված լեզուն այժմ: Մենք այս որինականով ցանկանում ենք խաղաղեաներին և ընթերցողներին ինչպես և բոլոր լեզվաբաններին ցույց տալ, վոր հնագույն դարերում այդ սեպագրողները ինչպիսի դժվարությունների առաջ ելին կանգնած: Սակայն մի բան պետք է խոստովանել, այդ սեպագրողներն ավելի խելոք և հասկացող են յեղել, վոր ձեռնամուխ չեն յեղել շատաչող ու բազմաձայն հնչյուններին, հա-

մողված լինելով. վոր իրենց մուրճերով չեյին կարող քարերի վրա ձևակերպել իրենց լեզվի առողանական ներուժյունները, ուստի թողել են ժամանակակիցներին հասկանալու: Յեթե նրանք էլ վարվեյին Անդրկովկասյան ֆիլիալի մասնագետների նման, վոր միայն հալտնի խաղաղեաները, այլ նույն լեզուն քաջ խմացողներն էլ զարհուրելի սխալանքների մեջ կընկնեյին և այդ սեպագրիչների լեզուն հավիտենական լեզվամարզանքի առարկա կդառնար:

istini = սույն ձևով և 10րդ սողումն է գրված. առաջինը նշանակում է գործ իսկ յերկրորդը՝ իր անունը, վորը միմիայն հնարավոր է դառնում նախադասություն իմաստի միջոցով ըմբռնելու:

šidauri = šedaur-e = այնպես է, այն անվի յե, modauri = medaur-e = այնպես է, այն անվի յե. šedaur = այնպես, medaur = այնպես, ui(vi) daur = ֆեց պեռ: Գետի իդիոգրաման, առհասարակ մեր վերջանող սույն արձանագրությունների բոլոր իդիոգրամներն ու դետերմինաները մենք գրում ենք ներկա աղվաներեն լեզվով: Այստեղ գրել ենք u k' = գեռ, կա և յերկրորդ բառ հե կամ հի, վոր նշանակում է թե գեռ և թե ջուր: Munaani խաղաղեաները համարում են ամբողջ բառ, այնինչ գետի անունն է Muna, սեռական Muna և այստեղից ելական բայի ոժանդակությամբ բայ Munaani = Muna ne = գեռ Մունան է:

9. Uldie = այժմ oldie այնինչն սյունած է, կամ սյունով դեմ սված է: Oldesun = սյունել, olzudi = սյունեցի, oldi = սյունած, oldie կամ oldi ne = սյունած է: Zaarie = այժմ zaara = սունել: Zadubi = այժմ zadebi = շինեց, սարեց. zadbесun = շինել, zadzubesa = շինում եմ, zadzubi = շինեցի, zaduubi = կամ zadebi = շինեց, zadbi = շինած:

Ar-nišini-li = ներկա լեզվով նշանակում է ar = սանձ, nişin = ցեղ, և wasինան, nişini = ցեղի, li = ներկա բառի համար անանցողիչ սուֆիքս ցեղ կամ վայր, հետևաբար կատարվի = wasինանավար սանձի վայր կամ ցեղային սանձի վայր, հայկական մի բառով՝ ցեղասանձացող կամ ցեղասանձավայր: Ուստի arnişinili յինթագրում ենք այդպիսին: Իսկ թե Արգիշտը ջրանցքը հանելով արքայատանձի այգի յե տնկել, կարծում ենք, ճշմարտության մոտ պիտի լինի, թեև չափազանց պրոգայիկ գործ, թերևս տնհարմար արձանագրությունների նկատմամբ:

1. (d) Xaldinini alsuişini
Халдийдам великим
2. (d) Argiştise (d) Menuahinişe
Аргишти сын Менуа
3. ini piilie aguni
этот канал провел
4. kirani şirabue manu
стены (берега) высокие каждую

5. uī ainii ištini aiuri
слоем земли этой насыпной
6. (d) Xaldinini baušini
Халдийцам свободным(?)
7. (d) Argištiše aguni
Аргишти вывел
8. (d) Argištinini (d) Menuaḫi
(вчесть) Аргишти сына Менуа
9. (i) (i) (d) Biainaue
царя магушественного страны Биайны
10. aluji (d) Tuušpae
жявущаго в городе Тушпа.

(Մ. Նիկոլսկի, էջ 58)

Սուշնը մեր վերձանումով

1. (d) Xaldinini al sui sini
Ած. Խալդինին և բարձր յերկնի իշխանությունը
2. (d) Argištiše (d) Menuaḫin iše
Արգիշտը ծնյալ Մենուախից նշանավոր այրի
3. ini pilie aguni
նոր ջրանցք անցկացրեց
4. kirani zirabae manuui
աղյուսի հսկայական մեծությունով
5. a inii. iš ti niauri
դարձյալ նորից. իր անունը լիճ
6. (d) Xaldin ini. bā usini
խալդյան նոր. Անցյալ տարի
7. (d) Argištiše aguni
Արգիշտը հանեց.
8. (d) Argišti ni (d) Menuaḫi
Արգիշտն և վորգի Մենուախից
9. (i) (i) (i) (d) Biainaue
Թագավոր հզոր Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն
10. alu ji (d) Tuušpae (d)
բարձրաժայռ բերդ Տուշպայի քաղաքի:

Ներկալիս ազվաներենով

1. Biḡaḷjuḡ Xaldinune ala göe (sue) sine.
Ած. Խալդինին և բարձր յերկնի իշխանությունը

2. Argišten gar Menuaḫo
Արգիշտը վորգին Մենուախի
3. ini pili akene
նոր ջրանցք վերցրեց
4. kirani zarap'a manuuen
աղյուսի հսկայական մեծությամբ
5. 'a ini: ič ci nauur e
դարձյալ նորից. իր անունը լիճ և
6. Xaldin ini bā usena
խալդյան նոր. անցյալ տարի
7. Argištinene akine
Արգիշտը հանեց:
8. Argištine gar Menuaḫo
Արգիշտն և վորգին Մենուախի
9. irāh zorru irāh gae Biainaun
Թագավոր հզոր Թագավոր յերկրի Բիաինայի
10. alalu ji gümür Tuušpaun
բարձրաժայռ բերդի քաղաք Տուշպի

Տեկոսի բննարկումը

Xaldinini alsuišini. Մենք քիչ առաջ համարեցինք սուշն ձևի փորագրած արձանադրության (Նիկոլսկի էջ 55) Xaldinini բառի ու սուֆիքսը սխալ փորագրված կամ ընդորինակված, հետևաբար ավելորդ, վորովհետև al sui sini կազմուածքից sini = ըստ Նիկոլսկու šini, վոր սխալ է, համարել ետք sbr, վորպիսի կազմվածք ունեցող նախադասության իմաստը պահանջում է ու սուֆիքսի բացակայություն, յերբ էյական ու կամ ne բայը կից գոյականին դարձնում է զլխավոր յենթական: Այժմ հիշյալ ձևի կազմված նախադասության մեջ, յերբ յենթական դարձել է իշխանություն = sini բառը, Xald բառը էյական բառի ոժանդակությամբ բայ դառնալիս, կազմվում է արական = Xaldinini հոլովից, իսկ մնացած զեպքերում սեռականից:

3. aguni = այս բայը agubi բայից զանազանվում է նրանով, վոր սա agsun կամ aksun պարզ բայի անցյալ կատարյալի յերբորդ զեմքն է. agubi-ն = aksun և besun բայերից կազմված՝ կրավորական բայ = aguni = akine հանած, վերցրած, agubi = akibi = հանված, վերցրված: Ներկա լեզվով ini = նոր, pili = ջրանցք է նշանակում. բառերը մնացել են անփոփոխ:

4. kirani = այժմ kirami = աղյուսի, kiram = kiran = աղյուս: širabae = մենք չ համարել ենք սխալ և դարձրել z և ստացել zirabae, վոր նշանակում է հսկայական. ներկա լեզվում = zoraba կամ ziraba = հսկա, Ղարաբաղի հայախոս, այժմ վերջնականապես հայացած ազվանների

հատուկ բարբառում մնում է այդ բառը, վոր առողանվում է zēr = նշանակում է չափազանց խոնր հսկա: 5-րդ տողի ui վանկը պատկանում է 4-րդ տողի manu բառին. միացնելով կստանանք manuui: Man կամ manu = մեծ, մեծուքուն. — manuui = մեծի, manuun = manuui = մեծին կամ մեծուքան:

5. Xaldi-ni-ni = բողկացած է յերկու բառից. սխալ է միացրված. պետք է լինի Xaldin ini = խալդյան նոր: A ini = դարձյալ. նորից. այժմ = ha ini = դարձյալ, նորից: išti յերկու բառ է. iš կամ ic = իր, ti = անուն. ni մասնիկը պատկանում է aiuri բառին, վոր միասին niauri կազմելով, նշանակում է լին = ներկա լիզվում = nauur, niauri = nauur e = լին է:

Bâ usini. պետք է լինի bâ usini = նշանակում է bâ = անցյալ usin = usen = սարի, usini = սարին. այժմ usene = սարին:

8. Menuaḥi = հին լիզվի բացառական հոլովն է, այժմ գարձել է Menuaḥo = Մենուայից:

ini pilie aguni այժմ ini pili akene = նոր ջրանց վերցրեց, աշխնքն անցկացրեց: Akiz, akın, akene = վերցրի, վերցրի, վերցրեց: Պարզ է, վոր aguni բայի ձևափոխվածն է: Man կամ manu, վոր նշանակում է մեծ, խոնր, այժմ գործածական չէ: Մնացել է այդ բառը հետևյալ հանելուկի մեջ — in kena saz' o, man kena azko = լուի պես փոքր վայր կը գցեմ, խոնր մեծուքյամբ կվերցնեմ: Պատասխանն է բողկ. վորի սերմը հազիվ լուի խոշորությունն ունի: Man նշանակում է նաև ծանրության չափ, վոր գործածական է բոժոժի համար: Me usen vic man k'ulbak zu t'oude = այս սարի սառ ման բոժոժ եմ վանառել: Man-ը հավասար է 1/2 կիրոյի:

1. (d) Xaldinini alsuüşini
Халдийцам великим
2. (d) Argištiše (d) Menuaḥiniše
Аргишти сын Менау
3. ini (i) zadubi
этот дам построил.

(Նիկոլսկի, ԿԶ 60)

Սույնը մեր վերծանումով՝

1. (d) Xaldini ni al suu sini
Աձ. Խալդինն է բարձր յերկնի իշխանությունը:
2. (d) Argištiše (d) Menuaḥin iše
Արգիշտը վորդին Մենուա այրի,
3. ini (i) zadubi.
նոր առն կասուցեց:

Ներկա աղվան լիզվով՝

1. Xaldinune alun sue sin.
Խալդինն է բարձր յերկնի իշխանությունը:
2. Argištien ğar Menuaḥon iše
Արգիշտը վորդին Մենուա այրի
3. ini koḣah zadebi
նոր առն շինեց:

1. (d) Xaldie (i) (i) ini (i)
Халди владыке мира этот дом
2. (d) Sarduriše (d) Argištiḥiniše
Сардури сын Аргишти
3. šidištuni e'a
возстановил это
5. (d) Xaldinili (d) (i)
Халдинили место ворот
6. badusie kušuuḥi
разрушенное воздвигнул
7. atkanaduni (d) Xaldie (i) (i)
посвятив в честь Халди владыке мира
8. (d) Xaldinini alsuüşini
Халдийцев великих
9. (d) Sardurini (i) (i)
Сардури царя могущественного
- 10/11. (i) (i) (i) (d)ue (i) (d) Biainaue
царя великаго царя стран царя страны Бинауе
12. (i) (i) uoa aluši
царя царей живущего
13. (d) Tuušpae (d)
в городе Тушпа.

(Մ. Նիկոլսկի, ԿԶ 62)

Սույնը մեր վերծանումով՝

1. (d) Xaldie (i) (i) ini (i)
Աձ. Խալդին՝ իշխողին աշխարհի՝ նոր առնար:
- 2—4. (d) Sarduriše (d) Argištiḥin iše šidištuni e'a
Սարգուրը վորդին Արգիշտ այրի, վերաշինեց դարձյալ:
- 5—6. (d) Xaldinili (i) li badusie ku šuuḥi
Խալդալան. տեղի գուռը ավերված, վոր գիշերայինն է,

7. hätkanaduni (d) Xaldie (i) (i)
Նվիրաբերեց Խալդին իշխողին աշխարհի:
8. (d) Xaldini ni al suu sini
Խալդինն է բարձր յերկնի իշխանությունը.
9. (d) Sarduri ni (i) (i)
Սարգուրն է թագավոր հզոր
10. (i) -ni (i) d ue
Թագավոր մեծ, թագավոր յերկիրների,
11. (i) (d) Biainaue
Թագավոր յերկրի Բիաինայի ամենայն,
12. (i) (i) uea alu ji (d) Tuuſpaae
Թագավոր թագավորների բարձրավե՛մ՝ քաղաք Տուշպի:

Սույնը ազվաներենով՝

1. Biğaſuĝo Xaldie, t'aradalatu gaurĝo, ini gergeĝ.
Աձ. Խալդին իշխողին աշխարհի նոր տաճար:
- 2/4. Sarduren, ĝar Argiſtiho iſe, ſidiſtune e'a
Սարգուրը վորդի Արգիշտից այրի վերաշինեց դարձյալ
- 5/6. Xaldinili gae ĉómoĥ bad'eĉi k'i ſuune
Խալդական վայրի դուռը ավերված, վոր գիշերայինն է,
7. hädkat'enedi Xaldine t'aradalatu gaurĝo
Նվիրաբերեց Խալդին իշխողին աշխարհի
8. Xaldinen alun sue sine
Խալդինն է վերին յերկնի իշխանությունը:
9. Sarduri ne iräh zorru, iräh alalu,
Սարգուրն է թագավոր հզոր թագավոր բարձրագույն
- 10/11. iräh gaurĝo, iräh gae Biainae
Թագավոր յերկիրների, թագավոր յերկրի Բիաինայի
12. iräh irähĝo, ala ji, ĝümür Tuuſpaae.
Թագավոր թագավորների, բարձրաժայռ քաղաք Տուշպի:

Տեկոսի բնագրումը

6. ſuuni = ſu = գիեռ, ſuu = գիեռի, ſuuni այժմ ſuune = գի-
տրի յե կամ գիեռայինն է: Atkanadun = ներկա լեզվում hadkat'ane-
di = նվիրաբերեց, niſur սվեց, niſur կատարեց: Մենք կարծում ենք, այդ
բառը յենթակա յե վերանայման Häd = ուլս, k'a = ալղսեղ, t'enedi =
սվեց, häť k'a t'enedi = նվիրաբերեց այղսեղ:

8. Su պետք է լինի սեռական հոլովով, suu կա sui. այստեղ սե-
ղին է նկատել միավանկ և յերկվանկ բառերը, վոր ձայնավորով են վեր-

ջանում, սեռականի համար նույն ձայնավորը կրկնվում է. ſu սեռ. suu
խակ ներկայում կան բառեր, վոր կրկնվում են, բայց մեծագույն մասի սե-
ռական սուֆիքսն է e: Fi = գիևի, fie = գիևու, mu = գարի, mue = գարու:

- 1/2. (d) Rusaſe (d) Erimenaĥiniſe ini (i) 'ari ſuuni
Руса сын Ермина этот дом укрепленный построил
3. (i) M IV C XXXII kapi iſtini.
из 1432 кампей этих.

(Մ. Եփեսոսի, էջ 69)

Մեր վերծանածը

- 1/2 (d) Rusaſe (d) Erimenaĥi iſe ini (i) hari ſuuni
Ռուսան, վորդին Երիմենայի այրի, նոր տուն, հենց յեկամ դիշերը
3. (i) M. IV. C. XXXII k'ap'i iſtini
քարերից 1432, վաղելով կառուցեց:

Սույնը ազվաներենով՝

- 1/2. Rusaen ĝar Erimenaĥo iſe hari ſue
Ռուսան վորդին Երիմենայի այրի, յեկամ դիշերը
3. jeargoĥo hazar bip bāĉ sa ĥo patce k'api koĝe serbi
քարերից հազար հորս հարյուր յերեսուն և յերկու, վաղելով տուն
շինեց:

Տեկոսի բնագրումը

1/2. 'ari = a-ի շեշտը ցույց է տալիս սեպագրողը, մի տառի պակաս
լինելը, կամ այդ շեշտը հ տառն է. ներկա ազվաներենում esun = գալ
բայի անցյալ դերբայն է, hari = յեկամ նիժի բարբառով: Մրա անցյալ
կատարյալը arez կամ hariz, harin, harine = յեկա, յեկար յեկավ:

3. kapi, նախ պիտի առողանվի k'ap'i, վոր նշանակում է վաղե-
լով կամ վաղ, վոչ յերբեք քառ: Քարի անունն է յի կամ յե կամ k'ur:
k'ur = առհասարակ կոչում են սովորական քարերին. k'ur kan bafti
vi bel = քառ բնկնի գլխից. je-z sake bez babaa ĝarāmzināa =
վե՛մ եմ գցել իմ հոր գերեզմանի վրա: K'ap'sun = վաղել. k'a-z-p'i =
վաղեցի, k'anp'i = վաղեցիր, k'anep'i = վաղեց. հին լեզվում k'auu-
p'i = վաղեց:

Մեր այս աշխատությունը, ընտանի է, պետք է ունենա իր թերու-
թյունները, վորովհետև գործ ունենք մի այնպիսի լեզվի հետ, վոր հունի
վոչ գիր և վոչ գրականություն և չափազանցորեն յենթարկված է հարևան
լեզուների ազդեցության: Մեզ համար միանգամայն պարզ է, վոր խաղը

կողմած լիզուն, ներկա ազվանացիները հնազույն լիզուն և: Մենք սրանում բնավ չենք կասկածում: Մնում է միայն խաղաղեաներին, լիզվարաններին, մանավանդ Մառի շիռլային հեռուողներին, մեր այս աշխատանքին բարեխիղճ և լուրջ մոտեցում և ուղի կամ ազվան ներկա կենդանի լիզվի միջոցով, խաղերեն կողմած արձանագրությունների պարզարանում, վորպիսի ուսումնասիրությունը կը հաստատի մեր տեսակետի ճշտությունը:

Մ Ա Ն Ո Թ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

«Սաղերեն» բայերի խոնարհումը մերն է, բացի անցյալ կատարյալ ժամանակների յերրորդ դեմքերից, վորոնք սեպագրություններինն են և վորոնք ամեն տեղ լրիվ համապատասխանում են կենդանի լիզվի նույնանիշ բայերի անցյալ կատարյալի յեղակի թվի յերրորդ դեմքին ու կազմին: Խոնարհեցինք այդ ձևով, վոր ակնբախ դառնա խաղաղեաների համար, յերկու լիզուների խոնարհման կազմի հարազատությունը: Ուստի ուշադրություն պիտի դարձնել շարունակ, խոնարհման սյունակում, բայերի անցյալ կատարյալի վրա, ուր պարզ յերևում է յերկու լիզուների քերականական կազմի նույնությունը:

Իսկ ինչ վերաբերում է հոլովումներին, բոլոր կանոնները հանված են Մ. Նիկոլսկու վերձանած 23 սեպագրություններից և Մեղչանինովի վերձանած 3 արձանագրություններից: Հոլովական այդ կանոններն ու կազմը միանգամայն համապատասխանում են կենդանի լիզվի քերականական կազմին:

Արձանագրությունների թարգմանությունները մենք կատարել ենք բառացի, ուստի տեղ տեղ մտքի մթազնություն և ստացվում: Այդպիսի դեպքերում պետք է առաջնորդվել ըստ իմաստի:

Սաղաղեաները majini և mašini հաճախ նույնացնում են, այնինչ դրանք ունեն տարբեր իմաստներ, վորովհետև majini և mašini բաղկացած են յերեքական բառերից. ma = ուր, jī = քար, ni = է, իսկ ma šī ni = ուր վոր նա յե, հետևաբար ուշադրություն պիտի դարձնել բոլոր սեպագրերում այդ բառերին ըստ իմաստի նախադասության և յերբեք շփոթություն չի առաջանալ:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Մ. ՆԻԿՈԼՍԿՈՒ ՎԵՐՁԱՆԱԾՆԵՐԻՑ

Ըստ Նիկոլսկու խաղերենը	Ըստ մեր ուղիերենը
Agubi = վերցրեց	Akebi = 1. վերցրեց, 2. անցկացրեց Aksun = 1. վերցնել, 2. գնել
Aguni = վերցրեց	Akuni կամ akene = վերցրեց, akebi = անցյալ կատարյալը կազմված է besun բայի ոժանդակությամբ իսկ akeni բայը՝ էյական բայի, ուստի և տարբեր են վերջավորությունները անցյալ կատարյալների
Alie = ասում է	El-e կամ elne = 1. հայտարարում է, 2. կանչում է, 3. ազդարարում է
Alu = ով վոր	Ala = դեպի բարձր, alun = բարձրի, alalu = շատ բարձր, al = բարձր,
Alu še = ով վոր	Alšin = ով վոր
Alhi = ժողովուրդ	Xalhi, Xalh = ժողովուրդ
Anarduni = սարկացրեց	Anardene = աղջիկ դարձրեց, իսկ anartuni = աղջկերք են, հետևաբար ստրկացրեց, ի նկատի ունենալով կանանց ստրկական վիճակը
Aptini = անվանված	Ap ci ne = սուտ անուն է. apci = սուտանուն այստեղից apci = սուտ, apčiukal = ստախոս, apčiduğsun = 1. ստախոսել, 2. ստախոսություն
Arhi = ընտանիք	Arha = 1. ցեղ, 2. սերունդ, 3. ընտանիք
Arhiuruliani = ընտանիք	Arhiurulianuh = ցեղն ու մեղը, սերունդ մերունդ.
Atubi = գերեց	Այս բայը չկարողացանք գտնել, յեթե at գերի յե նշանակում, այն ժամանակ կենդանի լիզվում անցյալ կատարյալ 3-րդ դեմքն է ate bi
Atk'anaduni = նվիրաբերեց	Xat'k'at'adene = ըստ ուխտի նվիրաբերեց
Ašgubi = բռնեցի յես	Բայը չկարողացանք գտնել չնայած aš նշանա-

Eurie = վողորմությունով
 Aš e = սրբավայր
 Ašili = սրբազան
 Ašhašte = թամազա
 Ainaini
 Aruni
 Aš ini ni abni
 Alu ji = բնակիչ?
 Alu ši = բնակիչ?
 Al = բարձր
 Su = յերկինք
 Siine =
 Ari = բերդ
 Ebanı = յերկրի
 Ini = այս
 Iptulie = կծածկի
 Ipk'ulie = կփչացնի
 Ištini = այս, սրա
 Inili =
 Ieše = յես
 Ubardu = հրաման
 Ukiedi = այրելով
 Ui
 կուժ և գործ, բան, aš besun = բանել, ašebi =
 բանեց, կամ aškunbi = բանեցին
 Uri = աղթք, urie = աղթքի, urien = աղթ-
 քով, urbesun = աղթք անել, urp'esun = աղթք
 ասել, urut = աղթանք, urutbesun = աղթանք
 անել, urutp'esun = աղթանք ասել
 Aš e = գործ և, haš = լույս
 Ašili = գործավայր hašili = սրբավայր
 Ašhaštal = 1. գործը լուսավորող, 2. սեղանը
 լուսավորող, հեռաբար թամազա
 Binoin = ունեցած հունեցած.
 Arine = յեկավ. esun = գալ, ariz = յեկա, arin =
 յեկար, arine = յեկավ. ek'e = արի
 Aši ni ne abni = գործը նոր և հասունացել. abni
 բայը չգտանք բայց կա նման այլ բայ apsun =
 հասունանալ, apene = հասունացել և, azpi, anpi
 apini = հասունացա, հասունացար, հասունացավ.
 Ap = քրտինք
 Alalu ji = բարձր վեժ, ahalu ji = ահավոր վեժ
 բարձրաժյու
 Ahalu ji = ահավոր վեժ
 Ala = բարձր
 Sui (sue) = յերկնի
 Siine = տերինն և, sin = տեր, siini = տերինն և
 Ari = գալով, esun = գալ, essa = գալիս եմ,
 ariz = յեկա
 Ebanı = 1. տափաստան, 2. վայր
 Ini = նոր, inibesun = նորել, inibak'sun = նորա-
 նալ, iniba = նորիք, iniluğ = նորություն, ini-
 bi = նորած
 Iptoledo = հենց կգլորի, buteko = կծածկի
 Ipk'uledo = հենց ձեռք կտա, p'učebo = կփչացնի.
 k'ul = ձեռք, kul = հող, k'uldesun = ձեռք տալ
 kuldesun = հողել
 Iš-(iç) = իր, iç ci = իր անունը, iç cini = իր
 անունն և, կամ içtini = իր անունն և կամ իր
 անունով
 inili = inluğ = նորություն
 öša = հետո, zu = յես
 Ubar = հրաման
 ökedı = լծան տակ վերցրեց
 ui = vi = քո

Aluše = ով վոր
 Uliše = մի վոմն, այլ վոմն
 Manuri = շինած
 Me = այս
 Mei = սրա
 Me alu =
 Mağulani
 Buraštuli = յենթարկված
 Urūdani = վորդիքը,
 մառանգ
 Uštubi = վոչնչացրի
 Baadgulubi = վերցրի
 Badusie = հին, քանզված
 Bar = ասել
 Bura = շատ
 Bidi = զոհ
 Giš = մեղ մոտ, դեպի մեղ
 Abilduni = հրդեհեց
 Zadi = շինարար
 Zadubi = շինեց
 Kai = հայտնի յե
 Kapi = քար
 K'ap' iše = կշիռի չափ
 Kar = նվաճեց
 Karuni = նա նվաճեց
 Kukubi = յես կառուցի
 Kuruni = հզոր և
 Alšin = ով վոր
 Ul iše = դայլ մարդու կամ ավազակ մարդու,
 ul = դայլ, išu = մարդ, iše մարդու
 Manor = ովքեր, manori = վորոնց
 Me = 1. այս, 2. դանակ
 Mei = սրա, meta = սրա, mo = այս, moo = սրա
 Me alun = այս բարձրության, այս վերի. mia-
 lu = տեղացի
 Mağul = հաղիվ. mağulun = հոգս, mağulani =
 հոգսի
 Burahti = թողնված
 Urudan = 1. ծնող, 2. սուրբ մարդ
 Ustubi = խելքի բերի, huštazbi = հալածեցի
 Baadkunebi = 1. կործանեց, 2. ավերակացրեց
 baadkulebi = կործանված դարձրեց այսինքն ու-
 թիշի միջոցով կործանեց, կործանել տվեց
 Badeçi = քանզված, badevkeçi = քանզել տված
 Bar = 1. պտուղ, 2. բաժին, barbesun = բաժանել
 Puran = դարձյալ, gölö = շատ
 Bit'i = 1. վողորմելի, 2. ընկած
 Giš = սուրբ
 Pildene = 1. կրակեց, 2. այրեց, pil = 1. կրակ, 2.
 պող, p'ol = բոց, aruḥ = կրակ, aruḥdesun = հըր-
 դեհել, aruḥdene = հրդեհեց
 Zadbai = 1. շինող, 2. շինարար
 Zadebi = շինեց, zadzubi = շինեցի, zadunbi =
 շինեցիր, zadebi = շինեց, zadbesun = շինել
 k'ai = k'ai c = 1. հայտնի յե, 2. բացահայտ և,
 k'ayp'esun = բացել, k'ay = լուսարաց, k'ayzu-
 p'i = բացի, k'ayep'i = բացեց
 k'api = 1. վռագած, 2. վռագ, k'azpi = վռագեցի,
 k'anp'i = վռագեցիր, k'aep'i = k'aupi = վռագեց,
 k'ap'sun = վռագել
 K'ap' iše = վռագ մարդու
 Gār = 1. խառն, 2. նվաճումն
 Kārene = Gārene = նա նվաճեց, šono = նա, še-
 tin gārene = նա նվաճեց, šetin = զրված և գոր-
 ծիական հողով, վորդես յենթակա
 Kukubi = կանգնեցրած, kukuzbi, kukunbi, kuk-
 nebi = kukuubi = կանգնեցրի, կանգնեցրի կանգ-
 նեցրեց
 gūrüne = 1. հզոր և, 2. վորոտում և

Kutu = բաժանել Kote = հավաքել, kutubi = ժողոված, kotebi = ժողովեց, kotbesun = ժողովել

Lutu = իգեողբամով = կին շսսի = կին, hinâr = աղջիկ, ânâr = որիորդ հունի = քած, lût' = 1. վոչնչություն, 2. դատարկություն, 3. վոչնչնչունեցող

Man = անել Ma-n = սւր կս, ma-z = սւր կմ, ma-ne = ուր կ maan = 1. մեծ, 2. խոշոր, man = ծանրության չափ

Man = չափ կշիռ Man = չափ կշուր. գործածվում է մետաքսի համար

Me = նա Me = այս

Meešini = յերկրորդ Me ečine կամ me äčine = սա կորած է

Aaldubi meešini pii = փոխել Ahäldebi = 1. այլակերպեց, 2. այլ ձև արեց, me = սա, ešini = äčine = կորավ, pii = արյուն, pi = արյուն

Amuubi = յես միացրի ämebi = կողմեց = կողմ արեց, äm = 1. կողմ 2. թև

Nara = կրակ naara = 1. վորջ, 2. տուն

Pii = կրակ Pii = արյան, pi = արյուն, pizbi, pinbi ninebi = piuubi = արյուն արի, արյուն արիբ, արյուն արեց, piügal = արյուն խմող

Našubi = յես վերցրի Našu = թալան, našubi = թալանած, našuzbi = թալանեցի, našunbi = թալանեցիբ, našunebi = našuubi = թալանեց, našuna = առանց իրավունքի ուտելը = թալանել

Našubi = վերցրի ծառայության našubi = թալանած

Nu Nu = վոչ, nubi = չարած, nuban = չանհս, nu = չ nuukaz = չասեմ, nu ukan = չասես, nu ukane = չասե

Nunabi = խաղաղացրի Nunebi = վոչնչացրեց

Nunabi = յես յեկա Nunebi = վոչնչացրեց

Pa = պրեֆիկս Pã = յերկու

Parubi = բաժանեց Barepi = բաժանեց

Patari = քաղաք Patar = 1. մաս, 2. կտոր, 3. հավաքավայր առևտրի

Pašini = յեզ Pãšin = յերկուական, pašin = մեկական, us = յեզ, čur = կող

Pi = անուն Pi = արյուն

Pialdubi = այլ անվան փոխել Pial = արյունոտ, pialebi = արնոտացրեց, pial-nu-bi = արյունոտ չարած, pi-nu-bi = արյուն չարած

Piei = անունը Pi = արյուն, pie = արյան, piei = արյունին, pii = արյան,

Pili = առու, ջրանցք Pili = 1. ջրանցք, 2. տոհմի անուն ջրի հետ գործ ունեցող

Pieni = անուն Pien = արյունով, piene = արյուն է

Pini = անուն Pi ne = արյուն է, p'i-ne = ասաց

Ji = նստել, aluji = սպորող ji = 1. վեմ, 2. քար, 3. ժայռ, aluji = բարձրավեմ, բարձրածայռ

Su = յերկինք Su = յերկինք

Suini = յերկնային Suine = յերկնային

Alsušini = զանազանակերպ ընթերցում Al suesine = բարձր յերկնային տերն է. sin = աներ, bez bin sin t'en = իմ գլխի աները չես

Tarai = իշխան T'ara = իշխան, t'arastun = 1. կառավարել, 2. իշխել

T'argini = ընտրյալ T'arğin = 1. վերջ տրված, 2. վոչնչացրած

T'ek'u = տրված է պարզ T'ek'u = 1. պարզ, 2. ընծա, տրվում է այժմ նորափեսին, աղջկա ծնողների կամ բարեկամների կողմից ծառից կտրված ճյուղքի վրա դարգարված քաղցրեղեններ, արժեքավոր իրեր:

Turin = բարկանալ T'ur = վոտք. turin = 1. վոտքով, 2. հետևակ

Turinini = թող բարկանան T'uruninene = վոտնահար կլինի, 2. վոտնատակ կլինի

K'irani = պատի K'iran = աղյուս, k'irani = աղյուսի

Kuldi = ամուր Kuldi = հողած, kuldesun = հողել, kulzudi = հողեցի, kulnudi = հողեց

šahali = տարի Ušen = տարի, saali = առաջին, saal = մեկ էլ, saali = մեկական, sal = բոլորսվին

šatuni = խլել čat'ene = խլեց, čatesun = խլել

šeri (seri) = շարք šeri = շարք (šeri = šergi = շարք) seri = ճշմարտություն

ši = վեր šì = ում

šidi = դեպի վեր šid = քանդ, šidp'esun = 1. քանդել, 2. քրքրել

Sui sini = յերկնքի ներքը šidašebi = քանդելով շինեց, šidašene = քանդելով շինեց, šidaštene = քանդելով շինել ավել

Xaldini alsui sini = 609 Xaldini alsui sini = թալը է բարձր յերկնային տերը

Халды выше не-бесному = Աստված թալըին բարձր յերկնային

šū = ստեղծել šu = գիշեր

Xarḥaršubi = ավերեց
 Xarḥarzubi = ավերեցի. սույն բառի մեջ ֆ տառը պետք է լինի z. ḥarḥarzubi = ավերեցի, ḥarḥarunbi = ավերեց, ḥarḥarbesun = ավերել
 Xarp'esun = քերել, ḥardesun = խառնել, Xardi = խառնած:
 šuk'i = ինչպես
 Xaldiše ubarduduni = Սալդը հրամայեց
 Tu = ջուր
 Ti = գլուխ
 Xa = բռնագրավել
 Xaubi = նա բռնագրավեց
 Xarḥar = բաժանել
 K'utubi = չես բաժանեցի
 K'utubi pari = յես բաժանեցի յերկրից
 Xaš = հաղթանակել
 Xin = ծնել
 Argištixinili = կառուցված Արգիշտից
 Auie =
 Ululie = կփչացնի
 Nēiš = niuš = նվեր
 Ui
 Eši
 Terubi = վերջացրեց
 K'uuldini = կփչացնի
 Kiu raani = պատի
 Uldie = փայտե
 Zaarie = շինութ յուս

Xarḥarzubi = ավերեցի. սույն բառի մեջ ֆ տառը պետք է լինի z. ḥarḥarzubi = ավերեցի, ḥarḥarunbi = ավերեց, ḥarḥarbesun = ավերել
 Xarp'esun = քերել, ḥardesun = խառնել, Xardi = խառնած:
 šuk'i = կցած, čuk'i = պոկած
 Xalden = (Xaldiše) ubart'andene = Սալդը հրամայեց, Սալդը հրաման տված է
 Xe = ջուր, t'uu = 1. արժեք, 2. գին, 3. վաճառք, t'uudesun = վաճառել, tuubesun = գնահատել
 Ci = անուն
 K'af = բանագրավումն, kafbesun = բռնագրավել
 ḥa = բուրգ
 k'afebi = նա բռնագրավեց
 ḥarḥar = քանդումն, քրքրումն
 K'atubi = այդ անելով, k'a = այդտեղ, k'atu = դրան, k'ata = դրա, k'atuḥo = դրանից, k'atusta = դրանում
 Kotebi pari = ժողովեց մասերը, para = մաս, կամ bara = մաս, bar = բաժին, barbesun = բաժանել
 Xaš = 1. լույս, 2. ամիս, 3. լուսին, ḥaštesun = լուսավորել, մկրտել. me ḥaš = այս ամիսը, me ḥašial = այս ամսումն էլ. ḥašial me = ամսումն էլ այս
 k'in = ձեռքով, biḥ = ծնումն, biḥsun = ծնել, bizḥi = ծնեցի, binḥi = ծնեցիր, bineḥi = ծնեցի
 Argištixinili = 1. Արգիշտակերտ, 2. Արգիշտավան
 hauie = իդուր
 Lulebo = դատարկ կթողնի, կզրկվի ամեն ինչից
 nēiš = 1. նվեր, 2. ուխտ, 3. ծառա. nēištebi = նվիրեց
 Ui (vi) = քո, un = դու, ui = քո, ua = քեզ, uaḥ = հայց. uaḥni = քեզ, uaḥon = քեզնից, ըստ նիժի uaḥo = քեզնից ըստ վարդաշենի
 Aše = գործի
 T'arebi = վերջացրեց, serebi = շինեց
 Kuldine = հողած է, k'uldesun = ձեռք տալ
 k'iurani = k'uraane = քարոտ է
 Oldi = սյունած, oldesun = սյունել
 zaara = տունել

Aluši = բնակիչ
 širabae = բարձր
 Naaiuri = հողաթուժք
 Baušini = ազատներին
 K'išuen
 Atk'anaduné = ի պատիվ
 Gi
 Kai
 Me alu
 Ari = բերր
 Xaldiedi = Սալդի
 šiubi = խրեցի
 Karuni = ավեց
 šana = չերկիր
 Aptini = անվանված
 šu sinie = մեկ անձին
 Mağulan = հողս
 Baraḥtuli = թողնված է
 Puluji = հուշարձան

Aluji = բարձրաժայռ, բարձրապարիսպ
 Zirabae = zorabae = հսկայական է
 Naauri = լճի, naaur = լիճ
 Bā = անցյալ, usene = տարի
 K'i šue-ne = վոր գիշերային է
 ḥād k'a t'adene = ուխտով նվիրաբերեց
 Ga = հող, վայր
 k'ay = բացահայտ
 Me alun = այս բարձր
 Ari = գալով, Sağnax = բերր
 Xaldi edi խալդական
 jēebi = քար դարձրեց, šiubi = ուրիշ դարձրեց
 Gārene = միացրեց
 šan = վորք, šana = 1. վորքի, 2. ներքեի
 Ap'cini = սուս անունն է
 Sa sine = 1. մեկ իշխանին, 2. մեկ տերին
 Mağulan = հողս
 Buraḥt'aadine = 1. արված է, 2. բաց է թողնված, 3. հանձնված է
 Pulu jī k'ad buljē = 1. հուշարձան, 2. գլխավոր վեժը

КЛЮЧ ХАЛДСКАГО ЯЗЫКА

ПРОДОЛЖЕНИЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆ

КЛЮЧ ХАЛДСКАГО ЯЗЫКА

I

Свыше 100 лет у нас и за границей идет изучение известных Ванских клинописей, сохранившихся с древнейших времен, в последствии бывшей территории Армении, и ни взирая на это, учеными халдоведами до сих пор не выяснен окончательно язык и происхождение народа, который оставил эту клинопись. Меж тем выяснение этого языка могло-бы пролить свет на целый ряд историко-лингвистических вопросов, связанных с судьбой исчезнувших народов передней Азии.

Один из видных халдоведов в СССР, академик И. Мещанинов, к числу своих многих работ, интерпретирующих Ванские клинописи, прибавил новый труд «Язык Ванской клинописи, II структура речи» (Die Van šraḥse), изд. Академией Наук СССР в текущем 1935 году.

Труд кропотливый, об'емистый, в коем автор подвергает подробному анализу труды других халдоведов в особенности Fridricha и Görze и одновременно вносит коренные поправки и в собственные прошлые труды. Основной же задачей труда ак. Мещанинова является выяснение структуры речи Ванской клинописи.

Он, как и прочие лингвисты халдоведы, язык клинописей признает языком неизвестного, давно исчезнувшего народа, условно ими названного «Халдами» по имени божества Халда, часто повторяющегося в клинописях.

Весьма понятно, что, имея дело с неизвестным языком, лингвисты халдоведы должны очутиться в лабиринте всевозможных предположений и не избежно допускать в своих изысканиях всевозможные ошибки.

Но исчезли народ, на языке котораго написаны Ванские клинописи? Не надо-ли прежде всего поискать этот язык, как то рекомендовал при своей жизни академик Н. Я. Марр, у народов, живущих на Кавказе мы же прибавим-поискать в частности у того народа, о котором упоминают историки; Страбон, Плиний, Секунда и другие, называя их Албанцами, а армянские историки Агванцами, а сам народ называет себя удами или удинами?.

В результате моих изысканий явился ряд работ, которые с достаточной неопровержимостью установливают, что так называемые Ванские клинописи написаны на языке народа, некогда могущественного а в настоящее время почти исчезнувшего, потомки которого горстью живут в пределах Закавказья в бывшем нухинском уезде Елизаветопольской губернии в селеях Ниш, Варташин и кое каких других районах Азербайджана и Грузии.

Вопросу этому посвящены мои работы к сожалению еще неизданные;

1. История Уди-албанского народа,
2. Историческая география Албании с объяснением всех географических названий, сохранившихся до настоящего времени на уди-албанском языке в исторической и нынешней Армении, Грузии и Азербайджана,
3. Происхождение Уди-албанцев,
4. Уди-албанский словарь
5. Сходство Уди-албанского языка с языками; Лекзинским, Аварским, Чеченским, Абхазским Иберским на Кавказе и Китайско-маньчжурским на Дальнем Востоке.
6. Грамматика Уди-албанского языка.
7. Слои Уди-албанского языка в армянском и азербайджанском тюркском языках.

(Словарь и грамматика приняты к изданию с 1933 года Институтом Армении Марксизм-Ленинизма, но по техническим причинам еще не изданы).

В результате моего многолетнего изучения языков кавказских народностей, китайско-маньчжурских, Ванских клинописей и сличения их с живым языком Уди-албанцев, привели меня к тому убеждению, что албанский язык несомненно родственен Лекзинскому, Аварскому, Чеченскому, Абхазскому, Иберо-грузинскому языкам с одной стороны, с другой стороны Китайскому, язык же Ванских клинописей является древнейшей формой Уди-албанского живого языка, что мы увидим ниже.

Фонетика обоих языков вполне тождественна, при чем гласные живого языка Уди-албанцев *a, o, u* имеют звуковых три степени, *i, e** по две, согласные же, те же самые, что и в яфитических языках.

Интересно при этом отметить, что не взорав на то, что халковеды были очень далеки от полного понимания сущности фонетики и структуры языка Ванских клинописей, они пользуясь изощренной техникой дешифровки Ассирийско-Вавилонских и древне Персидских клинописей сумели

*) Явление, которое наблюдается также в китайско-маньчжурских языках

все же к счастью ряд слов расшифровали довольно правильно.

И вот на этих, более или менее правильно расшифрованных словах*) и интересно проследить близость, а в результате точность языка клинописей с живым языком Уди-албанским.

Язык клинописи

Живей язык албанцев

1. karuni = покорил
2. kuruni = велик
3. хауби = взял
4. tini = назвал
5. aguni = провел
6. alie или ali = говорит
7. puluji = камень - стела
8. teruni = довел
9. tekuni = в дар
10. aše = мужчина
11. arune = привел

1. gārene = 1. покорил, 2. присоединил, 3. смешал.
2. gūgūne = 1. велик, 2. силен, 3. гремит, 4. богат.
3. k'afebi = 1. взял. 2. захватил, 3. отнял.
4. ci ne или ci ni = 1. есть его имя, 2. именуется, ci = имя, ne или ni = есть, от глагола, bak'sun = быть.
5. agene = 1. провел, 2. взял, 3. купил.
6. ele или elne = 1. говорит, 2. петух говорит, слово ele или elne в настоящее время употребляется как у армян *havaxos* = петуший говор, петушие пение, 3. объявление глашатая.
7. puluji или bulujë = 1. стела, 2. главный камень. Это слово состоит из двух слов = pul или bul = голова и означает 1. главный, 2. замечательный, 3. знающий, 4. предводитель. ji или jë = камень, 2. стела, 3. скала.
8. t'arene = довел, 2. дал конец, 3. закончил: спряжено через глагола = esun = итти.
9. t'ek'ane = это есть дар, t'ek'a = дар или t'ek'i = дар. Ezna t'ek'inax serbi çay eça = жениховый дар приготовив принеси открыто. Me t'ek'inax beçeçinen barebi iç makarço = этот дар жених разделил между своими свадебными товарищами = сосворстниками.
10. işu = мужчина, işe = мужчины или мужчине, işen = женщиной, işesta = в мужчине, işexon = отмужчины.
11. arune = arene = пришел, arine, пришел давно, are-z = я пришел, are-n = ты пришел, arune или arene = он пришел, are yani, are-nani, are-tuni = мы, вы, они пришли.

*) Мы пользовались переводом Никольского.

arı = пришедший, es-sa = иду, ek'e = иди, глагол не правильный.

12. arxiuruliani = потомство
12. arxa или arxi = семейство, 2. потомство, 3. племя, arxiuralux = все потомства.
13. Badusie = разрушенный
13. Bat'eçi = разрушенный, 2. разоренный, 3. обедневший, bat'evkesun = разрушить. bat'ev-zu-ki = разрушил его, bat'-zu-ki = разорился, bat'-u-ki = ты разорился, bat'-e-ki = он разорился.
14. terubi = построил
14. serubi или serebi = он построил, ser-zubi = я построил, ser-un-bi = ты построил, ser-u-bi или ser-e-bi = он построил, ser-yan-bi, ser-nan-bi, ser-tun-bi = мы, вы, они построили, serbi = построенный. t'arubi = докончил, 2. дал конец. Спряжено через глагола = besun = делать.
15. kini = отделил
15. qī-ni или qī-ne = это есть половина = или он отделил. Спряжено через = esun. qī-z-bi = я отделил, (через besun), qī-n-bi = ты отделил, qī-ne-bi = он отделил, qī = половина, 2. щель, 3. трещина.
16. zeilda = алтарь
16. zilda = алтарь, 2. место гром каго пения, 3. спой, кричи = повел. накл.
17. zadubi = построил
17. zadubi или zaduni = он построил, zad-zu-bi = я построил, zad-un-bi = ты построил, zad-u-bi = он построил, zad-u-z, zad-un, zad-u-ni = я, ты, он построил, zadbi = построенный, zadbaldul = строителю, zadbalditu = тому строителю.
18. pili = канал
18. pili = канал. в живом языке слово это забыто, но существует фамилия в Варташене. pili показывающий связь с водным делом, как у армян = Mehrabian, ĩrpetian.
19. taraiuxi = вельможа
19. t'aga = вельможа, t'agaiux = вельможи. в древнем языке t'agaiuxi = вельможи, ибо в живом языке суфикс множ. числа их. односложных слов, а гих для многосложных слов. t'aga = 1. вельможа, 2. князь, 3. властитель, 4. провитель, t'agadesun = властвовать, 2. управляют, 3. перевернуть. t'agastun = 1. властвовать, 2. управлять, Beš koĭ t'aradalo bez baba ni = управляющий нашим домом мой отец.

20. uldi = деревянные

21. garbi = сосдиненный

22. хархарšubi = разрушил

23. alu = высокий

24. auaie = напрасно

20. oldi = деревянная подпорка = деревянным столбом подкрепить тунел, стену и т. под. ol = столб деревянный. me ini aqi pili oldine = этот новый выведенный канал укреплен деревянным столбом.

21. gārbi = присоединенный, k'arbi = закрытый, 2. заглушенный, gārbal = соединитель, gārbalo = тот, кто соединяет, garbal-tul = соединяющему, gārbalditu = тому соединителю, gārbesun = соединить, gārba = соединяй, gārbanan = соединяйте, gār-zu-besa = сосдиняю, gār-zu-bi = соединил, gār-ubi = он соединил.

или

gār-e-z, gār-e-n, gar-e-ne = я, ты, он соединил или соединился = смотря по смыслу предложении. Этот глагол спрягается через desun и esun = gar besun = соединить, gār-esun = соединятся смешаться, gārgār = племя албанское. когда-то жило в долине реки k a r k a r. В нашей эре, о сем упоминает историк армянский Моисей Хоренский, Страбон и др. Это племя имело половое сношение с амазонками, потому и албанцы дали прозвище им gārgār обозначающий не законно имеющий половое сношение с женщинами. Смотри подробности осем в моей «Уди-албанской истории».

22. хархар-zu bi = я разрушил, хархар-un-bi = ты разрушил, хархар-u-bi = он разрушил, хархарkal = разрушающий, хархарkaltu = разрушителю, харkaltu = скаблителью, харkal = скаблитель, хар-p'esun = скаблить, хар-zu-p'i = я скаблил, хар-tun-p'i = они скаблили.

23. alu или alalu = высокий, 2. верхний, ala-besun = буквально верх делать т. е. поднимать, ahalu = страшный, 2. грозный, alalu amdar или adamar = высокий человек, alalu luĭi = высокий комень, 2. высокая скала, alalu saĭnaĭ = высокая крепость.

24. auai или hauai = напрасно.

25. Xaldiše auaiē ululie
= Халд напрасно =
зря уничтожит

26. katubi = разделил?

27. Xald = имя бога

25. Xalden auai lule-bo

= Халд зря уничтожит, буквально-Халдом
зря уничтожит.

26. kot-u-bi или kot-e-bi = он собрал, kot-zu-
bi = я собрал, kot-tun-bi = они собрали, kot-
bal = собирающий, kot-bal-tul = собирающему,
kot-bal-tuli = собирающего, kot-bal-tuni = долж-
ны были собрать, kot-man = куча сена т. е.
скирд — стог сена.

Hald = по нижней речи, Gald = по варташен-
ской обозначает трясение. Haldesun = Galde-
sun = двигать, haldal = galdal = трясущий,
hal-zu-di = я двинул, сдвинул, halda или galda =
двин = двигай, повсей вератности бог Халд
олицетворял в себе землетресение, и гразу, и
как таковой считался албанцами более силь-
ным божеством нежели луна и солнце. Хаš =
луна, Вëğ = 1. солнце, 2. бог. В живом языке
beğajug = бог.

II

От простых сопоставлении переходя к сравнительному рассмотре-
нию грамматической структуры обоих языков — древне-халдского и
живого уди-албанского, мы должны предварить, что, не нарушая в ос-
новном, тот облик халдского языка, который выработан учеными в те-
чение целого столетия, глубоко проникновенными изучением материа-
лов так называемых Ванских клинописей, мы однако во многих част-
ностях, подчас имеющих решающее значение, принуждены разойтись с
ними понуждаемые к тому вопиющими живыми материалами, которые
куда более убедительны, нежели чистокабинетные домысления, хотя бы
и очень остроумные и глубокие.

Склонение имен существительных

клинописей

живого языка

Им. Menua, Sardur = Менуа, Сардур
Род. Menuaa, Sarduri = Менуа, Сардура

Nana Sant'ur = Мать Сантур
Nanaa Sant'uri = Матери, Сан-
тура.

Nanai

Nanaine, Sant'urine = Сантуру
panaee,

или Менуаи,
Дат. Menuaini, Sardurini = Сардуру
или Menuaee

Вин. Menuaxi, Sardurixi = Сардура
Твор. Menuaše, Sarduriše = Сардуром
Пред. мест. Menuašte, Sardurašte =
в Сардуре

Напр. Menuali, Sardurali = к Сардуру
Род. прил. Menuaxin, Sardurixin = от
Сардура

Nanaax, Sant'urax = Сантура
Nanaen, Sant'uren = Сантуром
Nanasta, Sant'urasta = в Сантуре
Nanal, Sant'ural = к Сантуру
Nanaxon, Santuraxon = от Сан-
тура

Для примера составим несколько фраз на обоих языках.

1. Menua Išpunixini
Менуа от Ишпуина есть	1. Menua Išpuinixone
Менуа от Ишпуина есть
2. Menua ni Sardurixin
Менуа есть от Сардура	2. Menua ne Sardurixon
Менуа есть от Сардура
3. Menuaaie pili badusie
Менуи канал разрушенный	3. Menuaain pili bateçi
Менуи канал разрушенный
4. Menuaše aguni ini pili
Менуа вывел новый канал	4. Menuaen agene ini pili
Менуа вывел новый канал
5. Me ini pili Argištiiie
сей новый канал есть Аргиш-
това	5. Me ini pili Argištiiun e
сей новый канал есть Аргиш-
това
6. Menuaše terubi Sardurini pili badusie
Менуа построил Сардуров канал разрушенный	
6. Menuaen serebi Sarduriiun pili ba'eci
Менуа построил Сардуров канал разрушенный	
7. Me badusie pili Menuaaie Sardurixin iše
этот разрушенный канал есть менуийский сына от Сардура из-
вестного мужа	
7. Me ba'eci pili Menuaiune Sardurixon iše
этот разрушенный канал есть менуийский сына от Сантура из-
вестного мужа	
8. Rusaše Menuaxin iše, parubi xanaxi pili, ebauašte
Руса от Менуи извеет. мужа, распределил воду канала в рав-
нине	
8. Rusaen Menuaxon iše, barebi xanax piliun, ebanasta
Руса от Менуи извест. мужа, распределил воду канала в рав-
нине	
9. Rusaše zadubi pulujī zialdaue
Руса соорудил стелу принадлежащую алтарю	
9. Rusaen zadebi buljī zildaun
Руса, соорудил стелу принадлежащую алтарю	

ari = пришедший, es-sa = иду, ek'e = иди, глагол не правильный.

12. arxiuruliani = потомство 12. arxa или arxi = семейство, 2. потомство, 3. племя, arxiuralux = все потомства.
13. Badusie = разрушенный 13. Bat'eçi = разрушенный, 2. разоренный, 3. обедневший, bat'evkesun = разрушить, bat'ev-zu-ki = разрушил его, bat'-zu-ki = разорился, bat'-u-ki = ты разорился, bat'-e-ki = он разорился.
14. terubi = построил 14. serubi или serebi = он построил, ser-zu-bi = я построил, ser-un-bi = ты построил, ser-u-bi или ser-e-bi = он построил, ser-yan-bi, ser-nan-bi, ser-tun-bi = мы, вы, они построили, serbi = построенный. t'arubi = докончил, 2. дал конец. Спряжено через глагола = besun = делать.
15. kini = отделил 15. qī-ni или qī-ne = это есть половина = или он отделил. Спряжено через = esun-qī-z-bi = я отделил, (через besun), qī-n-bi = ты отделил, qī-ne-bi = он отделил, qī = половина, 2. щель, 3. трещина.
16. zeilda = алтарь 16. zilda = алтарь, 2. место гром каго пения, 3. спой, кричи = повел. накл.
17. zadubi = построил 17. zadubi или zaduni = он построил, zad-zu-bi = я построил, zad-un-bi = ты построил, zad-u-bi = он построил, zad-u-z, zad-un, zad-u-ni = я, ты, он построил, zadbi = построенный, zadbaldul = строителю, zadbalditu = тому строителю.
18. pili = канал 18. pili = канал. в живом языке слово это забыто, но существует фамилия в Варташене. pili показывающий связь с водным делом, как у армян = Mehrabian, ĩrpetian.
19. taraiuxi = вельможа 19. t'ara = вельможа, t'araiux = вельможи. в древнем языке t'araiuxi = вельможи, ибо в живом языке суфикс множ. числа их. односложных слов, а гих для многосложных слов. t'ara = 1. вельможа, 2. князь, 3. властитель, 4. провитель, t'aradesun = властвовать, 2. управляет, 3. перевернуть. t'aras-tun = 1. властвовать, 2. управлять, Beš koĭ t'aradalo bez baba ni = управляющий нашим домом мой отец.

20. uldi = деревянные

21. garbi = сосдинснный

22. xarxaršubi = разрушил

23. alu = высокий

24. auaie = капрасно

20. oldi = деревянная подпорка = деревянным столбом подкрепить тунел, стену и т. под. ol = столб деревянный. me ini aqi pili oldine = этот новый выведенный канал укреплен деревянным столбом.

21. garbi = присоединенный, k'arbi = закрытый, 2. заглушенный, garbal = соединитель, garbalo = тот, кто соединяет, garbaltul = соединяющему, garbalditu = тому соединителю, garbesun = соединить, garba = соединяй, garbanan = соединяйте, gar-zu-besa = сосдиняю, gar-zu-bi = соединил, gar-u-bi = он соединил.

или

gar-e-z, gar-e-n, gar-e-ne = я, ты, он соединил или соединился = смотря по смыслу предложении. Этот глагол спрягается через desun и esun = gar besun = соединить, gar-esun = соединятся смешаться, gārgār = племя албанское. когда-то жило в далине реки karkar. В нашей эре, о сем упоминает историк армянский Моисей Хоренский, Страбон и др. Это племя имело половое сношение с амазонками, потому и албанцы дали прозвище им gārgār обозначающий не законно имеющий половое сношение с женщинами. Смотри подробности осем в моей «Уди-албанской истории».

22. xarxar-zu bi = я разрушил, xarxar-un-bi = ты разрушил, xarxar-u-bi = он разрушил, xarxarkal = разрушающий, xarxarkaltu = разрушителю, xarkaltu = скаблителю, xarkal = скаблитель, xar-p'esun = скаблить, xar-zu-p'i = я скаблил, xar-tun-p'i = они скаблили.

23. alu или alalu = высокий, 2. верхний, ala-besun = буквально верх делать т. е. поднять, ahalu = страшный, 2. грозный, alalu amdar или adamar = высокий человек, alalu luĭ = высокий комень, 2. высокая скала, alalu saĭnaħ = высокая крепость.

24. auaĭ или hauaĭ = напрасно.

25. Xaldiše auaiē ululie
= Халд напрасно =
зря уничтожит

26. katubi = разделил?

27. Xald = имя бога

25. Xalden auai lule-bo
= Халд зря уничтожит, буквально-Халдом
зря уничтожит.

26. kot-u-bi или kot-e-bi = он собрал, kot-zu-
bi = я собрал, kot-tun-bi = они собрали, kot-
bal = собирающий, kot-bal-tul = собирающему,
kot-bal-tuli = собирающего, kot-bal-tuni = долж-
ны были собрать, kot-man = куча сена т. е.
скирд — стог сена.

Hald = по нижней речи, Gald = по варташен-
ской обозначает трясение. Haldesun = Galde-
sun = двигать, haldal = galdal = трясущий,
hal-zu-di = я двинул, сдвинул, halda или galda =
двин = двигай, повсей вероятности бог Халд
олицетворял в себе землетрясение, и гразу, и
как таковой считался албанцами более силь-
ным божеством нежели луна и солнце. Хаš =
луна, Bëğ = 1. солнце, 2. бог. В живом языке
beğajug = бог.

II

От простых сопоставлении переходя к сравнительному размот-
рению грамматической структуры обоих языков — древне-халдского и
живого уди-албанского, мы должны предварить, что, не нарушая в ос-
новном, тот облик халдского языка, который выработан учеными в те-
чение целого столетия, глубоко проникновенными изучением материа-
лов так называемых Ванских клинописей, мы однако во многих част-
ностях, подчас имеющих решающее значение, принуждены разойтись с
ними понуждаемые к тому вопиющими живыми материалами, которые
куда более убедительны, нежели чистоканитетные умозрения, хотя бы
и очень остроумные и глубокие.

Склонение имен существительных

клинописей

Им. Menua, Sardur = Менуа, Сардур
Род. Menuaa, Sarduri = Менуа, Сардура

или Менуан,
Дат. Menuaini, Sardurini = Сардуру
или Menuaae

живого языка

Nana Sant'ur = Мать Сантур
Nanaa Sant'uri = Матери, Сан-
тура.
Nanai
Nanaine, Sant'urine = Сантуру
nanaae,

Вин. Menuaxi, Sardurixi = Сардура
Твор. Menuaše, Sardurixi = Сардуром
Пред. мест. Menuašte, Sardurašte =
в Сардуре
Напр. Menuali, Sardurali = к Сардуру
Род. прин. Menuaxin, Sardurixin = от
Сардура

Nanaax, Sant'urax = Сантура
Nanaen, Sant'uren = Сантуром
Nanasta, Sant'urasta = в Сантуре
Nanal, Sant'ural = к Сантуру
Nanaxon, Santuraxon = от Сан-
тура

Для примера составим несколько фраз на обоих языках.

1. Menua Išpunixini
Менуа от Ишпуина есть	1. Menua Išpunixone
Менуа от Ишпуина есть
2. Menua ni Sardurixin
Менуа есть от Сардура	2. Menua ne Sardurixon
Менуа есть от Сардура
3. Menuaaie pili badusie
Менуи канал разрушенный	3. Menuaaun pili bateci
Менуи канал разрушенный
4. Menuaše aguni ini pili
Менуа вывел новый канал	4. Menuaen agene ini pili
Менуа вывел новый канал
5. Me ini pili Argištii
сей новый канал есть Аргш-
това	5. Me ini pili Argištun e
сей новый канал есть Аргш-
това
6. Menuaše terubi Sardurini pili badusie
Менуа построил Сардуров канал разрушенный	
6. Menuaen serebi Sarduriun pili bat'eci
Менуа построил Сардуров канал разрушенный	
7. Me badusie pili Menuaaie Sardurixin iše
этот разрушенный канал есть менуийский сына от Сардура из-
вестного мужа	
7. Me bat'eci pili Menuaiune Sardurixon iše
этот разрушенный канал есть менуийский сына от Сантура из-
вестного мужа	
8. Rusaše Menuaxin iše, parubi xenaxi pili, ebaašte
Руса от Менуи извеет. мужа, распределил воду канала в рав-
нине	
8. Rusaen Menuaxon iše, barebi xenax piliun, ebanasta
Руса от Менуи извест. мужа, распределил воду канала в рав-
нине	
9. Rusaše zadubi puluji zialdaue
Руса соорудил стелу принадлежащую алтарю	
9. Rusaen zadebi bulji zildaun
Руса, соорудил стелу принадлежащую алтарю	

10. Me ku ui ti ni, Sardurini ğai manu ni
это, что твое имя есть Сардуру известно, где бы не был.
10. Me ki ui(vi) ci ne Sardurine ğai (ğae) ma un nu
это, что твое имя есть, Сардуру известно где ты бы не был
11. Rusaše Xaldii k'aaini haubi ebanixi Etiuni
Руса на рассвете бога Халда, захватил равнину Этиуна
11. Rusaen Xaldium k'aaïne k'aufebi ebanax Etiunun
Руса на рассвете бога Халда, захватил равнину Этиуна
12. ĩ Xaldi k'aaĩ iřpuuinini punali Sardurixin iře albanidi
зов зари Халда Ишпуину сыну не описуемому от Сардура мужа албанского
12. ĩ Xaldi k'aaĩ Iřpuuine nunele Sardurixon iře aldanidi
зов зари Халда Ишпуину сыну не описуемому от Сардура Албанского
13. Menuaani Iřpuinexi 13. Menuaane Iřpuinexo
Менуа есть от Ишпуина Менуа есть от Ишпуина
14. Iřpuiniře Sardurixin, Menuaře Iřpuinixin kuituni ini puluĵi zieldaue
Ишпуин от Сардура, Менуа от Ишпуина воздвигли новую стелу алтаря
14. Iřpuinen Sardurixon, Menuaen Iřpuinexon kuu-zti-tuni ini buluĵi zildauun
Ишпуин от Сардура Менуа от Ишпуина воздвигли новую стелу алтаря

Здесь же надо заметить, что все действующие лица в обоих языках поставлены, как подлежащие, в творительном падеже, ибо структура языка в этом и заключается, при средних залагах, действующие лица, т. е. подлежащие ставятся в именительном падеже, например, в древнем языке

Iřpuin Sardurixi ni = Ишпуин есть от Сардура

Iřpuiniře haubi = Ишпуином захватил, в первом предложении подлежащее ставлено в именительном падеже, а во втором, в творительном, какавую структуру языка, сохранил живой язык — Iřpuin Sardurixi ne = Ишпуин есть от Сардура, Iřpuinen k'aufebi = Ишпуином захватил Beğ čenesa = солнце восходит, beğen bokesnebi = солнцем сжег. Ivanien besnebi Xaninax = Иваном убил Ханину, Ivan me řu ruri ne = Иван в эту ночь умер. Ivanen čebaĵi bias pinebi = Иваном прошлый вечер кровь делал, т. е. кров пролил. Характерно еще тот факт, что слово ĵи писцом написано еще и ĵe: оба гласные e и i в этих словах в живом

языке произносятся во второй степени — ĵ=ы, e=ые, ĵi=в нижском диалекте, ĵe=в Варташенском. Глагол kuituni изявит. накл. множ. числа прошедшее соверш. времени третье лицо. kuuztesun = воздвигнуть, kui-z, kui-n, kui-ni = я, ты, он восдвиг, kui-yani, kui-nani, kui-tuni = мы, вы, они воздвигли, причастие kuzti = воздвигнутый, спрягается еще через desun = kuuzt-zu-di, kuzt-nu-di, kuzt-e-di, kuzt-yan-di, kuzt-nan-di, kuzt-tun-di. Слово iřu, как титул употребляется для знатных лиц. Им. iřu, род. iře, дат. iře, вин. iřexi, тв. iřeře, пред. iřaře, напр. iřeli исх. iřexin.

Для примера возьмем самые удачные дешифрованные надписи из Ардамеда Маку и Эйлара.

Ардамедская надпись

Первая строка Халдоведов, вторая наша, а третья живого языка.

1. d. Xaldinini uř mařini d. Menuaře
2. d. Xaldini niuř ma ři ni d. Menuaře
3. Xaldine niuř ma řo ne Menuaen

1. d. Iřpuinixiniře ini pili
2. d. Iřpuinixin iře ini pili
3. Iřpuinixon iře ini pili

1. aguni d. Menuai pili tini
2. aguni d. Menuai pili ti ni
3. agene Menuai pili ci ne

Перевод Мещанинова и др. халдоведов:

1. богу Халду величайшему (по Марру) этот памятник
2. Менуа сын Ишпуина этот канал
3. провел, Менуи каналом назвав

Буквальный наш перевод.

1. Богу Халду я раб, где он есть. Менуа
2. сын от Ишпуина — знатного мужа, новый канал
3. провел. Менуи канал есть его имя.

Разбор текста

1. Имя бога Халда Xaldini стоит в дат. падеже = второй pi не частица слова имени Халда, а часть слога uř, следовательно = niuř = раб, 2. жертва. Mařini — состоит из трех слов ma = где, ři = он, ni = есть — по смыслу = где он существует. Menuaře, главное действующее

ющее лицо, т. е. подлежащее, стоит в тварительном падеже, как мы объяснили раньше, согласно структуре языка.

2. Işruinixinişe состоит из двух слов, а не из одного как дешифровали халдоведы, Işruinixin = стоит в предл. мест. падеже, что означает сын от Ишпуина или родившегося от Ишпуина, işe = мужа в род. падеже = употребляется, как титул для знатных — известных лиц албанцами и в настоящее время в живом языке. Işruinixin işe = в точности значит — сын или родившегося от Ишпуина, — знатного мужа. İni = новый pili = канал простые имена в именительном падеже с именными окончаниями.

3. Глагол aguni = в живом языке звучит = agene стоит в 3м лице изъяв. наклонения прош. совершенного времени. В живом языке настоящего времени изъяв. наклонения звучит;

zu-a-z-ge-sa = zu = я, ад корень глагола aguni, куда вошел, корене з местоимения = zu. esa в 3м лице вспомогательный глагол, глагола esun = притти. Такова структура всех глаголов албанского языка с разновидностями.

Подробности можно видеть в составленном мною труде — «Грамматика Уди-албанского языка», а потому мы здесь только просто будем спрягать. Agsun = непбр. накл вывести 2 взять.

Изъявительное наклонение

Настоящее время

Ед. число	мн. число
zu a-z-g-esa = я выведу	yan a-yan-g-esa = мы выведем
un a-n-g-esa = ты выведешь	uän a-nan-g-esa = вы выведете
şe a-ne-g-esa = он выведет	šetjon a-fun-g-esa = они выведут

Прош. совр. врем

zu agez = я вывел	yan ageyan = мы вывели
un agen = ты вывел	uän agenan = вы вывели
şe agene = он вывел	šetjan agetun = они вывели

Уже ясно видно, что ag-u-pi = он вывел глагол в 3м лице в живом языке соответствует ag-e-ne глаголу тоже в 3м лице.

Сей глагол, как из не правильных глаголов спрягается еще следующие образом.

zu azgi = я вывел	yan ayangi = мы вывели
un angı = ты вывел	uän onangi = вы вывели
şe anegi = он вывел	šetjon atungi = они вывели

Буд. вр.

zu azgö = я буду вести	yan ayango = мы будем вести
un ango = ты будешь вести	uän anango = вы будете вести
şe anego = он будет вести	šetjon atungo = они будут вести

Буд. прошед. вр.

zu agez = я давно взял	yan ageyani = мы давно взяли
un agen = ты давно взял	uän agenani = вы давно взяли
şe agene = он давно взял*)	šetjon agetuni = они давно взяли

или

zu a-z-ge	yan ayange
un ange	uän anange
şe anege	šetjon atunge

Menuai стоит в род. падеже означая принадлежность — tini = состоит из двух слов ti = имя, ni = есть. В живом языке ti превратился в ci: ne = есть = ci, ne = имя ест. Menuai pili ci ne = Менуи канал есть его имя.

Надпись из Эйлара

1. d. Xaldini uštabi majini giş şurie
2. d. Xald ini uštabi ma jı ne giş şurie
3. Xald ini uštabi ma jı ne giş şor

1. karuni d. Etiunini d. Xaldii
2. karuni d. Etiun ini d. Xaldii
3. garene Etiun ini Xaldiun

1. kuruni d. Xaldini giş şurie kuruni
2. kuru ni d. Xald ini giş şurie kuruni
3. gû,û ne Xald ini giş şor gû,û ne

1. d. Xaldinini uş maşini uštabi
2. d. Xaldini nıuş ma ši ni uş abi
3. Xaldine nıuş ma şo ne uštabi

1. d. Argiştini d. Menuaxie
2. d. Argiştı ni d. Menuaxie
3. Argiştı ne Menuaxoe

*) Вообще все глаголы спрягаются без местоимен.

ющее лицо, т. е. подлежащее, стоит в тварительном падеже, как мы объяснили раньше, согласно структуре языка.

2. Işruinixinişe состоит из двух слов, а не из одного как дешифровали халдоведы, Işruinixin = стоит в предл. мест. падеже, что означает сын от Ишпуина или родившагося от Ишпуина, işe = мужа в род. падеже = употребляется, как титул для знатных — известных лиц албанцами и в настоящее время в живом языке. Işruinixin işe = в точности значит — сын или родившагося от Ишпуина, — знатного мужа. İni = новый pili = канал простые имена в именительном падеже с именными окончаниями.

3. Глагол aguni = в живом языке звучит = agene стоит в 3м лице изъявительного наклонения прош. совершенного времени. В живом языке настоящего времени изъявительного наклонения звучит;

zu-a-z-ge-sa = zu = я, ад корень глагола aguni, куда вошел, корень и местоимения = zu-esa в 3м лице вспомогательный глагол, глагола esun = притти. Такова структура всех глаголов албанского языка с разновидностями.

Подробности можно видеть в составленном мною труде — «Грамматика Уди-албанского языка», а потому мы здесь только просто будем спрягать. Agsun = непбр. накл вывести 2 взять.

Изъявительное наклонение

Настоящее время

Ед. число	мн. число
zu a-z-g-esa = я выведу	yan-a-yan-g-esa = мы выведем
un a-p-g-esa = ты выведешь	uän-a-nan-g-esa = вы выведете
şe a-ne-g-esa = он выведет	šetġon a-tun-g-esa = они выведут

Прош. совр. врем

zu agez = я вывел	yan ageyan = мы вывели
un agen = ты вывел	uän agenan = вы вывели
şe agene = он вывел	šetġan agetun = они вывели

Уже ясно видно, что ag-u-pi = он вывел глагол в 3м лице в живом языке соответствует ag-e-ne глаголу тоже в 3м лице.

Сей глагол, как из не правильных глаголов спрягается еще следующим образом.

zu azgi = я вывел	yan ayangi = мы вывели
un angı = ты вывел	uän onangi = вы вывели
şe anegi = он вывел	šetġon atungi = они вывели

Буд. вр.

zu azgö = я буду вести	yan ayango = мы будем вести
un ango = ты будешь вести	uän anango = вы будете вести
şe anego = он будет вести	šetġon atungo = они будут вести

Буд. прошед. вр.

zu agez = я давно взял	yan ageyani = мы давно взяли
un agen = ты давно взял	uän agenani = вы давно взяли
şe agene = он давно взял*)	šetġon agetuni = они давно взяли

или

zu a-z-ge	yan ayange
un ange	uän anange
şe anege	šetġon atunge

Menuai стоит в род. падеже означая принадлежность — tini = состоит из двух слов ti = имя, ni = есть. В живом языке ti превратился в ci: ne = есть = ci, ne = имя ест. Menuai pili ci ne = Менуи канал есть его имя.

Надпись из Эйлара

1. d. Xaldini uštabi majini giş şurie
2. d. Xald ini uštabi ma jı ne giş şurie
3. Xald ini uštabi ma jı ne giş şor

1. karuni d. Etiunini d. Xaldii
2. karuni d. Etiun ini d. Xaldii
3. ġarene Etiun ini Xaldiiun

1. kuruni d. Xaldini giş şurie kuruni
2. kuru ni d. Xald ini giş şurie kuruni
3. ġû,û ne Xald ini giş şor ġû,û ne

1. d. Xaldinini uş maşini uštabi
2. d. Xaldini niuş ma ši ni uş abi
3. Xaldine niuş ma şo ne uštabi

1. d. Argiištini d. Menuaxie
2. d. Argiişti ni d. Menuaxie
3. Argiшти ne Menuaxoe

*) Вообще все глаголы спрягаются без местоимен.

1. xauni d. Uluaniei i ebani
2. xauni d. Uluaniei i ebani
3. k'aufene Uluanion i ebani

1. d. Daarani i-nie d. Xaldinini
2. d. Daarani i-nie. d. Xaldini ni
3. Daarani Xaldiun ne

1. al sušini d. Argiištini d. Menuaxi
2. al su šini d. Argiišti ni d. Menuaxi
3. al sue sine Argiišti ne Menuaxo

1. i. i. i. al suini i. d. Biainaue
2. i. i. i. al sui ni i. d. Biainaue
3. — — — al sue ne — — Biainauun

1. aluji d. Tuušpaae i
2. alu ji d. Tuušpaae
3. alu ji d. Tuušpaauun

Дешифровка халдоведов

1. (к) богу Хатду я обратился (с молитвою) великою канам милостью
2. покорил он страну Этиуни, бог Халд
3. велик, бог Халд (к) нам милостью, велик
4. к богу Халду величайшему обратился с мольбою
5. за Аргистия сына Менуа
6. он взял страны Улуани область
7. город Даараны области для бога Халда
8. вышненебесного для Аргистия сынд Менуа
9. царя могущественного царя божественного царя страны Биайны
10. живущего в городе Тушпы граде.

Наша дешифровка буквально

1. Бог Халд новопоставленный, где его памятник есть так свят,
2. при соединил страну Этиуни только что, Халдова
3. есть величие, бог Халд есть так свят и велик
4. богу Халду я раб, где он есть поставленный
5. Аргист, сын от Менуи
6. захватил страну Улуана, область равнины
7. город Дарани, и его области. Бог Халд новый есть
8. вышненебесный царь, Аргист есть сын от Менуи

9. царь могущественный, царь с высокога неба царь страны Биайнской
10. высокоскалистой крепости города Тушпы

Надпись из Эйлара, ясно новестует, что богу Халду поставили новую статую или идол. что Аргист так хвалу подносит ему.

Разбор текста

1. Не станем разбирать вопиющие ошибки халдоведов и академика Мещанинова, ибо цель моя не в этом заключается; прямо перейдем к разбору текста по нашей дешифровке Халд или ini стоят в им. падеже с окончаниями имя существительных. Uštabi причастие глагола ušt abesun, ušta-z-besa = строю, ušta-z-bi = построил, uštabi = построенный, смастерованный. Xald ini uštabi = буквально = Халд новый построенный. Ma = где местонимение, ji = I. камень, 2. памятник = в им. падеже с окончанием имя существительного. Ni = не = есть, глагол в 3м лице наст. времени. zu-z = я есмь, un-pu = ты еси, šo-pi = он есть, z = 1-ое лицо, pu = 2-ое лицо, pi = 3-е лицо глагола быт. Giš = святой, šurie = šor = так = наречие.

2. karuni = gārene = присоединил = глагол, стоит в 3м лице изъяв. наклонения прош. времени.

3. kūrūni = gūrūne = глагол сред. залога в 3м лице наст. времени; gūrūz = я велик, gūrūn = ты велик, gūrūne = он велик — значит kūrūni в живом яыке звучит gūrūne и означает он велик, неопр. наклонение gūrūdesun = величать, gūrūzdesa = величаю, gūrūzdi = величал.

4. Xaldini стоит в дат. падеже = Халду, niuš = по нижскому диалекту, neiš = по Варташенскому = раб, 2. жертва — смысл таков; я жертвую себя богу Халду. Niušesun = жертвоваться, niušbesun = жертвовать.

5. Argišti-ni = Argišti ne = Аргист есть. I здесь поставлен для созвучия согласно структуре языка; по правилам грамматики должен быть Argišt ni = Argišt ne, или по другой форме, = Argišt-i = Argišt-e = Аргист есть, следовательно Argišt(i) стоит в им. падеже как подлежащее, по правилу грамматика албанского языка. Menuaxie означает = от Менуи, e = есть; выражается еще и так; Menuaxi ni значит, можно выразить двойко; Argišti ni Menuaxie или Argišt ni Menuaxi ni = оба означают одиноковый смысл т. е. Аргист ест сын от Менуи.

6. Xauni = k'aufene = захватил глагол действ. залога изъяв. нак. прошед. соверш. времени в 3м лице.

7. Darani стоит в род. падеже как определение, следовательно в им. падеже будет Даран.

8. al = alu = ala = высокий. Su = небо, в живом языке сохранилось только в следующей фразе = un su-n ari = ты с неба прошел, каковая фраза употребляется для гостей. Sin = царь или владыка слова держится только в одной фразе = un bez bin sin t'e-n = ты над моей головой не цар или хозяин.

9. sui ni = с неба есть. Им. su, род. sui.

10. alu = высоко, ji = 1. камень, 2. памятник, 3. скала по смыслу предложению. Тушра, род. Тушраа(i) aluji Тушраа-е = высокоскалистая крепость Тушпы градская.

Надпись из Маку

наша дешифровка — перевод буквальный — вторые строки живым языком

1. Xaldi e i. ini i d. Rusaše
Xaldiun — ini — Rusaen
Для бога Халда великого новый храм. Руса сын
2. d. Argištixin iše šidištuni.
Argištixon iše šidaštene.
от Аргишта знатного мужа, соорудил.
3. d. Xaldini nūš ma ši ni d. Rusaše d. Argištixin iše ali.
Xaldine nūš ma š ne. Rusaen Argištixon iše ele.
богу Халду я раб — где он есть. Руса от Аргишта знатного мужа говорит:
4. k'arbi i-zi manu ui giei iš t'i ni
k'arbi — — mano ui k'ie aš t'e ne
закрытый алтарь, который твоей руки не работа
5. šidaur i čuk'i.
šedaur e čuk'i. d. Xaldiše.
так есть прикрепленный бог Халдом
6. ubar dudu ni ieše šidiištubi t'erubi
ubar t'ade ne oša šidaštebi t'arebi.
веление дал потом: разрушая построил — докончил.
7. ti ni d. Rusaai i. i.
ci ne Rusaau — —
имя есть Русаева малый город.
8. d. Rusaše d. Argištixin iše ali.
Rusaen Argištixon iše ele.
Руса от Аргишта знатного мужа, говорит

9. aluše ini i-te tulie

alšin ini t'ule-do

тот, кто новую надпись (стелу) опракинет

10. aluše pitulie, aluše ip' k'ulie

alšin putule-bo, alšin hāp' k'ule-do

тот, кто скоблит тот, кто хотя рукой дотронется

11. t'urinini d. Xaldiše d. Teišebaše d. Ardiniše d. i-še

t'urinentun-bo Xalden T'eišebaen Ardinen bēgaḷuḡmuḡon

затоптают бог Халд Теишеба Ардини, боги

12. me ku ui ti ni, ma nu ni d. i. Ardini kai

me ki ui ci ne, ma un nu Ardine k'ae

это, что твое имя есть, где ты небыл, богу Ардину известно.

13. d. Rusaa ni d. Argištexi

Rusaa ne Argištexo

Руса есть от Аргишта

14. i. i i i i i-ae

царь могущественный, царь от страны стран,

15. i. d. Biainaue i. i-ue

Biainauun

царь страны Биайнской, царь царей

16. aluji d. Tušraa

aluji saḡnaxi Tušraauun

высокоскалистой крепости Тушпы города.

Разбор текста.

1. Xaldie = в живом языке Xaldiun = для Халда, ini = новый, inili = новое, в живом языке = inil ḡ = новость или новое.

2. šidiištuni = глагол изъяс. нак. прош. соверш. времени в 3м лице един. числа. Глагол этот в живом языке забыт, но конструкция слова явно доказывает, что родное слово албанского языка, ибо šid besun глагол, который в настоящее время действует в живом языке и означает копать и делать по отношению построек, следовательно = соорудить; šidiištubi состоит из трех слова = šid = коп, iiš = дело, besun = делать в живом языке aš = дело, работа, tu-bi = tu = местоименный суффикс третьяго лица, bi от глагола делать = besun изъяс. накл. прош. соверш. вр. В наст. времени будет: šid-iiš-t-zu-besa = я сооружаю; šid-iiš-t-zu-bi = я соорудил, šidiišt-un-bi = ты соорудил, šid-iiš-tu-bi = он соорудил.

4. k'arbi=причастие от глагола k'arbesun=k'ar-zu-bi, k'ar-un-bi, k'ar-u-bi или k'ar-e-bi=я, ты, он закрыл или заглушил, manu в живом языке mano, означает *который*. ui=твой в живом языке тоже ui=твой. Mono ui bul e=эта твоя голова ест, т. е. эта твоя голова. zu t'ar-zu-bi ui kua esuna=я дал конец в твой дом приходить. uaxo=от тебя, захо=от себя, uaxal=с тобой. Giei предполагаем k'iei, но все таки смысл с полностью не получается, что то не хватает: по всей вероятности во время дешифровки клинописи, пропущена что нибудь, или же писец допустил ошибку.

5. iš=дело, в живом языке aš, t'i=t'e=нет, ne=есть aš-t'e-ne=буквально=дело нет есть т. е. не дело. Me bez aš-t'e-ne=это не мое дело, me или mo šel aš t'e-ne=это не хорошее дело. по древне-албанскому должна быт так — me šahat iš t'i ni=это не хорошее дело.

Me ku ui ti ni šahat ti ti ni

Me ki ui ci ne šel ci t'e ne

это, что твое имя ест, нехорошее имя

šidaur=šedaur=так medaur=сяк, наречие.

6. ubar=велеие имя существ. в именит. подеже. Ubsun=приказывать, 2. сказать, 3. рассказать, duduni=дал. глагол в 3м лице изъяв. нак. прош. соверш. времени, в живом языке t'adene=дал. ieše=потом, в живом языке öša, как видно писец, что бы выразить ö написал ie, да бы приблизительно выразить фонему родного языка. t'erubi=t'arebi глагол прош. сов. времени изъяв. накл. в 3м лице. настоящее время Tär-zu-besa=кончаю, t'ar-zu-bi, t'ar-un-bi, t'ar-u-bi или tär-e-bi=я ты, он докончил. tär-yan-bi, t'ar-nan-bi, t'ar-tun-bi=мы, вы, они докончили.

9. aluše=alšin=тот, кто. še=кто в живом языке šu или šin=кто, ši=кого, šuxo=от кого, šusta=у кого, šuxol=с кем. Tulie=глагол буд. вр. изъяв. накл. в 3-м лице=опракинет, в живом языке. t'ule-bo=опракинет, спрягается теперь с вспомогательным глаголом besun=делать. t'ul-zu-bi=опракинул, t'ul-zu-bo=опракину, t'ul-nu-bo=ты опракинешь, t'ule-be=он давно опракинул.

10. pitulie=глагол буд. вр. изъяв. накл. в 3-м лице, в живом языке puture-bo, или putule-bo=будет скоблить: puturiš=освобожденный орех или каштан от своей скалупы. Ip'=даже, в живом языке=hip' или hāp' ip'-k'ulie=hip'-kule-do=даже дотронется. T'urinini=t'ur=нога, turin=ногой второе значение пеший t'urinini=t'urininebo=ногой затоптает, t'urinentunbo=ногой затопчут.

12. me=это, ku=что—в живом языке ki=что. Ma nu ni=где бы ты не был, в живом языке, ma un nu=где бы ты не был.

Писец должен был написать qayı=известен а не kai. qay-zu-p'i, qay-nu-p'i, qay-e-p'i=я, ты он открыл, или известил. Если qay спрягать

через des'un вспомогательного глагола, тогда значит возвращать=qaydesun, qay-zu-desa=я возвращаю, qay-zu-di=я возвратил.

15, 16. Biainaue, Tuušraae=в живом языке Biainaun, Tusraaun=означает принадлежность=страны, что принадлежит Биайне, следовательно писец пропустил в слове Biainaue суффикс род. падежа a. Aluji=сложное слово; состоит из двух слов. alu=высокий jı=камен, скала, jıburux или jėburux=каменная гора или скалистая гора. структура живого языка при составлении сложных слов не требует союзов, например: k'ala=большой, bul=голова=kalabul уже сложное слово и означает человек с большой головой. Alu=высокий, jı=камень, aluji=высококаменный, или высокоскалистый. Aluji d Tuušraaue i или без идеограммы=Aluji sağnahı Tuusraaue gümürı=означает высококаменной или высокоскалистой крепости принадлежащая Тушпы городу, в живом языке звучит; aluji sağnahun Tušraaun gümürı=высокоскалистой крепости Тушпы города, gümür или p'adar=оба означают город. Окола Варташина большое селение p'adar=знаменит с древних времен своей торговлей. Жители приняли ислам в 1751 году. Aluji=не означает=обитающего как халдоведы определяют, а явно означает=высокоскалистой, крепости, кроме сего, никакой царь тем более грозные монархи Биайны и Шуры, не простые обыватели, что бы показали где они живут.

Надпись из Келишина.

Первые строки по транскрипции халдоведов а старые наши с буквальным переводом

1. Iu i. Aldi kaai d. Ardinidi
ı i. Aldi k'aaı d. Ardinidi
Зов Халда зари Ардинского
2. Nunali d. Işpuinini i. d. Sarduriexe
nunali d. Işpuinini i. d. Sarduriexe
не сказанному Ишпуину рожденному от Сардура
3. i. d. i. d. şuraue i. d. Biainaue
i. d. i. d. şuraue i. d. Biainaue
царю стран, царю страны шурайской, царю страны Биайнской
4. aluji d. Tuspa d. d. Menua
alu jı d. Tuşpa d. d. Menua
высокоскалистой крепости Тушпы града. Менуа
5. d. Işpuinixe iarani şidiştuni
d. Işcuinixe i aruni, şidiştuni
рожд. от Ишпуина на зов пришел—построил снова

6. I. Aldiee d. tarainuadi. teruni
I. Aldiee d. t'arainuadi. t'aruni
собор Халдский вельможский: закончил
7. Iaraka d. d. Işpuinişe
iara ga d. d. Işpuinişe
поврежденное место памятника. Ишпуин рожденный
8. d. i. Sardurixinişe naxuni uri iştini
d. i. Sardurixin işe naxuni uri iç ti ni
от Сардура — знатного мужа, в добычу взял себе
9. gazuli niribi gazuli, naxuni
gazuli; niribi gazuli. naxuni
жезл: подарил жезл. В добычу взял
10. d. d. naxuni şani ERU, naxuni
d. d. naxuni şani ERU, naxuni
медные кувшины, в добычу взял листы медные, в добычу взял серебра
11. naxuni niribi taraie Adu nuşe
naxuni niribi t'araie hartu nuşe
в добычу взял и подарил вельможам каждому на сладость
12. teruni i. Aldina i. aruni i. Aldie
t'aruni i. Aldina i. aruni i. Aldie
закончил ворота Халду. Пришло Халдова
13. eurie ulguşiani edini
eurie ulguş iani edini
благославление волчья доля нам постиг:
14. naxuni i. M+I. C+XII Al^{pe} IX. M+(i+c)+XX Uduriş L^{pe}
naxuni i. M+I. C+XXII Alle IX. M+(i+)+XX Ulduriş lile
в добычу взял 1112 быков 4180, 9120 овец и козлов
15. I eguruxe X. m.+II m+IV. C+LXXX
I eguruxe X. m.+II m+IV. C+LXXX
лошадей 12480.
16. I. URIŞU BABU^{pe} atkanani iu. i. Aldi kaai
I. URIŞU BABU^{pe} hât'k'anebi. i. i. Haldi k'ââi
жирных-крупных козлов пожертвовал. Зов Халда зари
17. d. Ardinidi nunabe d. Işpuinini
d. Ardinidi nunabe d. Işpuinini
Ардинского непобедимому Ишпуину—рожденному

18. d. i. Sarduriexe i. i. i. d. i. d. şuraue
d. i. Sarduriexe i. i. i. d. i. d. şuraue
от Сардура царю сильному, царю страны шурайской
19. i. d. Biainaue aluji d. Tuşraa d.
i. d. Biainaaue alu jî d. Tuşraa d.
царю страны Биайнской высокоскалистой крепости Тушпы града.
20. i. Aldini niuşgini inani barganani
i. Aldini niuşgini inani burganani
Халду дали обет — знаете, должны начать
21. terunii uşlaani ba uşinili
t'arunii uşlaani bā uşinili
постройку деревянную, в прошлом году
22. Xariedi i. Aldina i. terainili
Xariedi i. Aldina i. t'arainili
разрушенный Халду ворота, снова закончить:
23. ininii teruni d. Ardini i. Xaldinani i.
ininii t'aruni d. Ardini i. Xaldinani i.
снова закончил Халдские ворота города Ардина.
24. niribi eguruxu xaini haubi
niribi eguruxu k'a ini haubi
подарил лошадей там только что захваченных
25. tiuliini. iu Xaldi kaai
tiuliini. i Xaldi k'ââi
жрецам. Зов Халда зари
26. d. Ardinidi nunali d. Işpuinini
d. Ardinidi nunali d. Işpuinini
Ардинского несказанному Ишпуину рожденному
27. d. i. Sarduriexe d. Menua d. Işpuinixe
d. i. Sarduriexe d. Menua d. Işpuinixe
от Сардура. Менуа рожд. от Ишпуина
28. atkanaditu i. Xaldie niribe tialitu. aluşe
hât'k'anaditu i. Xaldie niribe tialitu. Aluşe
обещанную жертву Халду, давно подарил главному жрецу.
Тот, кто
28. niribe i. Xaldinani i. tiliu
niribe i. Xaldinuni i. tiliu
даровал халдские ворота именем его

30. ašdulini, aluše ainiei uliei
ašdulini, aluše ainiei uliei
будет вознагражден; тот, кто хоть немного по разбойничему
31. Xusulie šeri . . . duliie kuui
xusulie seri . . . duliie kuui
хулить будет истину опракинет статую
32. . . . lini alu siinani, aluše
. . . . lini alu siinani, aluše
. высшему царю, тот, кто
33. niribiani d. Ardini d. xašulie
niribiani d. Ardini d. xašulie
мною подаренный городу Ардину памятник выкопает
34. aluše i. Xaldini i. aiše xaulie
aluše i. Xaldini i. aiše xaulie
тот, кто Халда с кемнибудь будет сравнивать,
35. aluše dulie mekuui i. Xaldiše
aluše dulie me kuui, i. Xaldiše
тот, кто опракинет эту статую; Халд
36. zilibe quraaedi kuludiee
zilibe quraaedi kuludiee
жестоко приготовил ему смерть забитием камнями засыпкой
землей,
37. aluše i. ini suui(. . . .)dulie ešini
aluše i. ini suui dulie ešini
тот, кто новый памятник неба опракинет он пропавший
38. ištini, aluše ipxulie, aluše ainiei
ič ti ni, aluše ip'k'ulie, aluše ainiei
сосвоим именем, тот, кто даже дотронется рукой, тот, кто что
нибудь
39. inili duliie tiuliie
inili duliie tiuliie
новое введет подименем своим,
40. tuurii i. Xaldiše, i. Teišebaše i. Ardiniše K^{pl}-še
t'uurii, i. Xaldiše i. Teišebaše i. Ardiniše K^{pl}-še
того затопчут Халд, Теишеба, Ардин—все боги—
41. i. Ardini niuše ZERU quraaedi kuludie
i. Ardini ničše ZERU quraaedi kuludie
Богу Ардину он своим потомством будет принесен в жертву
умерщвлен камнями и засыпан землей.

1. За не именем в ассирийском языке знака $i^2=i$, что точно соответствует русскому $и$, дабы приблизить выражение к фонеме родного языка, писец написал i u означающий=зов, кличь, крик. i -desun =звать, кликнуть. i -z-desa=зову, i -z-di=звал, i -z-do=позову, i -z-de=давно позвал. спрягается через вспом. глаг. desun обыкновенный i означает слышать— i -z-bak'sa=слушаю, i -z-bak'i=слышал, i -z-bak'o=буду слышать, i -z-bak'e=давно слышал: спрягается через bak'sun. Kaai=стоит в родит. подеже и означает зари=kaay=заря—а в действительности должно быть k'āay=заря; k'āayi=зари: в живом языке k'āay=заря, k'āyk'āyun=рассвет, k'āayi=зари, k'āayine=зарю. Aldi=ясно, писец сначала хотел писать hald=род. haldi, за неимением знака, написал Aldi, а в конце, дабы современники не путали, начал писать Xaldi, и таким путем хотел уточнить смысл. Ardini di=Ардинского, Ardini di=Ардинский. Armeid=армянский, armeidi=армянского, имя прилагательное.

2. Nunali=несказанный, в живом языке nūnele или nuukala, прилагательный.

5. ĩaruni—неправильно—следует=i aruni, означает—пришел на зов: в живом языке=i arene. šidištuni=построили, меж тем подлежащее Менуа, следовательно должно быть šidištini=построил, а не šidištuni. И можно полагать—как царь, глагол ставил в множественном числе. Такие случаи в надписях нами замечены. Сей глагол в живом языке звучит=šidašbesun=šidastesun=разрушая построить, и šidp'esun=разрывать.

7. ĩaraka=должно быть ĩara ka=поврежденное место: в живом языке=iara ga=1. поврежденное место, 2. раненное место.

8. Naхuni=в живом языке=паху-ne=в добычу взял. Наху=добыча, пахуна besun=нахально взять, пахуна-z-besa=1. беру силой, 2. беру нахально, 3. без права присвоиваю.

9. Gazuli=жезл: в живом языке=gazuğ или gazul.

11. Niribi=подарил, в жив. языке nurebi. Nurbesun—подарить, Nur=1. дар, 2. святой свет небесный: adu=hartu=каждому; niše=сладость.

13. Ulgušiani=состоит из двух слов=ulguš и ĩani: ulguš=волчий глаток, волчья доля, ĩani=дам. В живом языке ulguš=волчья доля. знак č писец заменил знаком š, за неимением в ассирийском. Ul=волк.

15. Eguruxe=лошадей, в живом языке egurux. Eg=лошадь, egurux=лошади. в множ. числе.

16. Urušu—неправильно=должно быть ur išu=святой человек, человек читающий молитву, т. е. духовное лицо.

20. Niušgini=дали обет, в живом языке=nēišguni nēišbesun=пожертвовать.

25. Tiuliini=духовным лицам=жрецам. В живом языке=cialituḡo=жрецам.

28. Tialī=имеющего высокое имя. Tial=высокое имя. В живом языке ciala=имя высокое, cial=имеющий высокий сан, т. е. главный жрец. tialitu=cialitu стоит в дат. падеже, означает главному жрецу.

31. Xusulie seri=xusulebo seripax=Хулить будет истину. Xusul-zu-besa=я хую. kuui=памятник, в живом языке=kuuit=kuu-z-tesun=воздвигнуть, kuui-z=я воздвиг, kuuituni=они воздвигли.

33. Hašulie=в живом языке=k'āšeko=выкопает. Видно, что писец гортанные знаки заменял всегда соответствующими не гортанными. K'āšp'esun=копать, qāšp'esun=кусать.

34. Xaulie=Xailebo=будет равнят, или ставить на одну доску.

36. Zilibe=zilebe=грозно приготовил, zilbesun--грозить.

37. Ešini=пропавший: в жив. языке ēčine. Ači=игра.

40. Tuurii=t'uurinentunbo=затопчут. T'uur или t'ur noḡa. Turmux=ноги.

Резюме: двуязычная надпись Келишена, что халдоведы перевели одинакого, несоответствует действительности.

IV

Дальше—академик И. Мещанинов в своем труде—в части «обзор материала» и «спряжения непереходного глагола», разбирая работы по халдоведению Цертели, Cötze и в особенности j. Fridrich-a, для большей доказательности своих положений останавливается на разных глаголах, выделяя те из них, которые по контекстам якобы относятся к числу непереходных, и пытается по их суффиксальным разновидностям дать установленное построение роли суффиксов в придаваемом ими оттенке значения глагола во фразе. Для пример он берет в нескольких разновидностях глаголы: Ušta-bi, ušta-di, uštabe, ušta-li и старается доказать по суффиксам be, bi, di, li, что они показывают разные лица глагола.

Вся беда заключается в том, что незная в точности смысла клинописи, как Мещанинов, так и другие халдоведы в Европе, на приближительных побольшей частью на предполагаемых переводах устраивают свои грамматики и глагольные окончания времен—bi, be, di, li считают в разных лицах, дабы сделанные ими переводы не пострадали.

Uštabi глагола несуществует, ušta означает 1. мастер, 2. дело, 3. умение; из слова ušta получаются глаголы только с помощью вспомо-

гательных глаголов besun=делать, bak'sun=быть и получают следующие глаголы; uštavesun=мастерить, 2. воздвигнуть или поставить, 3. устроить. В изъявительном наклонении настоящего времени звучит: zu-ušta-z-besa=я мастерю, un ušta-n-besa=ты мастеришь, šetin ušta-ne-besa=он мастерит. Через bak'sun=ušt-az, ušta-n, uštani, ušta-yani, uštapani, ušta-tuni. Hūšt-besun=гнать, или hūšt-desun=гнать, 2. прогнать, hūšt-zu-desa=я проганяю, hūšt-zu-di=я прогнал, hūšt-zu-de=я давно прогнал, hūšt-dal=прогоняющий, hūšt-dal-i=прогоняющего, hūšt-dal-i-tu=прогоняющему, hūštal-tuni=должны были прогнать. zu hūšt-zu-ari šüenun qoštān=я гнался за медведем. Надо заметить, что все те глаголы, которые спрягаются через вспомогательные глаголы=besun=desun=все они действительного залога, через esun, p'esun=сред. залога, через bak'sun страдают залога. И все те глаголы в клинописи которые имеют окончание на bi, di, ni в прош. совер. вр. изъяв. наклонения be, de, ne давно прош. времени, bo, do qo ko, k'o буд. вр. все они действительного залога и их подлежащие должны стоять тварит. падеже с суффиксом на še.

Частицы местоимен z, n, t, ед. числа, также и местоимение, множ. числа, входя в состав глагола, показывают и лицо. Это незыблемый закон грамматики албанского языка. В прошедшем несовершенном времени звучит; ušta-z-besay, ušta-n-besay, ušta-ne-besay. Через bak'sun=ušta-z-цу, ušta-n цу, ušta-n-еу, ušta-yani, uštapani, ušta-tuni. В прошедшем совершенном вр. ušta-z-bi, ušta-n-bi, ušta-ne-bi, Будущее время=ušta-z-bo, ušta-n-bo, uštane-bo. Давно прошед. вр. ušta-z-be, ušta-n-be, ušta-e-be. Причастие=ušta-bi=смастерованный, сделанный, uštabal=мастеряющий, значит; bi=есть прош. соверш. время глагола besun, bo=того же глагола besun будущ. времени, be=того же глагола besun давно прошедш. времени, посредством каковых глаголов, спрягается имя существит. ušta. Отсюда логичный вывод—uštabi вовсе не означает направляться, это есть причастие глагола uštavesun, и означает смастерованный, сделанный, и текст=Xaldini uštabi majini giš šurie, как до сих пор дешифровывали халдоведы, не верен: правильной дешифровкой будет: Xald ini uštabi ma ji ni giš šurie—а в живом языке=Xald ini uštabi ma ji ne giš šoor=означает: Халд ново смастерованный, где его памятник так свят.

Karuni=в другой клинописи, значит каруби, и Мещанинов, незная, что karuni и karubi стоят в прошедш. соверш. вр. в 3м лице и оба означают=он покорил или он соединил, старается доказать, что bi, ni показывают разные лица, между тем, karuni спряжено с вспомогательным глаголом bak'sun, а karubi, с вспомогательным глаголом besun, и в прош. соверш. вр. 3м лице через bak'sun получается, karu-z=я соединил, kara-n=ты соединил, karu-ni=он соединил, через

besun=karu-z-bi=я соединил, karu-n-bi=ты соединил, karu-u-bi=он соединил. В живом языке звучит: через bak'sun=gäre-z, gäre-n, gäre-ne, через besun:gär-zu-bi, gär-u-bi, gar-e-bi. Причастие gār-bi.

Дальше он отказываясь от своих прежних объяснений на счет переходных глаголов, соглашается с объяснениями Friedricha о нормах спряжения халдского переходного глагола в 1м лице признает di в 3м единств. числе на bi, в 3м множ. числе на li и вполне считает приемлемым перевод нижеследующих фраз:

1. Išpuiniše Sardurixiniše, Menuaše Išpuinixiniše ini pulujie kuuituni. 2. Xaldini uštabi majinie giš šurie karuni Meišteni, karuni Baršua KUR-ebaani. 3. Xaldini karuni, Xaldini giš šurie karuni. 4. Xaldinin ušmašini uštaali Meištaedi. 5. Išpuinini Sarduriexe, Menuani Išpuinixexe maanu, Išpuini kuruni, Menua kuruni=и переводит; 1. Ишпуин сын Сардура (и) Менуа сын Ишпуина, эту стелу воздвигли, 2. Бог Халд выступил своею мощею, покорил он город Меишта, покорил он страну Баршуа, 3. Бог Халд велик, бог Халд своею мощею велик, 4. Для бога Халда (честь его, по его воле) могущественнейшего выступили в город Меишта, 5. Ишпуин сын Сардура (и) Менуа сын Ишпуина. Ишпуин велик, Менуа велик.

Все эти толкования не верны.

Точная дешифровка следующая:

Išpuiniše Sardurixin iše, Menuaše Išpuinixin iše ini pulujie kuuituni. 2. Xald ini uštabi ma ji ni giš šurie, karuni Meišteni, karuni Baršuai KUR-ebaani. 3. Xald ini kuruni, Xald ini giš šurie, kuruni. 4. Xaldini niuš ma ši ni uštali Meištaedi. 5. Išpuini ni Sarduriexe, Menua ni Išpuinixexe maanu, Išpuini kuruni, Menua kuruni. Наш буквальный перевод:

1. Ишпуин рожденный от Сардура—знатного мужа Менуа рожденный от Ишпуина—знатного мужа, новую стелу воздвигли.

2. Халд новосмастерованный, где его камень статуи так свят, покорил город Меиштан, присоединил страну Баршуай, страну равнину.

3. Новый Халд велик, новый Халд, что так свят-велик или новый Халд сильнейший, новый Халд, что так свят—сильнейший.

4. Богу Халду я раб, где он есть строенный в городе, Меиштанском.

5. Ишпуин есть от Сардура, Менуа есть от Ишпуина высокопоставленный, Ишпуин велик (или сильнейший), Менуа велик (или сильнейший).

Разберем каждое предложение отдельно по частям речи. 1. Išpuini-še и Menua-še подлежащее, стоят в творительном падеже, ибо все глаголы действит. залога, как живого албанского языка, так и клинописей, в качестве подлежащего стоят в творительном падеже; še есть суффикс творительного падежа клинописей, а ep живого албанского

языка. Kuuituni=воздвигли, глагол действительного залога множ. числа в 3м лице. Kuuztesun=воздвигать, kuuzti=воздвигнутый, kuuztal=воздвигатель. Kuuzt-zu-desa=я воздвигаю. Спряжено с помощью вспомогательного глагола desun. Этот самый глагол через вспомогательн. глагола bak'sun=kuui-z=я воздвиг, kuui-n=ты воздвиг, kuui-ni=он воздвиг, kuui-nani=вы воздвигли, kuui-tuni=они воздвигли. Давно прошедш. время=kuuzt-zu-de=я давно воздвиг, kuuzt-nu-de=ты давно воздвиг, kuuzt-ne-de=он давно воздвиг, kuuzt-yan-de=мы давно воздвигли, kuuzt-nan-de=вы давно воздвигли, kuuzt-tun-de=они давно воздвигли.

Пример из живого языка: nana-en, baba-en k'albauun gāramzine ini jī kuuzti-tuni=мать и отец, на могиле деда, новый памятник воздвигли. Языком клинописи; nana-še, baba-še k'albabaue gāramzini ini jī kuuituni.

Очень ясно, что bi, di, p'i, de, be, ni все они суть суффиксы вспомогательных глаголов besun, desun, bak'sun, esun, p'esun и все они показывают разные времена спрягаемых глаголов, а не лица.

Sardurixin=в живем языке Sardurixon, означает=от Сардура. aše=в живом языке=išu означает известный муж., знатный человек iše=стоит в род. падеже, следовательно, Menuaše Sardurixin iše или Menuaše Sarduriexe, означает Менуа рожденный от Сардура, ini pulujie kuuituni=новую стелу воздвигли. ini=новый а не этот. ini-z, ini-n, ini-ni=я новый, ты новый он новый, ini-z-bi=я обновил, ini-z-be=я давно обновил. Pulujie=в живом языке=pulujī=по нижскому диалекту, pulujē=по варташинскому. Писец хотел гравировать i во второй степени yi, но занеимением этого знака в ассирийском алфавите, после i, гравировал еще e, дабы приблизить к фонеме родного языка. jē или jī означает по смыслу предложений 1. камень, 2. стела, 3. памятник, 4. скола, 5. крепость не доступная. Saḡnaх означает тоже крепость.

По правилу грамматики албанского языка, если подлежащее имеет после себя одно или несколько определений, или вводное предложение, всегда должен стоять в именительном падеже, не смотря на то, что оно действующее лицо. В этом предложении karuni=поборил глагол действ. залога. по правилу, подлежащее Халд должно стоять в твор. падеже=Xaldiše karuni=Халдом поборил, но так как после подлежащего=Xald. вводное предложение с определениями ini uštabi, giš, как выше сказано, подлежащее стоит в им. падеже. В живом языке например; šue ini zombi ku ui(vi) vičenun bigio ni, besnebi beš egurğox=новодресированный медведь, что пойман твоим братом, убил наших лошадей.

Karuni=поборил=требует свое дополнение в винит. падеже, в клинописи этого не видно, ибо дополнение город скрыто в идеограмме. Писец безидеограммы написал бы так=karuni patarixi Meišteni=поборил

рил город Меиштан; если дополнением стоял бы Meištan—тагда писец написал бы: karuni Meištanixi.

Халдоведы majini, mašini считают за одно слово, но фактически, оно состоит из трех слов=ma=где, jī=памятник ni=есть. Значит: ma jī ni, а не majinie. Слово mašini тоже состоит из трех слов, как выше сказали=ma, ši, ni=где, он, есть. В живом Варташенском языке звучит: ma jē ne; ma šo ne, в Нижском=ma jī ni ma, šo ni.

Ni=есть=глагол в 3м лице от глагола быть=z, zu-z=я есмь, up-pu=ты еси, šo-ni=он есть. Zu=я, up=ты, šo=он, up=мы, vāp=вы, šonog=они=следовательно, z=первое лицо, pu=второе лицо, ni=третье лицо глагола быть.

3. Xald ini kuruni, Xald ini giš šurie kuruni, а не Xaldini kuruni, Xaldini giš šurie kuruni. Точный перевод=Халд новый велик, Халд новый, что так свят, велик. Ясно, что трактуется о новом памятнике или идоле Халда. Отсюда правило, что при непереходных глаголах подлежащее стоит в им. падеже, следовательно как имя существительное Xald, а не Xaldi, или Xaldini или Xaldiše, как досих пор трактуют халдоведы. Так и остальные все собственные имена, халдоведы перепутали.

4. Xaldinini ušmašini uštali Meištani=мы дешифруем так

Xaldini niuš ma ši ni uštali Meištani=букв. перевод.

Халду я раб, где он есть смастерованный в городе Меиштан.

В живом языке: Xaldine niuš=Халду я раб, Xaldine niuš e=Халду он раб, Xaldine niuš nu Халду ты раб.

5. Išpuinini Sardurixe, Menuani Išpuinixe maanu=наша дешифровка: Išpuini ni Sardurixe, Manua ni Išpuinixe maanu. В живом языке: Išpuini ne Sardurixo, Menua ne Išpuinixo maan=букв. перевод: Ишпуин есть от Сардура, Менуа есть от Ишпуина велик.

Išpuini kuruni, Menua kuruni=в живом языке=Išpuini gūrūne, Menua gūrūne=Ишпуин велик или сильнейший, Менуа велик или сильнейший.

Все выше означенные фразы в живом языке звучат:

1. Išpuinen Sardurixon iše, Menuaen Išpuinixon iše ini pulujē kuuztituni.

2. Xald ini uštali ma jē ne giš šoor, gārene Meištan, gārene Baršuai ebaanax.

3. Xalden gūrūne, Xalden giš šoor gūrūne=а по нижскому диалекту=Xalden gūrūni, Xalden giš šoor, gūrūni.

4. Xaldine nēiš, ma šo ne uštali. по Варташенскому диалекту: Xaldina nēiš ma šono ne uštali.

5. Išpuini ne или Išpuin ne Sardurixo Menua ne Išpuinixo maan.

6. Išpuin gūrū-ne, Menua gūrū ne.

Слово maan=большой, великий, осталось это слово только в нижеследующей загадке=in kepa sazko, maan kepa azgo=величиной с блоху посею, грамадной величиной вазьму=ответ=репа.

В заключение скажем:

1. Язык клинописей есть язык удийского или албанского народа живущего в бывшем нухинском уезде, предки котораго говорили языком клинописей.

2. Слоги клинописей, спутаны и присоединены слоги одного слова, к слогам другого; масса слов с дефектами, и не верны.

3. Массу слов халдоведы перевели ошибочно.

4. Абсолютно не интересовались фонетикой языка, которая, как в языке клинописи так и в живом албанском играет решающее значение, ибо фонема—интонация—дает разные смысла словам, как это мы видим в китайском языке. Например, надпись из Келишина=Iu Aldi kaa Ardinidi=смысла неимеет, если не произносить так: i(ы) Aldi k'aa Ardinidi=зов Халда зари ардинского, i-z(из)=зову i-p=зовешь i-ni=зовет. i-z(из)=слышу, i-p=слышишь, i-ni или i-ne=слышет. Вот вам значение фонемы слов клинописей.

Докончивая мою сию пробную работу, заявляю, что всем вышеизложенным еще не исчерниваются факты тождества языка клинописей с языком уди-албанского. Цель настоящей работы в том, что бы указать специалистам на тот богатейший, но к сожалению никем еще не тронутый матерьял для дешифровки языка клинописей.

Ведь еще в 1916 году, Марр, писал, но почему то не использовал, что—“Толкование Халдского с помощью удинских Изр этиунских матерьялов вполне обосновано теоретически” (И. Марр и И. Орбели-Арх. эксп. 1916 г. Ван стр. 50).

Льшу себя надеждой, что настоящая моя еще неполная работа, безсомненно с дефектами веледствие абсолютного отсутствия уди-албанской письменности, послужит толчком к тому, что бы ученые в первую голову яфитидологи и Европейские лингвисты—Халдоведы взяли бы за практически осуществлению моего предложения.

Труд кропотливый, но за то приведет к твердым окончательным и реальным результатам, нежели кабинетные рассуждения.

PÄ AIT'

Me daftarax çamp'esin akeszudi 3000 usenaxo abuz jëurgo laxo udin muzin çameçi ait'urğox çebak'i bisi aşurgo, k'i beş k'albabağın çamp'i bart'etuni te k'ala lannasta, mata ci ney bisinasta Şura-Nara, Şura-Nairi, Şura Biaina, ösa Albiaina. Öşa mono, beş era-un İsa zamana banek'i Albania, melanal beş arxin ci—Evropaun muzuzğon—alban, armei muzin ađvan, ama yan yax exyan udi, et'ar armeanen içux exne hay.

İsa vãn, me ini nut'akeçi komunistadi buksuna tağaj t'arastunun k'in xoĵin ok'anana k'arxesa har arxinaxol et'ar viçimux. Met'ar aş me ğenal çirik bak'i aş t'ene.

Me beş ini t'arastunen t'anedi udi arxina, udin muzin alfavit; melan ösa ëfaxone suruk beş t'aisun, kulturadi bak'sun, t'ähären arxinadi, boştan soçialistadi.

Ef ixexo çeri t'ene bak'o, k'stonun, islamun cialituğon, k'alk'aluğon, ef bel sin, t'ara bak'i, arçi, aşbalgo p'ex gäsp'i, sunsuna ek'tuni uk'estesay, içğon buy buy k'arxesay. İsa, me ul iseğö aşurux k'os eğala aştene, şonor ene rämtuneçi.

Efäx k'a ulurgo k'exo çxarkeştal nunele t'arastun nunah bës ne t'aisa. İsa bez buksun ne beş arxin bexo çebak'i aşurğox efi zombak'sun, k'ul k'ex t'adi, beş ini çamnux şidasbi, ustabi, bäsatuğox t'urin ok'abi, tãrgbi, ur, urut, vã, tağa bosı, ibak'sunax gurubi, p'ulmuğox k'ayp'i, akanan me lanna naxuna uk'altuğox.

Öşa me aşlaxo abananbak'o, har aşbalun bësün aş, sabak'sun ne proletarun bak'sunun daınasta.

Abgar Paiazat Albanid

ՅԵՐԿՈՒ ԽՈՍԷ

(Pä ait-ի քարգամուտքունք)

Սույն գիրքը գրելով, ցույց տվի 3000 տարուց ավելի, ժայռերի վրա, ուղի լեզվով գրված խոսքերը անցյալ հին գործերի, վոր մեր նախնիքները թողել էին այն մեծ աշխարհում, վորի անունն էր մի ժամանակ Շուրա-Նարա, Շուրա-Նախրի, Շուրա-Բիայնա, հետագայում Ալբանիա (վերի, Բիայնա), մեր երայում արդեն դարձած Ալբանիա, վորից յեվրոպացիները մեզ անվանեցին ալբան, հայերը աղվան, իսկ մենք մեզ ասում ենք ուղի, ինչպես արմեններն իրենց՝ հայ:

Այժմ դուք, խորհրդային իշխանության և կոմունիստական մեծ կուսակցության հովանու տակն եք ապրում, բոլոր ազգերի հետ ինչպես յեղբայրներ, վորպիսի բան մինչև այսօր յեղած չէ:

Խորհրդային իշխանությունը տվավ ձեզ ուղիներն այրուրեն և այժմ դուք հնարավորություն ունեք առաջ գնալու սոցիալիստական շինարարության ամեն մի բնագավառում, ձևով ազգային բովանդակությամբ սոցիալիստական կուլտուրա ստեղծելու գործում:

Դուք դեռ, չեք մոռացել, թե ինչպես քրիստոնյա և իսլամ հոգևորականները, մեծամեծներն ու իշխանները աշխատավորների աչքերը կապելով իրար միա էյին կրծել տալիս, իսկ իրենք լիուլի ճարպակալում:

Այժմ այդպիսի գայլ մարդիկ չկան, նրանք այլևս հետ գալ չեն կարող, նրանց կործանեցին հավիտյան և ձեզ այդ գայլերից ազատագրող խորհրդային կառավարությունը հաղթականորեն առաջ ե գնում այժմ:

Հիմա իմ ցանկորթյունն է, մեր ազգի գլխով անցածներն ուսումնասիրեք, բոլոր աշխատավորներդ ձեռք ձեռքի տված, գրական նոր գործը կերտած հին հասկացողությունները դեն նետած, գիտությունը հզորացնելով աչքերնիդ լայն բացած տեսնեք աշխարհիս ձրիակիրներին:

Սրանից կըհասկանաք, վոր յուրաքանչյուր աշխատավորի առաջին գործը միությունն է պրոլետարիատի դասակարգային պայքարում:

Աբգար Պայագաս Ալբանացի

Послесловие

Настоящая наша работа появилась на свет с некоторыми дефектами, которым способствовали технические неполадки в отношении набора, шрифта и прочие. Результатом всего этого явилось ошибочность прописных букв за недостаки их, уж не говоря о том, что в типографии нет пока знаков и букв для транскрипции тонкостей Халдо-удинскаго (албанскаго) языка. Надеемся читатели, в особенности, лингвисты халдоведы, по смыслу поймут нас и допущенные ошибки, что произашли помимо нашей воли, не повлияют на их рассуждении.

Автор

Վ Ե Ր Զ Ա Յ Ա Ն

Սույն աշխատությունը լույս ընծայվեց մի շարք միևնույնքով, վոր հետևանք էյին տառերի, նշանների, և այլ տեխնիկական պակասությունների, ուստի գլխատառերի տեղ գործածվեցին փոքրատառեր, ել չենք ասում, վոր առայժմ բացակայում են տպարանում անհրաժեշտ նշաններ, տառեր, խալդ-ուղի-աղվանական լեզվի ֆոնետիկական նրբություններն արտահայտելու համար:

Հուսով ենք, ընթերցողները, նամանավանդ լեզվարան խալդագետները, կըմբռնեն մեզ, վոր մեզնից անկախ պատճառներով առաջացած սխալները չեն ազդի նրանց տրամաբանական յեղբակացությունների վրա:

Հայտնի լեզվարան պրոֆեսոր Աճառյանը, չնայած մեր սույն աշխատության մասին նրա տված դրական կարծիքին, վորի համար հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալության հավաստիքը, վոր բեկոագրության լեզուն հին ուղիներն է, իր այս կարծիքը մի վերջին անգամ ձշտելու համար, հետևյալ խաղը խաղաց իմ գլխին:

Անհրաժեշտ ենք համարում գրի առնել այդ խաղը, հենց այն տեսակետից, վոր նա համողված լինելով հանդերձ, մի քանի բառեր, վոր չեն համապատասխանում խալդագետների թարգմանության, ասում է — «Ո՛չ արժանի հաւատարմութեան համարիմ, քանզի այլևայլք են նմանութեամբ ի միմեանց, է՛ զի իմաստիւ, է՛ զի անյայտութեամբ իմաստից»: Սրանից տրամաբանորեն մենք գալիս ենք հետևյալ յեղբակացության, վոր մյուս խալդագետները շատ դժվարությամբ պիտի թոթափեն իրենցից պահպանողական մտածելակերպը:

Պրոֆեսոր Աճառյանը, իր գրավոր կարծիքն ինձ տալուց հետո, վոր պետք է տանելի տպագրության, տվեց ինձ հինգ տողից կազմված մի բե-վեռագիր արձանագրություն ասելով թե «այս խաղերեն արձանագրու-թյունը վերձանիբ, հարկավոր է ինձ, իմ նոր կազմած Հայոց լեզվի պատ-մության համար»:

Պրոֆ. Աճառյանի կազմած արձանագրությունը.

Xaldini uštabi mašini giš šurie
tadi daryavuše pati tridiyam
ini pili aguni
286 վոչխարներ 2251 paxini
Xamitriya xakimata aguni.

Ճանը միամտաբար ցանկացա վերձանել Առաջին, յերրորդ և չորրորդ տողերը վերձանեցի, իսկ յերկրորդ և հինգերորդ տողերը վոչ մի կերպ չէյին յինթարկվում իմ վերլուծման: Յես հուսահատվել էյի: Չորս որ չարչարվե-լուց հետո, գնացի մտոր հայտնելու նպատակով, վոր յեթե այդպիսի ար-ձանագրություններ շատ կան, վորոնց հետ յես դեռ ծանոթ չեմ, ստիպված եմ հրաժարվել արածս համարձակ քայլից, վորովհետև անկարող եմ վեր-ձանել:

Պրոֆեսոր Աճառյանը խորթափանց նայելով ինձ, պատմեց հետեյալը: «Հայտնի Մորթմանը, վոր նախապատմական Հայաստանի սեպագիր ար-ձանագրությունները վորոշեց կարգալ հայերեն, վնչ միայն չկարողացավ, այլև դարձավ լեզվաբանական անեկզոտի առարկա: Մորթմանը Վանի բո-լոր բեռագրությունները անխտիր սկսեց կարգալ հայերեն: Դժբախտաբար այդ բեռագրություններից յերկուսն ասորեստանյան էյին: Նա զրանք ել կարգաց հայերեն, կարծելով, վոր այդ արձանագրություններն ել խաղա-կան են: Անգլիացի հայտնի գիտնական Սեյսը, քննության անելով նրա գործը, ցույց տվավ Մորթմանի ճակատագրական սխալը, վորով տապալվեց Մորթմանի սխալ տեսակետը: Իմ աված արձանագրության մեջ, թեև 1, 3 և 4-րդ տողերը խաղերեն են, բայց 2-րդ և 5-րդ տողերը գիտավորյալ կերպով սարքած և աղավաղված հին պարսկերեն են»:

Այսպես Պրոֆ. Աճառյանը Սեյսից որինակ վերցնելով, դիմել եր այս միջոցին, վերջին անգամ ստուգելու համար իմ վերձանման ճշտությունը խաղերեն արձանագրության: Նա ուրախ եր, վոր փորձը հաջող անցավ: Իսկ մենք մտածում էյինք, վոր այս փորձը վերջինը չե, վորին յինթարկ-վեցինք ու պատվով յելանք թակարդից, դեռ ինչպիսի պայքար պիտի մղենք այն խաղազեաների և իրենց ուղիագետ համարողների դեմ, վորոնք իրենց «անսխալական» են համարում Հռոմի պապի նման...

Աբգար Պայագաս

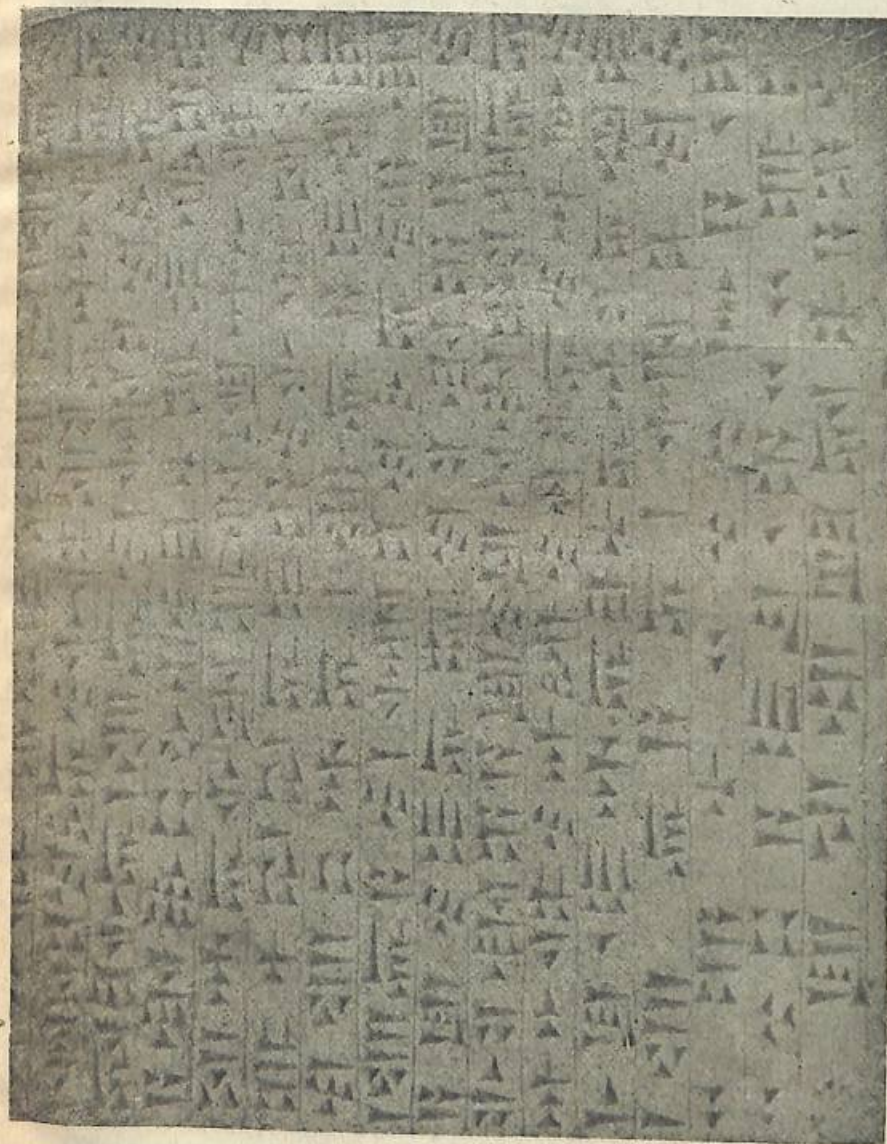
ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Տպված է	Պեթ է լիցի
6 zilda=սեղան տաճարի	zilda=1. սեղան տաճարի, 2. բարձ-րաձայն յերգելու տեղ
34 garbi	k'arbi
40 arxiurulix	arxiurulux
54 Xaldinen	Xaldinuune
» sini	sin
» Atkanaduni	hát'kat'adene
57 բստ մեր ուղիերենը	ուղի-աղվաներենը
» arxiurulianux	Arxiurulux
» Xatk'anadene	hát'k'at'adene
» alaluj'i	alaluj'i կամ aluj'i
» ahaluj'i	aluj'i
» ari=գալով	ari=գալով կամ յեկած
59 mağulan	mağulan
» k'ai c	k'ai
61 ušen	usen
62 ubart'andene	ubar t'adene
» xin=ծնել	xin=ից—բացասականի սուֆիքս
63 k'i šuene	k'i šuene=վոր գիշերային է. k'i šuene—կես գիշերս յին է.

ЗАМЕЧ. ОПЕЧАТКИ

<i>напечатано</i>	<i>должно быть</i>
Стр.	
67 исчезли	изчез — ли
» написаны	написаны
» несъмненное	несомненно
» е с	а с
» клинописец	клинописей
» взорая	взирая
69 расшифровали	разшифровать
» живей	живой
70 древным	древном
71 сосдисиный	соединенный
» упоминает	упоминает
» хaxxaxkał	xaxxardał
» alu или alalu	al, alu или alalu
» Вēg=1. солнце	Вēg=1. солнце, 2. бог
» оснавным	оснавном
76 ad ad	ад
» корене	корень
78 сынд	сына
79 или	и
81 прошел	пришел

ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԽԱԼԳԱԿԱՆ ԲԵՎԵՌԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

« Ազգային գրադարան

NL0246744

11. 802

